

CELE TREI CRIȘURI

Revistă de cultură

Director: Antonio FAUR

Imagine din orașul Ștei (fostul Oraș Dr. Petru Groza)

COLABORATORII ACESTUI NUMĂR:

**Nicolaie-Cristian BALAJ, Diana IANCU, Doina MOGOȘANU (COLEFF),
Nicolae NISTOROIU, Bogdan OPROIU, Lucian ROPA, TAVASZI Hajnal,**

CELE TREI CRIȘURI
Director-fondator: George BACALOGU
Director (seria a III-a): Antonio FAUR

Revista apare cu sprijinul Asociației Culturale Crișana

REDAȚIA:

Viorel FAUR,
secretar general de redacție

Redactori – istorie:

Barbu ȘTEFĂNESCU
Ioan HORGA

Redactori – literatură:

Corneliu CRĂCIUN
Miron BLAGA

Redactori-actualitate:

Radu ROMÎNAȘU
Diana IANCU

CELE TREI CRIȘURI
ISSN-1221-5716

Revistă de cultură
Redacția: Oradea,
Aleea Rogerius, nr. 1,
Bl. G6, Ap.78

Tipar: Metropolis SRL Oradea
Tel.: 0259 472 640

CUPRINSUL:

STUDII ȘI ARTICOLE DE ISTORIE

- **Nicolaie-Cristian BALAJ**, *Considerații cu privire la manifestările politice ale Clerului greco-catolic din Eparhia Unită a Orăzii între anii 1893-1904.....* 1
- **TAVASZI Hajnal**, *Contribuții la istoricul tiparului orădean.....* 8
- **Nicolae NISTOROIU**, *Aspecte documentare inedite cu privire la situația școlilor confesionale ortodoxe din Bihor la începutul secolului al XX-lea .....* 25
- **Diana IANCU**, *Din corespondența lui Ioan Ciordaș cu tatăl său, Mihai Ciurdariu .....* 36
- **Doina MOGOȘANU (COLEFF)**, *Pagini din istoria culturală a județului Satu Mare în perioada interbelică.....* 45
- **Bogdan OPROIU**, *Aspecte ale vieții economice a județului Satu Mare în anii interbelici.....* 71
- **Lucian ROPA**, *Referiri la situația administrativă a județului Bihor între anii 1944-1948.....* 82

STUDII ȘI ARTICOLE DE ISTORIE

Nicolaie-Cristian BALAJ

**CONSIDERAȚII CU PRIVIRE LA MANIFESTĂRILE POLITICE
ALE CLERULUI GRECO-CATOLIC DIN EPARHIA UNITĂ A
ORĂZII ÎNTRE ANII 1893-1904**

Odată cu extinderea politicii intransigente (promovate de Tisza Kálman și Banffy Dezső) față de minoritățile etnice, care a culminat cu procesul memorandiștilor, guvernul ungar a înăsprit măsurile opresive față de naționalități¹.

Metodele practicate de organele puterii oficiale în vederea anihilării politice a românilor “din părțile ungurene” erau diverse, de la ridicarea a numeroase obstacole în calea afirmării intelectualilor români – care vor fi conducători ai luptei naționale – și până la informațiile confidentiale despre activitatea unor militanți și a stării de spirit a populației. Scopul unor asemenea acțiuni ale aparatului administrativ era de a interveni la timp pentru a fi înlăturate așa-zisele “agitații statale”, care nu erau altceva decât manifestări politice și culturale, menite a întări rezistența la o sistematică și agresivă politică de deznaționalizare, promovată cu o îndrăzneală sfidătoare de către guvernanți².

Între mijloacele cele mai utilizate în acest sens au figurat: diminuarea posibilității ca naționalitățile să poată stabili un contact eficient cu moștenirea spirituală a țărilor - mamă; extinderea sistemului de colonizări în zonele locuite de români; răspândirea limbii oficiale prin sistemul de învățământ etatizat și utilizarea sa exclusivă în administrație și justiție³.

Autoritățile locale – elementul cel mai eficient al puterii în teritoriu, îi vor avea, de asemenea, sub o atentă observație și analiză pe învățătorii și preoții satelor noastre (indiferent de religie), care erau considerați extrem de periculoși pentru liniștea internă, datorită sentimentelor lor naționale și a modului cum activau pe plan cultural și politic⁴. Despre implicarea acestora în favoarea susținerii cauzei naționale, a „celor mulți și asupriți”, există informații arhivistice, de certă valoare documentară, încă din timpul evenimentelor memorabile ale mișcării memorandiste.

¹ Teodor Neș, *Oameni din Bihor, 1848- 1918*, Tipografia Diecezană, Oradea, 1937, p. 166.

² Viorel Faur, Mihai Apan, *Manifestări politice ale populației românești din Bihor între 1870 - 1905*, în *Crisia*, 1984, p. 55.

³ Stelian Mândruț, *Mișcarea națională și activitate parlamentară a deputaților partidului național român din Transilvania între anii 1905 – 1910*, Fundația Culturală „Cele Trei Crișuri”, Oradea, 1995, p. 24.

⁴ Viorel Faur, Mihai Apan, *op.cit.*, p. 55.

Astfel, la 23 iulie 1893 s-a desfășurat Conferința națională a P.N.R. din Transilvania, la Sibiu, unde au participat peste 2000 de persoane. A fost ales, cu acest prilej, un comitet de conducere format din 25 de persoane, care avea menirea să continue activitatea în noile condiții, incomparabil mai dificile. Aceeași adunare generală, din vara anului 1893, „își însușia Memorandumul” și aproba, în unanimitate, demersurile viitoare ale mișcării în plan politic. De o semnificație aparte și cu totul excepțională ne apare prezența la respectiva manifestare politică a unui grup de personalități și de luptători bihoreni pentru cauza națională. Identitatea acestora a fost consemnată într-o adresă – din 13 august 1893 – a ministrului de interne către comitele Bihorului, în care-i cere informații despre activitatea lor, pe cine au reprezentat și din ordinul (cu însărcinarea) cui s-au deplasat la Sibiu⁵. În răspunsul trimis la guvern, cu referințe la delegația participanților din localitățile bihorene și la chestiunile solicitate de ministrul de resort, comitele suprem al Bihorului relatează că: „Luând în considerare însă evidența participanților la conferința care s-a ținut la Sibiu în anul 1891, ajungem la concluzia că delegația și în acest an a fost formată tot din aceeași membri, dar de la cine au primit împuterniciri, aceasta nu pot să aflui”⁶ și adaugă faptul că nu dispune de „dovezi potrivit cărora să poată afirma că au luat parte la mișcări de amploare sau la agitații în mod public”⁷. Ca atare, nu avea motive să-i incrimineze, deși i se cerea un asemenea lucru, pentru a-i intimida pe fruntașii politici români”.

De un real interes și de un „tratament” asemănător se bucurau și locuitorii Țării Beiușului atunci când erau cercetați și investigați, discret, în rapoartele secrete ale autorităților locale. Ne referim aici – în primul rând – la așa-zisa „clasă a intelectualilor” din oraș, precum și la elevii gimnaziului „Samuil Vulcan” din localitate. Într-o adresă strict confidențială (din 8 iunie 1894), primpretorul acestei plase își informa superiorul său direct despre comportamentul și atitudinea (starea de spirit) a celor amintiți mai sus. În cazul „intelectualilor”, a celor cu știință de carte – de exemplu: avocați, profesori și reprezentanți ai Bisericii – , documentul precizează că aceștia „s-au separat complet și azi evită, fără excepție, întâlnirile dictate de buna cuviință, comportarea lor este provocatoare și au luat parte activă la manifestațiile din Cluj”⁸.

Aceeași stare de spirit, sesizează reprezentantul puterii oficiale, este prezentă și în rândurile elevilor gimnaziului „Samuil Vulcan” din Beiuș. Pentru o înțelegere cât mai exactă a situației de fapt vom prezenta, succint, câteva pasaje mai semnificative din respectivul document: „Influența instigațiilor se poate

⁵ Viorel Faur, *Viața politică a românilor bihoreni (1849 – 1919)*, Fundația Culturală „Cele Trei Crișuri”, Oradea, 1992, p. 23. Din rândul acestora amintim numele mai multor preoți uniți, după cum urmează: A. Paladi, din Finiș; Ioan Ternovian, paroh în Sânlazăr și Ioan Filimon, preot în Cenaloș (*Ibidem*).

⁶ Viorel Faur, Mihai Apan, *op.cit.*, p. 56.

⁷ *Ibidem*

⁸ *Ibidem*; Viorel Faur, *Viața politică a românilor bihoreni ...* , p. 25.

observa și la elevii gimnaziului local. Aceștia poartă embleme naționale românești; în fiecare seară cântă în grup cântece agitatoare despre Lucaciu ..., învață zilnic – în clădirea școlii, lângă locuința directorului –, de pe partituri, Imnul Ligii Române ... Este comandat în mod sistematic, ziarul „Tribuna”, pentru Societatea de lectură a gimnaziului. Înainte de sosirea directorului general, însă, exemplarele existente au fost îndepărtate din localul (adică din biblioteca –n.n.) acestuia”⁹. Pentru un control riguros asupra situației, primpretorul crede că este necesară suplimentarea numerică a jandarmilor, o soluție total nepotrivită pentru atmosfera cu profunde reverberații naționale din sudul Bihorului.

Într-o ipostază mult mai dificilă – caracterizată prin acte de violență – s-au aflat în anul 1893 românii și instituțiile școlare greco-catolice din Oradea, din cauza caracterului șovin al „foilor jidovești”, pe fondul unei neliniști generale a extremiștilor filomaghiari, și a atitudinii reținute și chiar partizane a autorităților administrative (poliției). Motivul pentru care s-a declanșat acel protest furibund al populației maghiare din oraș împotriva românilor îl constituie apariția broșurii-pamflet a preotului greco-catolic Pituc Bela, un personaj care fusese anterior destituit din corpul clerului.

Lucrarea sa tendențioasă – cu titlul de *Trădătorii* – i-a fost tipărită la întreprinderea lui Bloch H. și conținea o serie de mai multe așa-închipuite „demascări despre episcopia greco-catolică” de Oradea. Autorul și ziarul *Nagyvárad* îl acuzau pe episcopul Mihail Pavel de 12 fapte grave¹⁰ și, împreună cu canonicii și funcționarii săi consistoriali, erau prezentați opiniei publice ca fiind „cei mai periculoși daco-români”.

Atacul orchestrat al presei din orașul de pe Crișul Repede și-a găsit rapid ecouri amplificate în majoritatea ziarelor din capitala Ungariei dar, mai ales, în rândurile populației locale, de etnie maghiară care, în noaptea de 8 august, s-a năpustit – mai întâi – „cu pari și lațuri” asupra reședinței episcopale. După asaltul general cu o „grindină de pietri” și lozinci scandaloase la adresa lui Mihail Pavel (de genul: „Jos cu trădătorul nemernic”), sosi, într-un final, și primarul Carol Rimler cu poliția. Mulțimea însă a continuat asediul, iar reședința fu devastată.

Stăpâni pe situație, și bucuroși că au reușit așa o mare ispravă, gloatele de rebeli s-au deplasat apoi la locuințele canonicilor. Prima dintre ele, casa canonicului Kövári, fu atacată cu pietre, iar în locuința lui Sarcadi Tiberiu nu a mai rămas nici o urmă de mobilier întreg. Urmează marșul spre casa dr. Nicolae Zigre, un cunoscut jurist și patriot român, iar după expresia demonstranților „marele maghiarofob”. În câteva secunde, obloanele au fost sfărâmate, iar din interior se auzeau țipete și multă spaimă.

Din acest loc mulțimea furioasă, o turmă de oameni cu mintea tenebroasă, se îndreptă spre preparandia română unită, unde „se fabrică trădătorii!”, strigau spiritele înfîrântate de ură. Cărămizile care se găseau depozitate în stradă pentru

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Teodor Neș, *op.cit.*, p.172 – 173.

reparații curente fură asvârlite spre ferestrele școlii, ele fiind folosite ca și material de asediu.

„Sus la Seminar!”¹¹ a fost îndemnul următor, acolo unde există încă un cuib al românismului. Instituția este atacată cu pietre, iar în momentul când rebelii spărseseră poarta sosi și armata, care reuși să împrăștie mulțimea și să restabilească ordinea.

În acțiunea lor de pedepsire „a tuturor [celor] care atentează la integritatea țării sau cari se fac complici cu aceștia”, din partea gloatelor furioase, au mai avut de suferit și locuința rectorului, dr. Augustin Luran, casele lui Nicolae Diamandi, I. Erdélyi, clădirile Consistoriului ortodox român, etc.¹².

Ziarele ungurești locale, prin edițiile lor din zilele următoare, au fost reținute vis-à-vis de faptele întâmplute, dar cotidianul *Pesti Hirlep* aprobă devastările. În schimb, opinia publică românească a rămas indignată de procedura străzii. Tinerimea din Blaj și din Arad protestează, iar ziarul *Tribuna* condamnă vandalismul petrecut. Nici persoana episcopului Mihail Pavel nu a fost cruțată, ori trecută cu vederea. Același organ al presei românești îi impută că a cerut o anchetă oficială, în loc să pretindă energic regrete și scuze din partea autorităților¹³.

Reclamanții, acei români care au pătimit de pe urma acestor demonstrații, au deschis proces împotriva instigatorilor. Prima dezbatere are loc la 27 mai 1896, iar în 14 aprilie 1897 procesul s-a dezbătut la Curtea de Apel. Ziariștii maghiari au fost cu toții achitați de jurați, iar cei pedepsiți au fost țapii ispășitori, niște persoane obscure, care au avut o implicare minimă în toată acțiunea¹⁴.

În anul următor (1894), un gest necugetat din partea conducerii Seminarului greco-catolic sau o atitudine „răuvoitoare” față de locuitorii urbei erau în măsură să conducă la repetarea vandalismelor din 1893. În primăvara anului 1894 a murit marele revoluționar maghiar, Ludovic Kossuth, cel care a detronat monarhia habsburgică la 1848. Cu această ocazie toate instituțiile și toți proprietarii de case din Oradea au fost „invitați” să arboreze pe locuințele lor stindardul de doliu. O asemenea decizie, favorabilă solicitării adresate de autorități, a fost luată și în Seminar. Elevii din clasele superioare, asistând cu indignare la un asemenea gest, au format o delegație din trei persoane și s-au înfățișat în fața rectorului, cu următoarea vorbire: „...Seminarul „Tinerimei Române” (inscripția de pe frontispiciul Seminarului) nu poate jeli pe acel Kossuth, care a urât pe Români și în numele căruia au fost spânzurați la Aiud tribunii poporului român, martirii libertății neamului. Deci, ne rugăm, să se dea jos de pe Seminar stindardul de jele pentru Kossuth, cu atât mai vârtos, că nici episcopul latin, dr. Laurențiu Schlauch, nu a pus stindard pe rezidența sa, spre a-l jeli pe Kossuth”. Rectorul institutului, cuprins fiind de o adevărată emoție, la

¹¹ *Ibidem*, p.173 – 174.

¹² *Ibidem*, p.175 -176.

¹³ *Ibidem*, p.176 – 177.

¹⁴ *Ibidem*, p.177.

argumentele extrem de grave și serioase expuse înaintea sa, și dând dovadă de multă chibzuință, a răspuns în fața doleanțelor celor prezenți cu vorbe înțelepte. S-a referit mai întâi la istoria de peste un secol din viața școlii (neîntreruptă) și la faptul că orice acțiune s-ar întreprinde „neconformă cu realitatea timpului” va pune în pericol existența acestui așezământ. Nu erau departe încă momentele triste care s-au petrecut la Beiuș (1888), ori care s-au întâmplat cu un an în urmă la Oradea. Apoi, în ceea ce privește persoana episcopului romano-catolic și comportamentul său trebuie să se știe, le-a spus directorul, că „rezistența sa este apărută de sulite și baionete militare, dar oare Seminarul românesc cine-l va apăra de eventuala furie a populației?”

Dându-și seama de implicațiile negative pe care le-ar putea avea acceptarea revendicărilor lor, – pentru eventuala existență a Seminarului „crescător de copii români” –, delegația elevilor s-a retras, dar momentul petrecut atunci a rămas caracterizat – peste vreme - mentalitatea seminariștilor din acele timpuri¹⁵, dar și ca o ipostază a modului în care a reușit canonicul dr. Augustin Luran să facă față prigoanelor naționale și culturale din partea autorităților.

La un interval de doi ani distanță s-au organizat, cu mare fast, serbările consacrate celebrării unui mileniu de la descălecarea ungarilor în Câmpia Panonică. Era un bun prilej de manifestare din partea maghiarimii a unei atitudini răuvoitoare la adresa românilor din Beiuș, un fief tradițional al mișcării pentru drepturi naționale și politice al românilor din dubla monarhie. Astfel, autoritățile, în deplinătatea puterii lor, au dispus ca toți locuitorii din oraș să arboreze steagul Ungariei și să-și ilumineze în fiecare seară ferestrele caselor¹⁶.

Momentul de-atunci este interesant, și a fost surprins cu o maximă acuratețe și obiectivitate de protopopul ortodox Petru E. Papp¹⁷: „Vasile Ignat pleacă la primărie și declară că acest *ordin nu-l obligă*, neputându-se bucura de jubileul unei țări în care românii sunt despuiați de drepturile cetățenești.

Seara, ungurii aranjează retragere cu torțe. Ajung înaintea casei lui Ignat. Ferestrele deschise, dar neluminate. O piatră asvârlită cade lângă scaunul în care sta Ignat la masă, în jurul familiei. Se apleacă liniștit și o ridică. La una din ferestre apare -instruit de mai înainte-un servitor de la moșie, cu pușca în mână.

În fața casei se oprește, ca la semnal, mulțimea. Aceasta întonează imnul maghiar. Servitorul, o mândrețe de român, ridică pușca la ochi și strigă cu voce tunătoare:

- Dacă aruncați cu pietre și nu vă împrăștiați în pace, trag în carne vie.

Din mulțime se aud glasuri:

¹⁵ Petru Tămăian, *Istoria seminarului și a educației clerului Diecezei române unite de Oradea*, 1930, p. 36- 39.

¹⁶ Viorel Faur, *Viața politică a românilor din Beiuș și localitățile din sudul Bihorului, în perioada 1849 – 1919, în Beiușul și lumea lui. Studiu monografic*, vol.II, Editura Primus, Oradea, 2008, p.185.

¹⁷ Petru E.Papp, *Din trecutul Beiușului. Pagini de glorie și de Jertfe*, Beiuș, “Doina”, Tipografie și Librărie, p. 44-45; Viorel Faur, *Viața politică a românilor din Beiuș...*, p. 185-186.

-Fugiți! Țăranii din Delani și Sânmartin, înarmați, stau ascunși în podurile casei, gata să descarce puștile.

Și mulțimea, înspăimântată de revoluția românească, se împrășteie în grabă. Pușca servitorului fusese umplută cu sare, iar țăranii din Delani, satul de naștere a lui Ignat, întârziind pe câmp, veniră numai la urmă. Și noaptea, târziu, fură văzuți din stradă cum închinau înaintea celui ce și-a făcut din dragoste de neam și dreptate - o lege.

Ungurii însă, și-au făcut de cap, *bombardând cu pietre*, a treia zi, *casa daco-românului*". Era încă o dovadă de vitejie a extremiștilor care, - după cum am constatat deja-, nu se găseau la prima manifestare de felul acesta.

În fața atâtor nedreptăți istorice, în urma atâtor acuzații nefondate (fără temei) din partea stăpânilor vremelnici ai acestor plaiuri, s-ar putea formula întrebări normale și firești, în cazul românilor bihoreni: care au fost formele de manifestare și linia lor directoare în plan politic?"

Răspunsul – într-o formă concisă – ne parvine prin cuvintele lui Teodor Neș: „Din partea românilor s-a arătat în aceste împrejurări, o atonie [politică] aproape generală. Conducătorii [lor] fuseseră dați în judecată și întemnițați, partidul desființat, înlocuitorii frunțașilor lucrau izolați, oamenii de seamă se retrăseseră îngândurați în casele lor din fața acestei urgii. În golurile rămase pe urma înlăturării personalităților respectate și ascultate, guvernele din Budapesta au așezat „figurine moluște”¹⁸.

Formularea autorului este parțial exactă, în sensul că românii vor renunța – în urma politicii de pasivism politic – să-și mai trimită în Parlament deputații lor proprii, aleși din rândul frunțașilor naționali dar, pe de altă parte, vor continua să rămână angrenați în tot ceea ce însemna militantism politic și cultural în afara legislativului ungăr.

Lumea neoficială, presa românească *Tribuna* și *Familia*, scriitorii și societățile culturale vor întreține și vor întezi tot timpul focul dragostei pentru limba și literatura română.

Societățile corale își reiau activitatea, se înființează un nucleu economic prin banca „Bihoreana”, iar „Astra” își organizează despărțăminte și, nu în cele din urmă, tinerimea de la Academia de drept din Oradea se manifestă admirabil¹⁹.

Pe de altă parte, la Congresul naționalităților (români, sârbi și slovaci) care s-a organizat la Budapesta, în 10 august 1895, la care au participat peste 400 de delegați, și-a făcut simțită prezența și un trimis al beiușenilor – și anume preotul Anton Pallade²⁰; ceea ce însemna că locuitorii din depresiunea Crișului Negru erau la curent cu toate demersurile politice naționale²¹. La 8 septembrie 1901 a

¹⁸ Teodor Neș, *op.cit.*, p. 166 – 167.

¹⁹ *Ibidem*, p. 167.

²⁰ Decedează în anul 1906, în parohia Finiș(*Schematismus venerabilis cleri diocesis Magna Varadiensis graeci ritus catholicorum pro anno 1909*,p.293).

²¹ Viorel Faur, *Viața politică a românilor din Beiuș ...*, p. 185.

fost organizată, la Cluj, o conferință confidețială a fostei conduceri a P.N.R., fiind invitați la aceasta și doi reprezentanți ai românilor beiușeni: medicul George Mureșan și avocatul Alexandru Munteanu²².

Prin atitudinea lor, preoții beiușeni – „ca îndrumători politici ai sătenilor” – s-au încadrat perfect în sfera pozitivă a luptelor pentru drepturi și libertăți. De aceea, în izvoarele documentare există numeroase informații despre mișcările și acțiunile acestora. Reținem câteva exemple de această natură: la 2 august 1903, primpretorul cercului Sălard trimite un raport comitetului suprem al Bihorului, în care îl informa despre preoții Gheorghe Cavasi²³ și Anton Pop²⁴, care aveau contacte cu redacțiile unor periodice și instituții românești, fiind – pentru acesta – plasați în cunoscuta categorie de daco-români. Altă oficialitate, primpretorul cercului Beliu, atrăgea atenția superiorilor săi asupra preotului Dumitru Nistor²⁵, care considera că alegerile pentru „comitetul municipalității comitatense” constituie o „problemă română, [care] trebuie să fie reprezentată în organele locale” ale administrației²⁶.

Un eveniment cu importante reverberații politice și culturale a fost aniversarea jubileului de 40 de ani al revistei *Familia*²⁷, care a fost marcat prin organizarea la Oradea a unor festivități de mare rezonanță națională. Au participat la acestea intelectuali români din diferite părți ale monarhiei.

În același an (1904) devine vacant mandatul de deputat al cercului electoral Beiuș în Parlamentul de la Budapesta. Guvernul, care cunoștea pulsul vieții politice din circumscripție, nu s-a hazardat să candideze un maghiar, cum fusese înainte, de frică să nu fie ales un kossuth-ist. Prin urmare, această misiune grea i-a fost încredințată lui Ioan Buteanu, director al Gimnaziului greco-catolic din localitate. Intelectualul corect, a cărui viață n-a fost pătată nici de o umbră, se găsi atunci în fața unei grele încercări „Dacă va primi, vine în conflict cu conștiința lui, iar de nu, cine știe care va fi soarta liceului”. În atari condiții a declarat, rămânând ca și o mărturisire a credinței sale strămoșești că „dacă mi se cere această jertfă, sunt nevoit să o primesc”. Beiușenii, cunoscându-i sentimentele și crezul său politic, n-au ținut cont de lista electorală și l-au ales deputat. Prin urmare, bihoreni, dar mai ales Beiușul, erau prezenți – la începutul secolului al XX-lea – în mișcarea națională a românilor din imperiul dualist²⁸.

²² *Ibidem*, p. 192.

²³ Paroh greco-catolic în Șilindru, din anul 1904 (*Schematismus venerabilis cleri diocesis Magna Varadiensis graeci ritus catholicorum pro anno 1909*, p. 330).

²⁴ Paroh greco-catolic din Chioag, (*Ibidem*, p. 292).

²⁵ Paroh greco-catolic, din 1893, în Beliu, (*Ibidem*, p. 338).

²⁶ Viorel Faur, *Viața politică a românilor din Beiuș ...*, p. 192.

²⁷ *Ibidem*, p. 193.

²⁸ Petru E. Papp, *op.cit.*, p. 57 - 58; Viorel Faur, *Viața politică a românilor din Beiuș ...*, p. 193.

TAVASZI Hajnal

CONTRIBUȚII LA ISTORICUL TIPARULUI ORĂDEAN

Dezvoltarea cu adevărat semnificativă a orașului Oradea a început în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, culminând la finele acestuia. În acest moment apar în prim-plan și reprezentanții comunității evreiești.

Tot atunci apar centrele zonale cu semne accentuate ale urbanismului: regiunile de Est și de Centru ale Ungariei, Oradea, Debreținul și Clujul, mai dezvoltate economic, mai industrializate și mai racordate la sistemul modern de civilizație, datorită apropierii de Budapesta, Viena și de celelalte centre dinspre Sud, respectiv Arad și Timișoara. Ele erau, de asemenea, mai bine organizate din punct de vedere politic și administrativ și au jucat un rol important în transmiterea a tot ce însemna noutate dinspre Europa Centrală și de Vest, după cum apreciază și Ioan Lumperdean¹.

Numărul locuitorilor din Oradea, Debrețin și Cluj atingea jumătate din populația Pestei, dinamismul industrializării acestor centre ajungând la o cotă de 18-22%, iar în ce privește comerțul, de 5-9%, raportat la Pesta.

Viața publică și-a urmat și ea calea evoluției, înființându-se cu repeziciune noi spații publice până la nivelul celor din capitală. Orașele se mândreau cu o tradiție culturală bogată, construită pe temelii solide ale instituțiilor de educație (adică școli superioare, gimnazii, academie de drept). Continuând comparația cu Pesta, ponderea maghiară din aceste orașe, dacă vorbim de perioada dualistă până la primul război mondial, arăta tendințe de creștere, mai ales în prima perioadă dualistă, ajungând, prin asimilarea etniei izraelite, la 85-95%².

Emanciparea din 1867 a evreilor a avut, ca urmare în plan economic, noi investiții care au contribuit la dezvoltarea industriei, înflorirea comerțului, modernizarea vieții bancare și nu, în ultimul rând, la schimbarea aspectului urbanistic al orașului.

Emanciparea religioasă din 1895 a însemnat, apoi, șanse noi în dobândirea de către evrei a unui nou statut social și a unei noi reprezentativități. Drepturile dobândite le-au oferit posibilități de afirmare mai ales în domeniile ocupațiilor

¹ Ioan Lumperdean, *Publicistică economică românească din Transilvania (1800-1850)*. Cluj-Napoca, Editura Tribuna, 2004, p. 102.

² Aspectul demografic și ocupațional, precum și ponderea evreilor în diferite ramuri industriale sunt tratate de cercetătorul Csiki Tamás. Csiki Tamás, *Városi zsidóság Északkelet- és Kelet – Magyarországon. (A miskolci, a kassai, a nagyvárad, a szatmárnémeti és a sátorlajújhelyi zsidóság gazdaság és társadalomtörténetének összehasonlító vizsgálata 1848-1944)*. (Evreii în mediul urban în partea de Nord-Est și Estul Ungariei. Cercetare și studiu comparativ de istorie socială și economică a evreilor din Miskolc, Kosice, Oradea, Satu Mare și Sátorlajújhely 1848-1944). Budapesta, Osiris, 1999.

liberale, cum erau munca de editor, de tipograf sau de jurnalist, care necesitau dinamism, cunoștințe tehnice și informații la zi. Despre prezența, rolul, importanța și integrarea evreilor în viața urbei ne relatează arhivistul Lakos Lajos, în monografia publicată în 1912³.

Aceasta ne înfățișează istoricul primelor două generații de până la dualismul austro-ungar, o istorie bazată pe documente arhivistice, cu informații referitoare la structura lor socială, probleme interne și, nu în ultimul rând, la structura ocupațională.

Dinamismul accensiunii lor rezultă din datele statistice: dacă în 1869, Oradea număra 28.698 de suflete, din care 6.438 erau evrei, aceștia reprezentând 22,4%, mai târziu, după trei decenii, acest procent se va ridica la 25,8%, adică din totalul populației, de 47.018, 12.111 erau evrei. Dacă la mijlocul secolului al XIX-lea erau doar 3 medici evrei, ingineri sau avocați niciunul, iar comercianți (mai ales ambulanți) în jur de 150, la începutul secolului următor Oradea va avea 48 de medici evrei, 58 de avocați, 6 farmaciști, 23 de funcționari publici. În orașul de pe Crișul Repede funcționau 10 tipografii evreiești și 30 de fabrici. Pe lângă aceste date statistice, rolul lor în economia și viața publică orădeană era, după cum afirmă Paul Lendvai, și mai mare: „Nici creșterea vertiginoasă a populației urbane evreiești nu dă o idee despre adevărata importanță a evreimii ungurești ca deschizătoare de drumuri și purtătoare a primenirii economice și culturale. Evreii formau partea principală a păturii mijlocii din aristocrația moșierească, clasa scăpată numită „gentry”, precum și birocrăția de stat dominată de aceasta, pe de o parte, și milioanele de lucrători agricoli și mici proprietari, pe de altă parte. (...) Evreii imigrați, lingvistic și cultural maghiarizați, au marcat și ei decisiv apariția noii burghezii. Ei au acționat ca motor al acelui proces de modernizare, care în structura așa de mult timp încremenită a țării a avut drept efect transformări sociale radicale și până la urmă l-a antrenat pe fiecare individ, fie că acesta a vrut, fie că nu”⁴.

O atenție deosebită trebuie acordată rolului evreilor în comunicarea și transmiterea valorilor și bunurilor culturale de sorginte occidentală. Aspectul instituționalizat al acestei funcții îl reprezentau traducătorii, scenografi, criticii literari, redactorii de reviste, proprietarii galeriilor de artă, actorii și instrumentiștii muzicali, dar și capitaliștii evrei, care investeau în educarea și formarea generațiilor. Astfel, începând cu generația a doua, ei au participat activ la transmiterea culturii elitiste occidentale. În afara industriașilor și capitaliștilor, care erau principalii consumatori de cultură, la actul cultural participau direct sau indirect pătura largă a burghezimii și intelectualii din mediul urban. Capitalul israelit nu era plasat accidental în domeniul cultural, ci cu program, cu viziune economică și culturală,

³ Lakos Lajos, *A nagyváradai zsidóság története. Hiteles levéltári adatok alapján*. Nagyvárad, Nagyvárad Nyomda- és Újságvállalat, 1912.

⁴ Paul Lendvai, *Ungurii. Timp de un mileniu învingători în înfrângeri*, Editura Humanitas, București, 2001, p. 34.

după ce fusese cercetată piața și evaluate perspectivele dezvoltării investiției, iar preferințele se orientau către idei moderne, avangardiste.

Prezența evreilor a fost simțitoare pe acest palier în formarea pieței culturale, construind un mediu inedit pentru comerțul cu produse culturale, fie tipărite, fie obiecte de artă sau spectacole. Pondere capitalului evreiesc investit în diferitele domenii ale culturii, la începutul anilor 1910, este covârșitor. Cercetătorul Karády Viktor⁵ se ocupă de mentalitățile, manierele și formele consumului cultural ale acestei etnii și subliniază rolul ei impresionant în formarea etosului burghez în acest spațiu geografic.

Primele generații fiind formate din imigranți, dar și generațiile care au urmat, chiar și cei asimilați, au avut nevoie de o orientare mai pregnantă în societate, aveau nevoi de informare mai presante decât populația pământească și elitele acesteia. „În aceste condiții s-au creat funcțiile și mijloacele de informare și afirmare. Instrumentul instituționalizat al acestor funcții îl reprezentau traducătorii, scenografi, criticii literari, redactorii de reviste, proprietarii galeriilor de artă, actorii și instrumentiștii muzicali, dar și capitaliștii evrei. Aceștia au reprezentat mai mult decât instituția actului cultural, au însemnat și legătura indisolubilă dintre istoria mijloacelor de comunicare în masă și evoluțiile care au loc în perimetrul economiei și civilizației urbane”⁶. De asemenea, „fiecare în felul său, calea ferată, telegraful (optic, apoi telefonic), telefonul, linotipul și presa rotativă au redus barierele spațio-temporale și au transformat condițiile de muncă ale ziariștilor, măbind presiunea în uzinele de știri” apreciază și Michael Palmer și Denis Rullen⁷. Este interesant cum a funcționat această „presiune” a informației și a schimbărilor la Oradea.

În urma compromisului politic, legea unitară a presei din Imperiul Habsburgic a urmat și ea calea schimbării. Pe partea austriacă a rămas în vigoare legea presei din 1862. Premisa editării unui organ de presă necesita avizul administrativ, impunea vârsta celui care solicita avizul (24 de ani împliniți), pregătirea școlară, cunoștințele în domeniul culturii, cazier judiciar, cauțiune bancară atât pentru presa politică, confesională cât și pentru aceea cu caracter social. Legea stabilea de asemenea sancțiuni disciplinare, administrative, urmate de interdicție, care putea fi într-un prim pas, temporară. Dar odată cu schimbările legislative, organizarea presei devenise destul de eterogenă. Pe teritoriul Ungariei, de exemplu, începând cu data de 17 martie 1867 a intrat în vigoare legea „presei libere” cu articolul XVIII/1848. În Transilvania legea din 1852 a rămas în vigoare până la 1871, când a fost schimbată cu varianta modificată a legii din Ungaria. În

⁵ Istoric și specialist în domeniu, Karády ne prezintă istoria evreilor din Ungaria, rezultatul cercetărilor sociologice întreprinse în anul 1972. (Karády Viktor, *Zsidóság, modernizáció, polgárosodás* (Evreii, modernizare, îmburghezire. Studii), Budapesta, Cserépfalvi, 1997.)

⁶ Karády Viktor, *Zsidóság és modernizáció a történelmi Magyarországon*, In *Zsidóság a dualizmus kori Magyarországon. Siker és Válság* (Evreii în Ungaria în perioada dualismului. Succes și criză), Editura Pannonica, Habsburg Történeti Intézet, Budapesta, 2005, p. 208.

⁷ Michael Palmer; Denis Rullen, *Jurnaliștii vedete, scribi sau conșopiști*, Editura Tritonic, București, 2002, p. 75.

Croația și Fiume nu au fost schimbate legile din 1852, iar în zona granițelor domina legislația din 1862. „Rațiunea acestui sistem deosebit de complicat consta în asigurarea libertății presei de expresie maghiară, iar în privința minorităților, păstrarea privilegiilor absolutiste” – dezvăluie cercetătorul Csiffáry Tamás⁸. În sensul legii, acțiunile presei, cele considerate ilegite, erau judecate la centrele unde funcționa Curtea de Casație, la Pesta, Kőszeg, Trnava, Debrecin și Eperjes (Presov), iar începând din 1871 în Transilvania, la Târgu-Mureș. Cu toate efectele negative, perioada dintre 1867-1875 a avut un aport benefic în dezvoltarea presei din provincie. Într-o tehnică a dominării cunoscută și astăzi, statul utiliza pârgii pozitive, cum era subvenția de stat (funcționa și în cazul presei minorităților naționale), iar după 1867 preluarea cauțiunii bancare (în general în cazul presei provinciale și minoritare). Din 1870 taxa de timbru și impozitul antreprenorial au fost scoase, iar în urma Ordonanței din 1867 avizarea aparițiilor a fost transferată în cadrul activității jandarmeriei. La Oradea, comandantul jandarmeriei a fost timp de 50 de ani Gerő Ármin, evreu de origine.

Din 1880 libertatea presei a avut un pendant serios în libertatea industriei care a atras după sine o dezvoltare spectaculoasă în domeniul tiparului. Zona și-a păstrat modelul cultural al liberalismului vienez care a rezistat mai multă vreme decât în alte părți. La începutul anilor 1860 gazetăria și jurnalismul erau considerate îndeletniciri intelectuale și civice și nu profesii prestigioase, iar în nomenclatorul meseriilor până la începutul secolului al XX-lea, mai exact până la 1910, conform legii industriei din 1884/ art. XVIII statutul acestora echivala cu cel de asistent comerciant. O dată cu dezvoltarea sistemului bancar, redactorii rubricilor economice au o mai mare reputație, ei fac publicitate pentru băncile și casele de asigurări, după care primesc o retribuție din partea firmelor propulsate. Din anul 1912 editorii și redactorii presei centrale, majoritatea lor de origine evreiască, primesc distincții de stat și sunt aleși în camera senatului. Karády Viktor aduce în discuție și o altă idee care ține de statutul minoritar al evreilor: “Prezența ridicată a capitalului și gazetarilor evrei în presă nu se poate delimita de acele impulsuri elementare de autoconservare și nevoia siguranței în societate”⁹. Tot el presupune că publicul evreu a fost consumatorul principal al presei politice și culturale (aici enumerăm și presa antisemită).

Analizând situația presei în orașele de provincie, constatăm lipsa ritmicității în apariția acesteia, chiar dacă numărul ziarelor era destul de mare. Multe apăreau însă conjunctural și episodic. Dar odată cu transformarea lor în centre urbane, jurnalismul a luat amploare. Clujul, în calitate de centru cultural, dădea semnale pozitive care se observau și în orașele comerciale la începutul anilor 1890, dar, mai ales, după 1900, ca Győr, Szeged și Oradea. Putem constata o creștere care se datora

⁸Csiffáry Tamás, *Médiatörténet II. (Magyar sajtó története a dualizmus utolsó harmadában a II. világháború végéig. 1878-1945 (Istoria presei maghiare), In www.tulipan.vjk.hu/modul/mcs052_CsiffaryTamás).*

⁹*Ibidem*, p. 216.

nu atât mentalității investitorilor locali, cât influențelor și formării unor puncte de lucru ale unor investitori din capitala de atunci, Budapesta. Luând în considerare referirea specialistului Novák László la istoria tipografiei¹⁰, pe teritoriul Ungariei au funcționat, încă de la începutul secolului al XIX-lea (1801), în cele 34 de orașe, 46 de tipografii, în anul 1850 numărul tipografiilor a crescut la 75, ca în 1866, de data asta în 54 de centre, numărul lor să crească la 106, iar la începutul secolului al XX-lea, în anul 1907, s-au înregistrat 731 de tipografii în 309 de localități¹¹.

În regiunea de Sud-Est a Ungariei, activitatea tipografiilor și a editurilor a fost mai consolidată încă de la început. Oradea, la rândul ei, și-a dobândit un loc important în ce privește numărul tipografiilor. În perioada interbelică, Oradea va ajunge pe primul loc în privința cantității materialelor tipărite în raport cu orașele transilvănene¹². Începând din anul 1856, la Oradea se vor înființa tipografii mai mici și mai mari care vor funcționa cu durată de timp diferită, conform cererii pieței. Majoritatea lor vor produce pentru întreprinderi industriale, administrația locală și pentru stat. Cercetarea noastră se va apleca asupra producției editoriale ce se va naște în cadrul societăților tipografice. Vom da în primul rând o situație a tipografiilor din această regiune care funcționau între anii 1801 – 1945:

Tipografii (1801-1913)¹³

Tipografii în regiunea Sud-Est (1801-1913)

Localitate	1801	1850	1866	1907	1909	1911	1913
Arad	-	2	3	11	9	11	13
Carei	1	1	1	3	4	4	6
Debrețin	1	1	2	11	11	12	15
Oradea	1	1	1	14	14	12	19

¹⁰ Novák László, *A nyomdászat története (Istoria tiparului)*, Budapest, vol. I – VIII, 1928.

¹¹ Sistemul localităților urbane din Ungaria este unul deosebit de complex. La începutul anilor 1910 au existat în Ungaria 137 de orașe de importanță diferită. Unele aveau rang de centru de comitat, altele erau centre comerciale, ori de distribuire și colectare, Oradea încadrându-se între oarșele cu rangul cel mai înalt, fiind centru de comitat. (Bácskai Vera, *Városok Magyarországon az iparosodás előtt* (Orașe în Ungaria în perioada preindustrială), Editura Osiris, Budapest, 2002, p. 164-165.

¹² *Magyar könyvtermelés Romániában (1919-1940)* (Cărți în limba maghiară tipărite în România, 1919-1940). I. kötet. Szerk. Monoki István, Kolozsvár-Budapest, E.M.E.- O.SZ.K., 1997..

¹³ *Magyar könyvkereskedők évkönyve*. Huszonötödik évfolyam. I. *A Magyar könyvészet 1911*, Szerk. Steinhoffer Károly, Budapest, a „Magyar könyvkereskedők egylete”, 1912, p. 201-306.

Nyomdász évkönyv és útikalauz, Tizenegyedik évfolyam, Szerk. Lerner Dezső, Budapest, *A magyarországi könyvnyomdászok és betűöntők szakegyesülete kiadása*, 1909, p. 94-111. *Könyvnyomtatók évkönyve*, Szerk. Molnár Mór, Szekszárd, 1907, p. 81-89. Novák László, *Magyar tipográfusok*, In *www*. Novák László, *A nyomdászat története. mht A hazai nyomdák 1913-ban*, In. *Magyar Könyvszemle* A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Könyvtárának közlönye 1914. évf. I. füzet, I. Melléklet, Szerk. Gulyás Pál, Budapest, MNM:OSZK, 1914, p. 1-24.

Satu Mare	-	1	1	6	7	9	8
Szeged	-	1	2	9	10	11	12
Sighet	-	1	1	6	7	8	8
Timișora	1	2	3	13	13	14	18
Total	4	10	14	73	75	81	99

Tipografii în Ardeal (1801-1913)

Localitate	1801	1850	1866	1907	1909	1911	1913
Alba Iulia	1	1	1	3	3	3	3
Blaj	1	1	1	1	1	1	1
Bistrița	1	-	1	4	3	3	6
Brașov	1	1	1	7	6	7	9
Cluj	3	3	4	13	14	13	14
Mediaș	1	-	-	1	2	2	2
Sibiu	3	4	5	5	6	7	7 ?
Tîrgu Mureș	1	1	2	5	6	7	8
Total	11	11	15	39	41	43	43

În perioada 1919-1940 numărul tipografiilor arată o creștere numerică în Ardeal, unele mai vechi se vor orienta către noile cerințe ale pieței, vor tipări publicații în limba română, administrația centrală și locală vor sprijini aceste investiții din considerente politice, cu precădere în zona de Vest a țării. Chiar în această perioadă observăm o dezvoltare spectaculoasă la Oradea, unde firma *Sonnenfeld* devine una dintre întreprinderile industriale de seamă ale României, deschizând un punct de lucru chiar în capitala țării. În 1927, pe baza Indicatorului Industriei Românești, luând ca termen de comparație capitalul investit, firmele *Sonnenfeld* pot fi considerate între întreprinderile mari din România: „*Sonnenfeld*” S.A. Oradea, capital investit 900.000 lei aur, cu 392 de angajați; „*Sonnenfeld A.*” S.A., capital investit 113.000 lei aur, cu 64 de angajați, se afla la nivelul investitorilor din capitală, de exemplu „*Socec*” S.A. București, care avea înregistrat un capital investit de 1.000.000 lei aur, 350 angajați; „*Adevărul*” S.A. București a fost înregistrat cu un capital de 20.000 lei aur. În teritoriu investițiile au fost mai mici: *Tipografia „Transilvania”* Oradea având un capital investit de 62.500 lei aur, „*Szabadsajtó*” Satu-Mare avea un capital investit de 9.794 lei aur, cu 64 angajați, „*Unirea*” Brașov, capital investit 41.800 lei aur, „*Minerva*” Cluj, cu un capital investit 21.205 lei aur, 104 angajați, „*Întreprinderea Tipografică*” Arad, figurează cu 50.000 lei aur, „*Cartea Românească*” S.A. Timișoara cu 76.400 lei aur¹⁴.

¹⁴ *Indicatorul Industriei Românești* = *L'indicateur de l'industrie Roumaine* = *Verzeichnis der Rumanischen Industrie*, București, Inst. de Arte Grafice Tiparul Românesc, 1929, p. 431-441.

Utilizând ca sursă bibliografia lui Monoki István pentru monitorizarea perioadei 1919-1940, legată de industria tiparului, clasamentul orașelor din Ardeal și capitala București va fi următorul: Cluj 83 de tipografii, Timișoara 64, București 45 Arad 39, Tg-Mureș 32, Oradea 31, Satu Mare 23, Brașov 20.

O primă sinteză a istoriei tiparului și editurilor orădene se datorează unui funcționar evreu, Naményi (Neumann) Lajos, care publică, în 1902, o istorie a lor¹⁵. Cercetarea noastră se va apleca și asupra producției editoriale care se va naște în cadrul societăților tipografice. Remarcăm, de la început, că, activitatea de tipograf și cea de editor nu se delimitează net. Tipografiile s-au înființat în jurul editurilor de presă. La începutul secolului al XX-lea, numărul atelierelor de multiplicare a urcat la 16, dintre care 5-6 au fost înființate ca firme sociale. Tipografii, dar și editorii, veniseră din alte orașe ale Monarhiei, iar majoritatea lor proveneau din comunitățile evreiești: *Sonnenfeld Simon, Berger Sámuel, Laszky Ármin, Fehér Dezső, Pásztor Ede*. Cea mai importantă investiție familială în acest domeniu a fost făcută de *Sonnenfeld*. Putem vorbi chiar despre nașterea unei *dinastii de tipografi*, după familia Tichy. În majoritatea cazurilor, traseul lor comercial până la Oradea intersecta două orașe: Budapesta și Debrețin. Chiar dacă majoritatea tipografiilor n-au devenit de-a lungul anilor mari întreprinderi, au ajuns în schimb promotorii vieții politice, culturale și sociale din acest oraș.

În lipsa surselor primare arhivistice, cercetarea acestor domenii este deosebit de anevoioasă. Am făcut apel la registrele aflate la Direcția *Județeană Bihor a Arhivelor Naționale ale României*, actele oficiale *Fondul Tribunalul Bihor*, inv.160, *Firme individuale și Firme sociale, Opis alfabetic firme individuale și sociale* (anii 1924-1930?, 1930-?). Sursele secundare care ne furnizează date sunt publicațiile de specialitate: repertorii și bibliografii, publicațiile asociațiilor profesionale.

Un repertoriu deosebit de util, bine constituit, este *Magyar Könyvszemle* (1876), editat de *Muzeul Național al Ungariei*, care a publicat cu regularitate repertoriul tipografiilor și al produselor tipărite. Din anul 1898, pe baza legii XLI/1897, Muzeul Național fusese însărcinat cu elaborarea și publicarea anuală a repertoriului tipografiilor și materialelor tipărite, de asemenea de resortul lor aparținând și întocmirea anuală și actualizarea registrelor tipografiilor aflate pe teritoriul Ungariei. Problema a fost reglementată prin ordonanța nr. 5720 emisă de către Ministerul Cultelor, Educației și Justiției. Potrivit acesteia, organele administrative locale aveau obligația să informeze comisia despre situația tipografiilor¹⁶.

O altă idee pe care dorim s-o menționăm, ca determinant al dinamismului antreprenorial evreiesc este și solidaritatea diasporei. În dezvoltarea capitalistă a clasei de mijloc israelite, elementul solidarității dintre diasporă și comunitățile locale a jucat un rol important. De cele mai multe ori afacerile comerciale se

¹⁵ Naményi Lajos, *A nagyváradi nyomdászat története*. Budapest, 1902.

¹⁶ *Hazai nyomdák 1898-ban*, In *Melléklet a Magyar Könyvszemle 1898. évi IV. füzetéhez*, p.12.

bazau pe relații de familie, în interior, pe relații în interiorul etniei, iar în plan extern, pe relații cu diaspora. Corespondentul comercial, transportorul sau creditorul erau verigi în lanțul familial, în legăturile date de identitatea de grup, care prezenta o garanție de neînlocuit, remarcă Karády Viktor. O opinie similară vom găsi și la istoricul Nathanel Katzburg¹⁷. Au rezultat, astfel, relații directe sau indirecte, cu burghezia înstărită, emancipată din Europa Occidentală, care furniza modele credibile de succes și ale comportamentului acceptat în lumea afacerilor. Tot acest sistem relațional a venit în ajutorul lor și a contribuit la dezvoltarea afacerilor, la stabilizarea unor contacte și la cunoașterea noutăților din diferite domenii. Prin aceste mecanisme, competența lor concurențială se ancora mai bine atât în sistemul comercial, cât și în cel al producției. De asemenea, ei au devenit agenții funcțiilor de distribuție și de intermediere culturală, atât prin naturalizarea invențiilor străine, prin transmiterea noilor idei, cât și prin oferirea unor modele de reușită economică.

Este interesant faptul cum multe familii din aceste domenii s-au înrudit, aceasta contribuind la mărirea capitalului, diversificarea producției, ocuparea pieței și creșterea șanselor de reușită pe termen lung. Este notabilă, de exemplu, relația stabilită dintre familia Sonnenfeld, de papetari, cu familia Hegedüs (Hirschl) și cu familia Goldzieher Géza, cel mai renumit comerciant în domeniul papetăriei. Apoi, familia Sonnenfeld, cu familia Berger și cu familia Fridmann, cu familia Perlesz, iar toți erau rudeni cu familia Munk, care avea rang nobiliar (Cercetările genealogice întreprinse în acest domeniu au fost publicate de Muzeul Evreiesc Maghiar Național în 1939)¹⁸.

Până la începutul secolului al XIX-lea, Tipografia Seminariului romano-catolic era singura care producea pentru cler, diferite instituții ale orașului și pentru literații vremii. Apariția investitorilor particulari din acest domeniu va începe în anul 1804, când Tipografia Seminariului va fi vândută tipografului Gottlieb Antal. Din 1808 va intra în proprietatea familiei tipografului Tichy János și va funcționa până la 1874. Tot în anul 1804 va apare un concurent în persoana lui Szighety Mihály, care n-a rezistat decât până în 1810. Acestea erau singurele tipografii în acea perioadă. Din 1874 investitorii israeliți au intrat în competiție: tipografia lui Tichy va intra în posesia lui Hollósy Lajos (1874), iar din anul 1885 va intra în posesia tipografului Berger Sámuel junior și se va contopi în afacerea lui Sonnenfeld Adolf.

Modalitățile de a investi în tipografii au fost diferite. În cazul lui Hollósy și Berger vorbim de firme individuale, afaceri familiale, care pe lângă tipografie aveau și o editură, editura publicației locale, în acest caz gazeta locală cu titlul

¹⁷ Katzburg, Nathanel, *Zsidók a gazdasági életben (Evreii în viața economică)*. In: *Fejezetek az újkori zsidó történelemből Magyarországon (Capitole din istoria evreilor din Ungaria în epoca modernă)* Budapest, Editura Osiris, 1999.

¹⁸ *A nyitrai, nagyváradi és budapesti Munk-csalad... (Familia Munk din Nyitra, Oradea și Budapesta....)*, Szerk. Munkácsi Bernát, Budapest, 1939.

Bihar (Bihorul). În alte cazuri, micile afaceri de papetărie și librărie s-au dezvoltat în direcția tiparului, cazul familiei Sonnenfeld, dar găsim situații când tipografiile se vor înființa pe lângă edituri. Editarea presei, mai ales până la primul război mondial, a fost o investiție cu beneficii rapide. Alte situații presupuneau înființarea unui magazin de papetărie pe lângă o librărie¹⁹.

Prin mișcările de mai sus se produce și o concentrare a puterii economice în favoarea unor familii. Ponderea investițiilor de capital israelit la Oradea, în afacerile cu hârtie și de tipar, a fost covârșitoare până la al doilea război mondial, modificări în ce privește numărul investițiilor, fiind după 1919, când sunt de semnalat investiții românești în acest domeniu.

Tipografii orădene în perioada 1856-1948 ²⁰

În anul 1856, *Sonnenfeld Simon* înființează o tipografie, care, sub conducerea lui și a urmașilor săi, se dezvoltă din ce în ce mai mult, devenind unul dintre atelierele grafice cele mai însemnate din zona de Vest, iar, după 1919, una dintre cele mai performante tipografii din România. Concurenți erau: *Kner Izidor*, 1882 (Gyoma, Ungaria) și *Tevan Adolf*, 1902 (Békéscsaba, Ungaria). La Debrețin era cunoscută Familia *Csáthy*, tipografi, librari și editori, la firma cărora lucraseră *Hügel Ottó* și *Helfy László*, înainte de venirea la Oradea. Tipografia lui *Sonnenfeld* a ținut pașii cu dezvoltarea tipografiilor din Ungaria, apoi cu cele din România. Proprietarii au montat mașinile cele mai moderne, ținând întreținerea la nivelul tehnicii tipografice contemporane lor. Întreprinderea avea și litografie, zincografie și compactorie. În 1884, între firmele sociale intră firma *Trittsch și Sonnenfeld*, proprietari fiind *Trittsch Carol*, Slovacia și *Sonnenfeld Adolf*, înființând o firmă de comerț cu papetărie. În anul 1886 *Sonnenfeld Adolf* are firma lui de comerț cu hârtie, vopsele și de tipografie, iar fiii acestuia, *Gustáv* și *Andrei*, vor înființa o societate anonimă pe acțiuni în anul 1916.

¹⁹ Istoricul literar Hegedüs Géza, în romanul său autobiografic, oferă descrierea acestui proces dându-i-l de exemplu pe tatăl lui, Hegedüs Ármán, comerciant cu hârtie, care își începe cariera ca agent comercial la firma lui *Sonnenfeld Gusztáv*. Apoi ne dă ocazia să urmărim cariera acestuia, cu detalii personale, prezentându-ne relațiile lor de rudenie cu diferite familii importante. (Hegedüs Géza, *Előjátékok egy önéletrajzhoz* (Preludii la o autobiografie). Budapesta, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1982, p.162-168)

²⁰ În alcătuirea repertoriului am folosit documente arhivistice: Documentele Tribunalul Județului Bihor. Fond nr. inventar 160 Firme individuale, Firme sociale vol. I, II, nr. 4, 5, 8, 9,10, 11,12,13; Camera de comerț și de Industrie, Oradea. Registrul analitic de firme. Fond 65, vol.1.; manuscrise: *Monografia tipografiilor din regiunea Crișana*, red. Blau Ladislau, Berinde Constantin, Crijó Calman, Sebestyén Anton și Váró Gheorghe cu ajutorul acordat de Muzeul Regional Crișana, Oradea, S.I. s.a. și bibliografii de specialitate: Bőloni Maria. *Presa Bihoreană 1855-1975*. Biblioteca Județeană Bihor, Oradea, 1976. Cercetarea este în derulare.

Începând cu 1910 au instalat două mașini linotyp noi, cu scopul imprimării rapide a ziarelor. În anul 1920, tipografia avea 6 mașini linotyp, lângă care se va instala o mașină rotativă de 8 pagini. În 1929 au înființat o secție de cartonaje, se instalează o mașină rotativă pentru bilete și, pe lângă secția de litografie „*Pallas*”, o secție offset și o legătorie modernă. În anul 1922 vor face o altă investiție, prima tipografie în relief din România, sub denumirea „*Sunfild*”, care, din 1931, va funcționa la București. Date referitoare la firma Sunfild, ne furnizează Opisul alfabetic al firmelor sociale și individuale din 1930, în care fondatorii firmei sunt *Sleifer și Sleidmann* de la Oradea.

În anul 1927, în *Indicatorul industriei românești*, găsim două firme pe numele *Sonnenfeld*, având activități diferite: „*Sonnenfeld S.A.*” (cu un capital de 900000 lei aur), activitatea fiind tipărirea ziarelor și plicurilor, cu 392 angajați și „*Sonnenfeld A. S.A.*” (capitalul acesteia fiind de 113000 lei aur, cu 64 lucrători). Întreprinderea *Sonnenfeld* din anul 1938 va prelua denumirea „*Grafica*” *Institut de Arte Grafice*, care va tipări majoritatea ziarelor de la Oradea, de limba română și maghiară: *Gazeta de Vest*, 1921-1928, revista *Familia*, 1934-1940, *Progresul Românesc*, 1938, *Voința Poporului*, 1945-48, ziarul *Nagyvárad*, (Oradea), 1919-1943, *Nagyvárad Esti Lap*. (Foaia de seară). Cumpărase și acțiunile de la cele mai importante ziare maghiare. Compasul Comercial din anul 1946 confirmă existența tipografiei sub denumirea „*Grafica*” *Sonnenfeld și Friedländer*.

Tipografia a fost naționalizată în 1948 și a format baza *Întreprinderii Poligrafice „Crișana”*.

Atelierul de tipographe întemeiat de *Moll Gusztáv*, în 1858, a avut o importanță deosebită, creând concurență pentru *Sonnenfeld*. Moll și-a început cariera la Debrețin, acolo a înregistrat prima lui afacere, el a adus prima litografie în Oradea, care a trecut în 1868 în proprietatea lui *Hügel Ottó*, în același an acesta înființând săptămânalul și editura *Nagyvárad Lapok* (Foile Orădene), care va apărea până în 1870. În această tipografie a fost tipărită revista *Familia* (în anii 1886-1889) și foaia bisericescă *Amvonul* în 1871.

În anul 1890, tipografia va trece în posesia lui *Láng József* (născut la Arad), aici va fi tipărită mai departe *Familia*, timp de paisprezece ani (1890-1904) sau *Vulturul*. Din 1920, tipografia va funcționa sub denumirea „*Kozmosz*” (Cosmos), sub conducerea lui *Szegáll S.*, și tipărește *Buletinul comunal*, *Buletinul Legi-decrete*. În 1919, *Láng* va da firma în folosința lui *Khon Aranka* și *Bürger Ernő*, dar și-a păstrat probabil proprietatea până la 1946, când o va vinde, dar el avea aționi în alte firme și pe parcursul anilor va intra în alte afaceri însă va redeveni proprietar de tipografie.

Tipografia lui *Pauker Dániel* a funcționat între anii 1871-1902, fără o piață sau un renume deosebite.

În 1874, *Laszky Ármín* înființează o tipografie de succes, care s-a dezvoltat rapid, în așa fel încât, în anul 1900, lucra cu 32 angajați, având 2 prese mecanice, 1 presă de mână, 1 mașină americană (tigel) și 5 mașini ajutătoare. El a înființat ziarul longeviv *Szabadsá* (Libertatea), în 1875. O modificare a fost înregistrată în

anul 1876, firma primind denumirea „*Laszky Armin*” *papetărie și tipografie*, având un capital de 6381 ft, constituit din zestrea soției lui, Knopfer Laura, iar din 1891 se face precizarea referitoare la editarea ziarului *Szabadság*. În anul 1913 va reorganiza afacerea ca firmă socială, proprietarii devenind *Laszky Ármín*, *Laszky Árminné*, născută Spiegel Katalin. Modificarea firmei a fost efectuată în scopul editării ziarului *Szabadság* (Libertatea). Cu tenacitatea care îi era cunoscută, între anii 1903-1920 a obținut tipărirea *Biharmegye Hivatalos Lapja*, (Buletinului Oficial al Județului Bihor). În anul 1920, tipografia va trece în proprietatea „*Institutului de Tipografie și Editură*” S.A. „*Biharea*” și se va ocupa cu precădere cu tipărirea imprimatelor oficiale județene, dar aici apar și *Actele Sinoadelor* (1920-1922), săptămânalul *Tribuna* 1921-1932, și *Revista Notarilor Publici* (1928-1930). Întreprinderea are și o litografie între anii 1928-1930. Această tipografie intră începând cu anul 1933 în proprietatea lui *Ciortin*, purtând denumirea „*Tipografia Administrativă S.A.*”, iar în anul 1940 va intra în proprietatea lui *Hájtájer Josif*. *Hájtájer* în anul 1946 va figura ca proprietar la *Tipografia „Biharea”*.

În anul 1881, *Rákos Vilmos* înființează o tipografie, care va trece prin mai multe mâini. Modificări în actele firmei vom putea observa încă din anul 1897, apărând „*Succesorul lui Rakos Vilmos*”, iar în rubrica cu proprietarii a fost trecut *Kelen Sándor*, domiciliat la Budapesta; în 1908, familia *Rákos* inițiază o afacere pe numele soției, *Rákos Sarolta*, „*Tipografia și librăria Rákos*”, iar *Rákos Vilmos* rămâne directorul firmei. În anul 1919 intră în proprietatea lui *Láng József*, în anul 1923 trece în proprietatea lui *Mégay* și *László Kálmán*, mai târziu rămâne proprietatea lui *László* până la deportarea lui, ca apoi să devină proprietatea lui *Lupoiu Teodor*.

În anul 1896, *Hönig József* și *Gábel Ilona* vor înregistra o afacere de comerț cu materiale de papetărie, rechizite și de tipografie, cu o mașina rotativă.

Între anii 1898-1901 va intra în competiție afacerea lui *Friedlender M.*

Tot în anul 1898 se vor înregistra încă tipografii mici, cum este firma lui *Friedländer M.* (1898-1901) și a lui *Freund* care va funcționa până la 1902.

Numele tipografului *Déry János* a fost înregistrat în registrul firmelor individuale în anul 1897, dar peste un an și-a încheiat activitatea. *Déry* a fost un întreprinzător dinamic, numele lui apărând în diferite domenii. În anul 1888 este proprietarul fabricii de sticlă din Beliu, o altă afacere de-a lui datează din anul 1904, cu denumirea „*Succesorul lui Déry János*”, *Déry Endre* comerț cu obiecte de sticlă și porțelanuri.

În anul 1889, din nou, va porni o tipografie „*Tipografia „Szigligeti” S.A.*”, firmă socială pe acțiuni, cu o activitate promițătoare: comerț cu tipărituri și editarea presei, tipografie și depozit de tipărituri. Capitalul firmei a fost de 5000 de forinți, împărțit în 200 de acțiuni, prețul unei acțiuni valorând 25 de forinți. Acțiunile erau nominalizate. Conducerea a fost formată din directorii: *Erdélyi Lajos*, *Déry József*, *Beerkey Lajos*, *Keledy József* și *K. Nagy Benő*. În 1990 vor înregistra o mărire de capital, 10.000 de forinți, iar firma lor va lucra până în 1895.

În 1896, *Déry* va continua activitatea de tipograf, asociindu-se cu *Boros Jakab Jenő*, într-o afacere de tipografie și papetărie, sub denumirea *Tipografia „Déry și Boros”* și vor lucra până la 1899. Aici au fost tipărite mai multe periodice, gazeta literară *Vulturul* (1892-1897), *Foaia Literară* (din 1897 și 1899). Din 1899 firma va intra în posesia lui *Boros Jenő*, care este fondatorul *Nagyvárad Friss Újság* (Gazeta proaspătă de la Oradea). Tot în această tipografie a fost tipărit, până în anul 1910, ziarul *Nagyvárad Napló* (Jurnal de Oradea), fondat de *Fehér Dezső*, iar între anii 1912-1919 *Új Nagyvárad* (Oradea Nouă). În acești ani, tipografia a fost înzestrată cu o mașină linotyp și o mașină rotativă de 8 pagini. În anul 1919 va ajunge în proprietatea lui *Pásztor Ede*, care, în anul 1937, a mai cumpărat de la *Tipografia „Cicero”* 2 mașini linotyp va tipări 2 ziare.

Între anii 1945-1948, această tipografie a avut mai mulți arendași până la naționalizarea din 1948.

În anul 1889 a fost înființată o altă tipografie, *Tipografia Helyfi* (*Helfi, Helfy*) (proprietar fiind *Helyfi (Hinschbein ?) László*, fotograf). El a învățat meseria de tipograf la Viena. În 1900 avea o presă mecanică și 2 mașini americane (tielgel), mai târziu a dezvoltat întreprinderea cu o mașină de presă mecanică de litografie. În anul 1911 afacerea lui suportă modificări, o numește proprietar pe soția lui, (*Helyfi Lászné*, născută Guttman). Familia Guttman are, la rândul său, o afacere în domeniul papetar.

În 1913, *Tipografia „Helyfi”* trece în proprietatea lui Rigler József, iar în anul 1918 figura ca firma *System „Szénási”*, specializată în liniatură și producerea de caiete școlare și registre. Ea se va contopi cu tipografia lui *Pásztor Ede*.

Tipografia „Láng József și asociatul” (*Láng József nyomda és társa*) a fost înregistrată în anul 1892, ca firmă socială. Proprietarii erau: *Lévay Jenő*, tipograf și *Kálman József*, avocat și ziarist. Asociația lor a rezistat până la 1894. Din 1894 *Láng* va înscrie o altă firmă de papetărie și tipografie. Numele lui *Láng* va fi asociat cu apariția ziarului *Nagyvárad*, el fiind și redactor.

Tipografia „Neumann Vilmos” (tipograf, meseriaș) a fost înregistrată, ca firmă individuală, în anul 1893, cu sediul central la Oradea și a funcționat până la 1914.

Tipografia „Szent László” S.A. a fost înființată în anul 1894, din inițiativa bisericii romano-catolice, ca o replică la adresa editurilor liberale. Această editură va înființa ziarul *Tiszántúl* (1895-1919) (Dincolo de Tisa), care își va păstra caracterul radical până în anul desființării (1919). Acționarii și-au propus activități de tipărire și editare de ziare și alte produse literare. Capitalul de pornire a fost evaluat la 38000 koroane, împărțit în 380 de acțiuni, valoarea unei acțiuni a fost stabilită la 100 de forinți, Acționarii: *Nogelly István* (canonic), *Hoványi Gyula* (avocat). Acțiunile se puteau vinde exclusiv romano-catolicilor și clerului. Tipografia a funcționat mai târziu cu arendaș, uzanță similară cu aceea a Tipografiei Seminarului. Era înzestrată cu 3 mașini linotyp, o mașină rotativă de 16 pagini și a funcționat până la 1944. După eliberarea orașului, muncitorii o iau în proprietate. Aici vor tipări revista bi lunară *Vulturul* (1899), săptămânala

Őrszem (Santinela) (1920-1931), *Erdélyi Lapok* (1934-1940). După anul 1944 a funcționat sub denumirea *Tipografia „Viața Nouă”*, tipărint presă locală, ziarul *Viața Nouă* (1945), săptămânalul *Lupta Poporului* (1946-1947), din 1946 *Fáklya* (Făclia), organul comitetului regional P.C.R. Crișana și ziarul *Népakarat* (Voința Poporului), organul de presă al Partidului Social-Democrat.

Dintre firmele mici înființate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cea mai însemnată a fost a lui *Hönig József*. Firma lui s-a înregistrat în anul 1896, sub denumirea *Tipografia „Hönig József Nyomda”*, ca proprietate comună cu *Gábel Ilona*. Se ocupa cu comerțul de papetărie, de hârtie de desen, rechizite, manuale școlare. Este menționat faptul că are o mașină de tipar tip american. Afacerea ajunge, în 1914, în proprietatea lui Verő Ede, sub firma *Tipografia „Mercur”*, și va intra în proprietatea lui *Mégay* și *László*, iar din 1931 intră în posesia lui *Scheffler Francisc*.

În anul 1898 *Fehér (Fächer) Dezső* va lansa afacerea lui, cu sprijinul edililor orașului și al lui *Láng József*, înființând o editură la care va fi redactor poetul *Ady Endre* (1899-1903). Afacerea a luat ființă ca firmă socială pe acțiuni, cu scopul editării ziarului *Nagyváradi Napló* (Gazeta de Oradea) al cărui proprietar va rămâne până la moartea lui, în 1935. Intră în afaceri cu *Sonnenfeld Gusztáv*, în vederea înființării *Tipografiei „Nagyváradi Napló”*, firma „*Fehér și Sonnenfeld*”, iar dreptul de semnătură i-a revenit lui *Sonnenfeld*. Afacerea a funcționat până la 1917. În 1918, *Fehér* intervine și va înscrie o societate pe acțiuni cu activități de tipografie, mărint capitalul la 15000 de Ft. În 1927 îl numește pe *Boros Jenő* director, probabil fiind intresat în contopirea cu firma lui *Székely Ármin*. Așa apare, în 1918, „*Nagyváradi Napló*” S.A., care va fi transformată în *Tipografia „Transilvania” S.A.*, în anul 1927 fiind înregistrată cu un capital de 62.500 lei aur, figurând cu 33 angajați, lichidată cu probabil în anii 1932-33.

Tipografia lui „Rubinstein Vilhelm”, care își începe activitatea în anul 1900, este una dintre cele mai longevive. A functionat până la 1947. Ea s-a specializat pe tipărituri mărunte și tipărirea publicațiilor în limba ebraică. Aici s-au tipărit și publicații dedicate unor categorii sociale distincte, *Épitőiparosok Lapja* (Foaia Profesioniștilor Constructori) (1911-1944).

În anul 1899, *Adler Béla* a înființat o tipografie și un magazin de papetărie, *Adler „Szabadság” Nyomda* (Tipografia Adler „Libertatea”), unde, ca director, apare numele tipografului *Rákos Vilmos*.

Boros Jenő deschide o afacere proprie în 1900, „*Boros Jakab; Jenő*”, librar, papetar și proprietar de tipografie. În 1916 va intra în posesia firmei înființate de *Vidor Manó*, cunoscut legător de carte și librar, o tipografie cu o presă mecanică și cu o mașină americană. În 1912, familia *Boros*, proprietar fiul, *Boros Lajos*, deschide o librărie și papetărie în asociere cu *Etelka Rosenbaum* la Beiuș.

La începutul secolului al XX-lea, va lua naștere cea mai importantă firmă socială de editare, „*Nagyváradi Hirlapkiadó*” R.T. (Editura de Presă Oradea

S.A.). Societatea a fost fondată în anul 1901. Obiectivul stabilit: editarea ziarului *Nagyvárad*, (înființat în 1898), iar durata activității a fost evaluată la 25 de ani. Membrii consiliului directoral: Dr. Fásy Lajos, (avocat), Gyémánt Jenő, (avocat), Hoványi Géza, (avocat), Kurlender Ede (avocat), Márkus László, Sas Ede (jurnalist), Ulmann Sándor (comerciant), Rádl Ödon (avocat).

În 1900, numele lui *Sebő Imre* (Izsák?) a fost înscris în registrul comerțului ca librar. A pus în funcție o tipografie în 1902. Întreprinderea va funcționa până la 1918.

Stern Adlbert pune în funcție o mașină de tipar în 1903 și firma familială va funcționa până la 1944.

Un an (1905), a funcționat *Schönfeld Herman*.

În 1905, *Magyar György* pornește o tipografie românească, *Tipografia „Patria”*, în care a fost tipărită revista *Familia* între 1905-1906. Tot în acest an a fost înregistrată afacerea lui *Vidor Manó*, librar și compactor de carte, cu o presă mecanică și cu o mașină americană, care în 1916 se va contopi în firma lui *Boros Jenő*.

Familia *Lévay Márton* intră în afacerea tiparului din anul 1905 înființând o firmă socială cu diferite activități: librărie, atelier de liniatură și de tipărituri comerciale cu un capital de 100000 ft. Asociații lui *Lévay* fiind: *Kovács János*, director, *Toldi Ignác*, *Freund Lajos*, *Lévay Márton*, *Hegedüs Ignác* și *Wallerstein Mór*. A doua, tipografia lui *Lévay Márton* (familia *Lévay* avea investiții în legătorie de carte, în ridicarea monumentelor funerare), care a tipărit mai cu seamă imprimate comerciale se desființează în 1920.

În 1907 se vor înființa două tipografii, dintre care „*Esti Újság*” *Nyomda* (Tipografia Gazeta de Seară), de *Gyagyovszky József*, care funcționează până la 1910.

O altă afacere de comerț cu hârtie și de tipografie, de mică dimensiune, se va înființa în anul 1907 de către „*Verő Ede și asociatul lui*”, *Weiss Vilmos*. În același an va porni afacerea *Guttman M.*, tipografie de cărți, librărie și papetărie, care va funcționa până la 1911.

În 1908 înființează *Béres Károly* și *Held Pál* o tipografie, care, în 1920, poartă denumirea *Tipografia „Kalvin”*, la care se asociază în 1931 renumitul și talentatul tipograf *Radványi Károly*, un excelent grafician.

Anul 1908 a fost mai bogat în înființarea tipografiilor. S-au înființat tipografia *Csávásy Gyula* (1908-1912), În aceasta se tipăresc mai ales revistele bisericii reformate-calvine. În 1948 se naționalizează.

Tot în acest an (1908) mai înființează o tipografie și *Sas Ede*, cu numele *Tipografia „Oradea-Nagyvárad” Könyvnyomda* și aici se tipărește ziarul „*Nagyvárad*” (Oradea). În 1910 o înzestreașă cu 2 mașini linotyp noi. În 1918 mașinile trec la tipografia lui *Sonnenfeld*.

În 1910 se înființează 2 tipografii, dintre care cea a lui *Székely Armin* se mută, în 1916, la Salonta. În 1918 devine tipografia „*Nagyvárad*” *Napló*” S.A. și editează ziarul cu același nume (1918-1937). Din anul 1924 firma poartă

denumirea *Tipografia „Transilvania” S.A.*. În 1927 trece în proprietatea lui *Szilágyi Ernő*, la care în 1941 se asociază tipograful *Vas Alexandru* și are firma *Tipografia „Petőfi”*, funcționând până la naționalizare.

Tarsoly Adalbert are o tipografie mică între anii 1911-1913.

Tot atât de scurtă a fost și viața tipografiei lui *Nógrádi Iuliu* 1917-1918.

În 1913, firma *König* și *Bayer* din Budapesta înființează în Oradea un atelier de zincografie, care un timp a funcționat în cadrul întreprinderii grafice *Sonnenfeld*, iar începând din anul 1926 în casa unde a fost instalată și tipografia tehnică ilegală, în Str. *Dózsa Gheorghe* 32. Acest atelier zincografic a rezistat până la naționalizare.

Cu denumirea *Tipografia „Bihor” Nyomda*, *Bihor Druckerei*, în anul 1915 va începe activitatea o altă firmă socială, cu editare, tipar și redactare de presă. Proprietarii aveau funcții în consiliul orășenesc: avocații dr. *Mihelffy*, dr. *Szunyogh* și *Fráter Barnabás*

Din anul 1917 a funcționat cu firma „*Globus*” S.A. tipografia pe tablă pentru confecționarea jucăriilor pentru copii. În 1933 se mută la București, *Tipografia Papirkereskedelmi R.T.* (1917-1918), „*Biharia*” *Institut de tipografie și de editură*. Aici se vor tipări *Actele Sinoadelor Eparhiale Ortodoxe Române a Orăzii Mari*.

În 1919, Banca „*Victoria*” înființează „*Tipografia Românească*” S.A.. Aici se tipărește ziarul *Vestul României* (1923-1924), *Santinela* (1924-1926), care, începând din anul 1925, apare sub titlul *Santinela de Vest*, *Gazeta Bihorului* (1935-1937) și altele. În 1936 tipografia trece în proprietatea lui *Izsák Ignatie*, sub denumirea de tipografia „*Unirea*”, iar în anii 1940-1942 are firma „*Urania*” și funcționează până la naționalizare.

Tipografia „Diecezană” este înființată de Biserica Ortodoxă în anul 1920. În anul 1931 a fost înregistrată sub denumirea „*Tipografia și Compactoria Diecezană*”, cu diferite scopuri lucrative, *Aurel Tripon* având drept de semnătură.

Afară de lucrările și imprimatele bisericesti se mai tipărește aici revista cultural-religioasă *Legea Românească* (1921-1948), revista pedagogică *Foaia Școlară* (1928-1937), *Gazeta de Vest* (1929-1936), *Vulturul* (1931) etc. După verdictul de la Viena, tipografia a fost mutată la Beiuș, în 1940, de unde a fost readusă la Oradea, în 1946, unde a funcționat până în 1956. Între 1941 și 1944 a funcționat în localul tipografiei diecezane *Tipografia din Bihor*, sub conducerea lor *Bagossy* și *Veress*.

Tot în anul 1920 a adus *Fekete Alexandru*, fotograf cunoscut, o tipografie de la Sighet, care poartă numele *Tipografia „Cele Trei Crișuri”* și tipărește o gazetă literară cu aceeași denumire (1920-1927), *Anale Culturale* (1927), *Familia* (1926-1929). De la 1926 tipografia are firma „*Ateneu*”, în 1929 cumpărând-o Episcopia greco-catolică, pentru a o transporta și instala la Beiuș.

În 1922 se înființează 2 tipografii: *Tipografia „Minerva”* a lui *Faragó Rezső*, care în 1927 trece în proprietatea lui *Adorján Emil*. În 1930 devine, sub firma „*Gutenberg*”, tipografia sindicatului, iar în 1931 trece în proprietatea lui

Hájtájer Iosif și Balogh Ladislau. Cu o parte a tipografiei se mută Balogh la Satu-Mare. În 1933-1934 figurează sub denumirea *Tipografia „Scrisul Românesc”*, în anii 1935-1941, „*Patria*” și de la 1941 până la naționalizare ca *Tipografia din Județul Bihor-Biharmegyei könyvnyomda*, ocupându-se mai mult cu imprimate administrative și comerciale și fiind în proprietatea lui *Aman Iosif*.

În 1922, *Brünner Adolf* înființează o mică tipografie, cu o mașină americană și o mașină de tăiat, care a funcționat în administrarea fiului său până în 1948.

Pásztor Ede, editorul și ziaristul cunoscut, înregistrează *Tipografia „Pásztor Ede”* în anul 1924 și va edita publicații pentru comunitatea israelită. Firma lui Pásztor data din 1919, cu o papetărie și librărie, dar și-a modificat statutul în 1924, devenind societate pe acțiuni. În 1928 va intra în proprietatea doamnei Pásztor, născută Ileana Salamon, iar Pásztor Ede, va păstra dreptul de semnătură. Afacerea lor având diferite activități comerciale și de produse: librărie și papetărie, rechizite de scris, tipografie de cărți, de ziare și legătorie de carte, își va încheia activitatea în anul 1940. În anul 1946 *Tipografia „Pásztor”* se afla în proprietatea lui *Grósz Francisc*.

În 1925 este înființată *Tipografia „Apollo”* de *Adler Desideriu* și *Dr. Adonyi*, care, în 1946, poartă firma „*Ateneum*” și lucrează până la naționalizare.

Tipografiile înființate între anii 1926-1927: *Tipografia „Românească” S.A.* (1927-1934), *Tipografia „Athenaeum”* (1927-1934), *Tipografia „Gutenberg”* (1928-1933). Tipografii cu capital social ridicat: *Tipografia „Friedländer Herman”*, investiție de 18000 lei aur, produce port Țigări, *Fabrica de hârtie dantelată, tapete și imprimate în relief*, societate în nume colectiv cu un capital de 63.000 lei aur, cu 38 angajați, *Fabrica de caiete și articole confecționate din hârtie S.A.*, având un capital mai mic, de 12000 lei aur și 16 angajați.

În 1926, *Beck Samuilă* înființează o tipografie care funcționează până în 1931 iar în 1929 *Glanzer Armin* înființează o mică tipografie.

Tipografia „Mercur”, firmă socială, va lucra unsprezece ani, din 1925 până la 1936, producția de bază fiind tipărirea presei. O perioadă este în proprietatea lui *Mégay* și *László*, care la rîndul lor întemeiaseră propria lor afacere în domeniul tiparului.

Între tipografiile înregistrate în anii 1930 se numără afacerea comerciantului *Laszló Kálmán*, imprimeria de cărți, librărie, papetărie, comerț cu uneltele de scris. Din 1931 datează o mențiune, în sensul că firma s-a constituit din firma socială „*Reprezentanța Principală a Fabricii Underwood Mégay et László Agency*” cu sediul la Oradea.

Tipografia „Cicero” (1932-1933) a funcționat sub conducerea lui *Dr. Kövér Gusztáv*, avocat, politician, parlamentar, ziarist, de mai multe ori expulzat din România, între anii 1932-1936, care a tipărit în acești ani mai multe ziare, *Erdélyi Magyar Szó* (Cuvântul Maghiar din Transilvania).

Weiss (Weisz) Sámuel a înființat, în 1932, o tipografie la care, în 1940, s-a asociat *Dr. Adonyi Adalbert* și a funcționat până la naționalizare.

În prima etapă a industrializării (1880-1914), mai apoi în anii 1920, la Oradea s-a creat un mediu prielnic pentru investitorii din domeniul editurii. Nu la fel s-au întâmplat lucrurile și dincolo de Carpați, după cum afirmă Marian Petcu: „Un mediu nu tocmai favorabil pentru activitățile editoriale în care societățile de presă erau nevoite să se integreze²¹”.

Trecerea în revistă a acestor tipografii, fără să aprofundăm toate aspectele și mișcările ca pe o tablă de șah ale trecerii lor prin mai multe mâini, ale dezvoltării și căderii lor, ne duc la concluzia evidentă că aproape o sută de ani acest segment industrial a fost dominat de capitalul israelit. Prin activitatea lor, însă, dincolo de aspectul economic, au consolidat editarea presei locale, au creat o emulație jurnalistică și literară, aici lucrând gazetari și literați recunoscuți, dintre care unii au devenit clasici ai literaturilor maghiară și română, au contribuit la sincronizarea cu tehnica și ideile europene.

---

²¹ Marian Petcu, *Istoria jurnalismului și a publicității în România*, Editura Polirom, Iași, 2007.

ASPECTE DOCUMENTARE INEDITE CU PRIVIRE LA SITUAȚIA ȘCOLILOR CONFESIONALE ORTODOXE DIN BIHOR LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

Odată ales în poziția de președinte-vicar al Consistoriului din Oradea (la 22 aprilie/5 mai 1900), Vasile Mangra și-a luat repede în primire postul, care presupunea o înaltă responsabilitate. El a trimis, la 21 iunie 1900, o *circulară* tuturor protopopiatelor și parohiilor din comitatul Bihor “pentru a asigura mersul regulat al învățământului și a da toate îngrijirile educațiunii și instrucțiunii poporului”¹. În acest sens, în numele instituției amintite, care patrona școlile naționale românești din Bihor, Vasile Mangra a dat mai multe dispoziții pentru a pregăti începerea anului școlar 1900 – 1901 în bune condiții, dispoziții pe care le rezumăm în continuare:

1. Protopopii, ca inspectori școlari districtuali, erau obligați să instaleze învățători în școlile unde aceștia lipseau, prin alegerea lor și definitivarea pe posturi. Acolo unde nu se putea găsi personal calificat era admisă numirea de învățători suplinitori, până la găsirea unora cu calificare, în așa fel încât, până la 6/19 august 1900, toate școlile să fie prevăzute cu învățători.

2. Preoții parohi (care îndeplineau și funcția de directori de școli), au primit dispoziția ca, până cel târziu cu o lună înainte de începerea noului an școlar, să-i ia în evidență pe toți copiii care erau obligați să urmeze școala. Listele trebuiau înaintate comitetelor parohiale, care aveau obligația ca, cel târziu cu două săptămâni înainte de începerea noului școlar, să-i informeze pe părinți că școala va începe la 1 septembrie (data fiind aceea după stil nou).

3. Oficiile parohiale au fost sfătuite să convoace comitetele parohiale, imediat după primirea circularii, în ședință ordinară, pentru a lua toate măsurile necesare ca edificiile școlare să fie reparate și curățate, în așa fel încât la 1 septembrie 1900 să se poată începe anul școlar.

4. În acele parohii, în care școlile nu corespund cerințelor legale, oficiile și comitetele parohiale erau îndrumate să convoace în ședință extraordinară sinoadele parohiale și să propună lărgirea sau adaptarea clădirilor școlare necorespunzătoare. Ședințe trebuiau să aibă loc până la 3/16 august, iar hotărârile adoptate comunicate protopopiatelor și, separat, Consistoriului orădean.

5. Oficiile parohiale erau îndemnate să convoace comitetele parohiale și, în înțelegere cu învățătorul, să procure mobilierul și rechizitele prescrise

¹ Arhivele Naționale – Serviciul Județean Bihor, *fond Episcopia Ortodoxă Oradea*, dos. 284/1900 - 1905, f. 359.

în *Regulament congresual* pentru organizarea învățământului în școlile populare.

Vasile Mangra dădea de înțeles că aceste lucruri lipseau din unele școli și fixa ca termen de rezolvare a lor data de 1 septembrie, deci până la începerea anului școlar, amintind că achizițiile urmau să fie făcute din banii bisericii.

6. Oficiilor parohiale li se puna în vedere că sunt obligate să raporteze la oficiile protopopiale ce măsuri au fost luate și cu ce rezultate, până la termenul fixat pe data de 15/28 august.

7. În duminica din 20 august, după Sânta Liturghie, preoții locali urmau să țină o slujbă religioasă, la început de an școlar. Aceștia erau sfătuiți să vorbească poporului adunat în biserici despre folosul învățaturii și datoria părinților de a-și trimite copiii la școală, “apoi, sub conducerea învățătorului, copiii vor merge în localul școlii, unde preotul va face sfințirea apei celei mici, și stropind localul și pe asistenți după obicei, va ține copiilor cuvinte de învățătură amăsurat priceperii lor, spre a-i îndulci spre școală”².

8. Protopopii erau însărcinați să distribuie câte un exemplar din circulară în fiecare parohie, să urmărească efectuarea dispozițiilor și să facă rapoarte detaliate până la 3/16 septembrie 1900.

Din circulara trimisă de vicarul Vasile Mangra rezultă, dincolo de mesajul transmis, modul în care funcționau școlile populare românești ortodoxe din comitatul Bihor în anul 1900. Ele se aflau în subordinea Consistoriului Ortodox din Oradea, instituție condusă de un vicar episcopesc (subordonat episcopului de la Arad). Între șeful Consistoriului și directorii de școli, nimeni alții decât preoții, se aflau, pe o treaptă ierarhică superioară, protopopii. Aceștia aveau, pe lângă îndatoririle strict legate de problemele de cult, calitatea de inspectori școlari însărcinați cu verificarea școlilor, dar și a directorilor și învățătorilor, ocupându-se și cu bunul mers al alegerilor pentru ocuparea posturilor vacante. Comitetele parohiale, dar și sinoadele locale, aveau un cuvânt important în administrarea școlilor, dar și în luarea de hotărâri pentru realizarea unor investiții care se făceau în școli și la alegerea învățătorului. Ar mai fi de adăugat că școlile populare erau susținute financiar de membrii comunelor bisericești, care contribuiau cu o anumită sumă de bani pentru achitarea salariului învățătorului, dar și pentru construirea de școli noi sau pentru realizarea de reparații la școlile vechi, pentru achiziționare rechizitelor școlare și pentru dotarea școlilor cu mobilier.

După începerea anului școlar 1900/1901, protopopii au trimis rapoarte, răspunzând circularei vicarului episcopesc din 21 iulie. În raportul înaintat Consistoriului la 24 octombrie 1900, Teodor Filip, protopopul de Peșteș, descria starea învățământului popular românesc de pe valea Crișului Repede. Cuvântul de ordine era sărăcia, din cauza căreia sătenii nu organizau concursuri pentru ocuparea posturilor vacante de învățători, nu ridicau salariile celor aflați pe post și nu modernizau școlile confesionale. Apăsăți de precaritatea traiului, sătenii ezitau

² *Ibidem*, f. 360.

când era vorba de ridicarea unor școli noi. În șase dintre comunitățile bisericești ale protopopiatului erau probleme grave. “Salariile învățătoresci nu s(-)au putut rădica la suma minimală trecută în lege din cauza sărăciei în următoarele comune din tractul Peșteșului(,) și anume: Cornițel, Cetea, Cuieșd, Bălaia, Botean, Damiș. Din acestea 6 comune(,) în două, adică Cetea și Botean(,) nici de *prescure* nu este învățătoriu, ér în celelalte 4, adică: Cornițel, Cuieșd, Bălaia și Damiș avem învățători(,) dar fără calificațiune”³.

Protopopul Teodor Filip făcea o descriere a situației, arătând că s-a cerut comunelor cu probleme să organizeze concursuri pentru aducerea de învățători calificați. Publicarea anunțului pentru organizarea unui concurs nu se putea face, însă, decât după luarea hotărârii de mărire a salariului învățătoresc până la valoarea minimă prevăzută de legea învățământului. Cercul vicios se închidea cu incapacitatea financiară a sătenilor, care nu puteau face măririi salariale din cauza sărăciei care îi apăsa.

Un alt punct atins de protopopul Teodor Filip a fost cel legat de școli, care nu erau corespunzătoare, adică nu îndeplineau parametrii stabiliți (prin lege) de autorități. În această situație erau școlile confesionale ortodoxe din Săcădat, Chijic și Brusturi. În timp ce la Chijic situația era agravată de existența unei școli de stat, iar sătenii ezitau să strângă bani pentru a construi o nouă școală, una poporală, la Săcădat exista bunăvoință din partea oamenilor, care promiteau de fiecare dată când erau vizitați de protopop – în calitatea sa de inspector școlar – că vor ridica o școală nouă, dar întârziiau să o facă, din cauza sărăciei. Altfel stătea situația în comuna Brusturi, unde tocmai fusese zidită o școală nouă, “pompoasă”, model și pentru școlile de stat, dar care nu era încă terminată. Protopopul scria, optimist, că “este speranția ca, în cel mai scurt timp, se va da *depti* (bieteii – n.n.) națiunei”⁴.

O altă problemă pentru școlile din tractul Peșteșului era lipsa mobilierului adecvat din școli. Mobilierul *recerut* lipsea din școlile populare ale comunelor bisericești Bălnaca, Lorău, Cornițel, Șuncuiuș, Butan, Măgești și Borșea. Aceste localități au primit ordin expres de la protopop să-și achiziționeze mobilierul necesar pentru sălile de clasă. “Stau înainte tot cu săracia(,) că nu au bani de unde”⁵, scria cu amărăciune protopopul Teodor Filip în raportul său.

Protopopul de Tinca, Nicolae Roxin, a raportat că școala a început în bune condiții în toate comunele bisericești, cu excepția câtorva sate. La Gepiș nu începuse școala, pentru că nu exista învățător pe post, dar protopopul arăta că, în scurt timp, urma să instaleze acolo un suplinitor. Școala nu începuse la timp (1 septembrie) nici la Gepiu, dar chiar în acea zi, 2 septembrie, fusese făcută “provisiune interimală”. La Lupoia, școala nu începuse la timp, pentru

³ *Ibidem*, f. 373.

⁴ *Ibidem*, f. 374.

⁵ *Ibidem*.

că era în construcție și urma să fie terminată (potrivit raportului) abia în 13 octombrie. Și la Sititelec, în lipsa unui învățător calificat, fusese instalat un suplinitor⁶.

Protopopul de Oradea, Toma Păcală, în calitatea sa de inspector școlar, raporta Consistoriului că, “pe baza rapoartelor primite dela singuraticile oficii parohiale”⁷, reparațiile la edificiile școlare din protopresbiteratul Orăzii Mari au fost efectuate, după posibilități, iar sălile destinate desfășurării cursurilor au fost curățate și prevăzute cu mobilier și rechizite școlare. Nu la fel de bine stăteau lucrurile în ceea ce privește ocuparea posturilor din “școlile populare” cu învățători calificați. La sfârșitul anului școlar precedent, stațiunile învățătoresci din mai multe sate erau vacante sau ocupate cu supplinitori. În această situație se aflau comunele bisericești din Abram, Bogei, Bucium – Topești, Bucuroaia, Chieru, Chiraleu, Chiribiș, Chișlaz, Cotiglet, Fâncica, Hidișelul de Sus, Hidișelul de Jos, Iteu, Margine, Mierlău, Oșorhei, Sântelec, Șumugiu, Șușturogiu, Săldăbagiu (de Barcău), Spurcani (Bistra), Suiug, Stracoș, Varviz – Borumlaca și Voievozi⁸.

Protopopul Toma Păcală arăta, în raportul său, că a anunțat concurs pentru ocuparea posturilor din localitățile amintite, cu excepția satelor Bucium – Topești, Hidișelul de Sus, Hidișelul de Jos și Sântelec, unde nu existau școli. În lipsa unor învățători calificați, doar posturile de la școlile din Chieru, Oșorhei, Șumugiu și Suiug au fost ocupate *definitiv*. În localitățile Abram, Chiribiș, Margine, Șușturogiu, Varviz – Borumlaca și Voievozi au fost făcute *provisiuni interinale*. Numiri provizorii au fost făcute și în Lăzăreni și Păușa, unde posturile au rămas vacante după ce, chiar înainte de începerea școlii, foștii învățători fuseseră aleși în alte stațiuni învățătoresci. În satele Bogei, Chiraleu, Chișlaz, Fâncica, Iteu, Mierlău, Săldăbagiu de Barcău și Spurcani (Bistra) au fost păstrați supplinitorii din anii școlari precedenți, în lipsa unor învățători calificați. Posturile învățătoresci din Bucuroaia, Cotiglet și Stracoș nu au putut fi ocupate, pe de o parte din cauza absenței de „aplicanți” calificați, iar, pe de altă parte, din inexistența unor edificii corespunzătoare pentru școală.

Tot din cauza lipsei de învățători, fie ei și supplinitori, cursurile au început cu mare întârziere în următoarele sate: Abram, la 15 octombrie; Chiribiș, la 23 octombrie; Margine, la 20 octombrie; Păușa, la 1 octombrie; Șușturogiu, la 15 octombrie; Varviz – Borumlaca, la 23 octombrie; Voievozi, la 1 octombrie.

Învățătorul din Chișlaz nu a început cursurile decât în 2 octombrie, abia după ce a primit numirea pe post de la Consistoriu.

În anul 1900 nu existau școli populare în localitățile Abram, Bucium – Topești, Bucuroaia, Hidișelul de Sus, Hidișelul de Jos, Sântelec și Stracoș. Acolo unde existau școli, ele nu corespundeau întotdeauna cerințelor legii. A fost cazul școlilor din Alparea, Bogei, Cheresig, Chiribiș, Darvaș, Iteu, Leș, Oșorhei,

⁶ *Ibidem*, f. 366.

⁷ *Ibidem*, f. 368.

⁸ *Ibidem*, f. 359.

Parhida, Șușturogiu, Săldăbagiu de Barcău, Spurcani (Bistra), Vecherd și în cartierul orădean Velența. Au fost zidite edificii școlare noi, în conformitate cu cerințele legii, în localitățile Abram, Alparea, Oșorhei și Săldăbagiu de Barcău, în celelalte școli din protopopiatul ortodox de Oradea făcându-se doar reparații minore, edificiile rămânând în continuare necorespunzătoare. Protopopul Toma Păcală scria, în raportul său, că nu erau prevăzute cu mobilier și „aparate de învățământ” școlile din Bogeii, Chiribiș, Făncica, Iteu, Șușturogiu și Spurcani (Bistra). „Mobilierul lipsesce numai la Chiribiș și Iteu, iară la celelalte numai mijloacele și aparatele de învățământ, din cauza sărăciei în care se află aceste comune”⁹.

Petru Șerb, („protopresviter și inspector de școle”), a prezentat un raport despre starea învățământului confesional ortodox din „tractul” Beliu. Acesta arăta că a îndemnat preoțimea și corporațiile bisericești să completeze, în mod definitiv, cu oameni calificați, posturile învățătoresci vacante. S-au publicat anunțuri referitoare la organizarea de concurs doar pentru localitățile Călacea, Coroi și Tăgădău. Locuitorii din celelalte sate care duceau lipsă de învățători calificați nu au anunțat concurs, pe motiv că au făcut-o de mai multe ori, dar nu s-a prezentat nimeni.

În condițiile în care în zonă nu existau persoane calificate, publicarea de anunțuri era inutilă, fiecare ban având însemnătatea lui în comunitățile care nu puteau oferi învățătorilor decât salariul minim prevăzut de lege. Învățătorii „provizorii” dinainte, au fost lăsați la catedră și pe mai departe, deoarece erau doriți de popor, pentru că și-au făcut datoria în școlile „poporale”. Din motivele expuse mai sus, învățători definitivi erau doar în localitățile Cărăsău, Cheșa, Cociuba Mare, Coroi, Girișu Negru, Olcea, Rohani, Tăgădău, Tăut, Ucuriș și Ursad¹⁰.

În tractul Beliu, din lipsă de elevi, anul școlar nu a putut să înceapă la 1 septembrie. În Giriș și Tăut, prelegerile au început în 8, respectiv 15 septembrie, cu doar 4 elevi într-un loc și 6 elevi în celălalt. În restul comunelor „bisericești”, școala a început și mai târziu, la sfârșitul lunii septembrie, în octombrie sau chiar la sfârșitul lunii noiembrie, din cauză că sătenii își foloseau copiii la creșterea animalelor și în agricultură. Dacă erau constrânși cu amenzi să-și trimită copiii la școală, locuitorii amenințau că vor cere școală de stat ori comună, „încredințându-se în promisiunile și binele oferit de străini”¹¹.

Protopopul a oferit, în raportul său, o situație a stării în care se aflau școlile din tractul Beliu. Edificiile școlare erau în stare corespunzătoare, cu excepția celor din Dumbrăvița de Codru, Cărând și Cărăsău. Toate școlile confesionale au fost reparate, după posibilități, înainte de începerea anului școlar. Școlile din Archiș, Beliu, Căpâlna și Petid erau neîncăpătoare și cam scunde. Din lipsa de mijloace

⁹ *Ibidem*, f. 340.

¹⁰ *Ibidem*, f. 348.

¹¹ *Ibidem*.

materiale, școlile respective nu au putut fi reedificate sau măcar adaptate normelor prevăzute de legea școlară. Toate școlile erau prevăzute cu mobilierul necesar, dar manualele școlare lipseau în mare măsură, excepție făcând școlile din Tăut, Girișu Negru, Cociuba Mare, Rohani, Beliu, Archiș, Căpâlna și Ucuriș. Protopopul a scris, cu amărăciune, în raportul său următoarele cuvinte: „Comitetele parohiale peste tot sunt nepăsătoare față de școale și afară de celea din comunele mai sus înșirate cătră care mai adaug comitetele parohiale din Olcea, Chișlaca, Crajova (Craiva – n.n.) și Tăgădău, celealalte își nesocotesc chemarea”¹².

Așa cum arătam, școlile confesionale românești erau frecventate de copii cu vârste cuprinse între 6 și 12 ani, obligați să urmeze cursurile școlare. O altă formă de școlarizare era așa-numita școală repetițională, frecventată de copiii cu vârste între 13 și 15 ani. Orele se țineau duminica (după slujbă) și aveau un scop practic: acela de a-i instrui pe tineri în probleme de economie agrară.

Într-o altă circulară, emisă în 31 iulie 1900 și adresată „către toate oficiile protopresviterale și oficiilor parohiale și către învățătorii confesionali de sub jurisdicțiunea Consistoriului gr. or. Român din Oradea-Mare”¹³, vicarul Vasile Mangra făcea referire la școlile de repetiție. Prin intermediul circularei, protopopii, preoții și învățătorii români ortodocși erau informați că „Universitatea comitatensă” (probabil inspectoratul școlar regal) luase hotărârea, încă din 15 decembrie 1897, ca toate școlile de pomărit înființate și susținute de către comunele politice să fie date în grija învățătorilor de la școlile populare. În continuare, vicarul cataloga rolul școlii de pomărit ca fiind acela de „instituție culturală economică de interes vital pentru înaintarea materială a poporului nostru”¹⁴.

Vasile Mangra explica, în documentul menționat că, în condițiile în care școlile de pomărit erau susținute de comunele politice, învățătorii erau remunerați de aceste instituții. În aceste condiții, transmiterea ierarhul, învățătorilor nu doar că le era îngăduit, ba chiar erau obligați, în interesul lor și al poporului, să se îngrijească de buna funcționare a școlilor de pomărit.

În anii următori, rapoartele despre starea învățământului din comitatul Bihor au fost prezentate în cadrul sinoadelor eparhiale, de vicarul orădean Vasile Mangra. În anul 1902, la punctul nr.8 al ordinii de zi, dr. Aurel Lazăr a fost ales deputat sinodal în „cercul mirenesc” din Tinca, în locul lui George Roxin senior, care s-a retras din motive necunoscute. Alegerea ca deputat venea după ce, la 28 mai (10 iunie) 1901, dr. Aurel Lazăr a fost ales (prin votare secretă, cu majoritate de voturi) și instituit în poziția de fisc consistorial, în locul lui Teodor Lazăr (tatăl său), care se retrăsese, „după un serviciu de 55 de ani(,) din cauza adâncilor bătrâneți”¹⁵.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*, f. 340.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Protocol despre sedințele Sinodului eparhial din Dieceza Română gr.orientală a Aradului, ținute în sesiunea ordinară a anului 1902, Arad, Tiparul Tipografiei Diecezane, 1902, p. 102.*

Vasile Mangra și-a pus amprenta și pe bunul mers al învățământului, în acest sens luând măsuri reformatoare pentru dezvoltarea și creșterea calității actului didactic. În raportul din anul 1902 privind starea învățământului „poporal” din Bihor a fost consemnat faptul că: „Acest Consistor, cu datul 28 Aprilie (11 Maiu) 1901, Nr. 815 șc, a luat măsuri, ca(,) cu finea anului școlar, să se țină esamenele cu solemnitatea recerută în toate școalele subsumate, sub conducerea protopresbiterilor, ca inspectori școlari, și cu intervenirea unuia, sau mai multor învățători dela școalele învecinate și ca(,) cu aceea ocașiune, să se adune și toate datele referitoare la starea învățământului”¹⁶.

Pe baza datelor școlare astfel adunate, vicarul Vasile Mangra a făcut o statistică despre starea învățământului elementar confesional ortodox, la nivel de protopopiate:

- a. *În protopopiatul Oradea-mare*, în cele 52 de comune bisericești *matre* și 72 de filii, au existat 51 de școli confesionale, la catedră aflându-se 44 de învățători, din care 26 au fost definitivii pe post, iar 18 – provizori. Dintre învățători, 32 erau calificați, iar 12 nu aveau calificarea prevăzută de legea școlară. Din totalul școlilor existente, șapte nu au funcționat din lipsă de învățători. Numărul copiilor cu vârste cuprinse între 6 și 12 ani, obligați să meargă la școală, a fost de 3.920, dintre care 2.056 erau băieți, iar 1.864, fete. Numărul copiilor cu vârste între 13 și 15 ani, obligați să urmeze școala repetițională, a fost de 1.581 (794 de băieți și 787 de fete). Au frecventat școala: 2.397 de copii cu vârste între 6 – 12 ani (1.342 de băieți și 1.055 de fete) și 605 copii cu vârste între 13 – 15 ani (312 băieți și 293 de fete). Alți 620 de copii ortodocși au fost înscriși la școli străine. Frecvența școlară a fost, potrivit calculelor făcute la Consistoriul din Oradea, de 77 la sută. În statistica prezentată de Mangra la sinodul eparhial sunt menționate 9 biblioteci școlare și câte un cor vocal-bisericesc în 7 școli. Școlile corespunzătoare erau în număr de 29, iar numărul celor necorespunzătoare era de 22. Din totalul școlilor existente în protopopiatul Oradea-mare, 36 aveau rechizite școlare, iar 15 nu aveau niciun fel de material didactic.
- b. *În protopopiatul Peșteș*, având 46 de comune bisericești *matre* și 13 filii, au fost 36 de școli confesionale române, în care își desfășurau activitatea didactică un număr de 34 de învățători (2 posturi erau vacante). Dintre acești învățători, 24 erau definitivii pe post, iar 12 nu aveau calificarea necesară. Copiii obligați să meargă la școală au fost în număr de 3.701 (2.064 băieți și 1.647 fete), dintre aceștia au mers efectiv la școală doar 2.228 de copii (1.331 băieți și 897 de fete), iar la școli străine au umblat 753 de copii (401 băieți și 352 de fete). Frecvența a fost de 80 la sută, biblioteci au fost semnalate în 17 școli, iar cor vocal, în șase școli. Dintre școli, 31 erau corespunzătoare, iar 5, necorespunzătoare.

¹⁶ *Ibidem*, p. 169.

- c. *În protopopiatul Tinca*, cu 33 de comune bisericești matre și 17 filii, au existat 35 de școli elementare confesionale, cu un număr de 34 de învățători, una dintre catedre fiind vacantă. 20 dintre învățători erau definitiv, iar 14, provizori. 28 dintre învățători aveau calificarea necesară, în timp ce 6 erau fără calificare. Copiii obligați să meargă la școală au fost în număr de 3.818 (1.943 de băieți și 1.875 de fete). Dintre aceștia, au frecventat școlile confesionale ortodoxe române un număr de 1.908 copii (1.165 de băieți și 743 de fete), iar la școli străine au umblat un număr de 204 copii români ortodocși (139 de băieți și 65 de fete). Prin urmare, frecvența școlară a fost de doar 55 la sută. Dintre școli, 31 erau corespunzătoare, iar 4, necorespunzătoare. 23 de școli aveau rechizite școlare, în timp ce 12 nu aveau material didactic. Nu au fost semnalate biblioteci școlare, dar exista cor vocal în 10 școli.
- d. *În protopopiatul Beliu*, cu 37 de comune bisericești matre și 12 filii, au existat 32 de școli confesionale ortodoxe, cu 26 de învățători (6 posturi vacante). 11 învățători erau definitiv, 15 doar provizori. Dispuneau de calificare preparandială 14 învățători, iar 12 erau fără calificare. Copiii obligați să meargă la școală au fost în număr de 2.946 (1.562 de băieți și 1.384 de fete), iar dintre aceștia au frecventat școlile populare românești doar 1.311 (756 de băieți și 555 fete), alți 75 de copii ortodocși alegând să urmeze școli străine. Frecvența școlară a fost una slabă, de doar 47 la sută. Sălile de învățămînt corespunzătoare au fost în număr de 29, în timp ce 3 erau necorespunzătoare. Doar 9 școli aveau rechizite școlare, în timp ce 23 de școli erau fără astfel de dotări. Totodată, a fost consemnată existența unei singure biblioteci școlare.
- e. *În protopopiatul de Beiuș*, cu 49 de comune bisericești matre și 9 filii, au fost 43 de școli cu 42 de învățători (o catedră era vacantă). Doar 9 învățători erau definitiv pe post, în timp ce 33 erau provizori. Dintre învățători, definitiv și provizori, doar 10 erau calificați, în timp ce 32 nu aveau calificare didactică. Copiii obligați să urmeze școala au fost în număr de 3.416 (1.790 de băieți și 1.626 de fete), iar dintre aceștia au mers la școală doar 1.764 (986 de băieți și 778 de fete). Alți 95 de copii au umblat la școli străine. Frecvența școlară a fost una redusă, de doar 54 la sută. Școala de repetiție a fost organizată doar în 5 școli, iar grădiniștii au fost predați în 22 de școli. Edificii școlare corespunzătoare au fost în număr de 28, iar necorespunzătoare, 15. Existau rechizite școlare în 17 școli, iar în 22 nu existau. Bibliotecă găsim doar într-o singură școală, în timp ce cor vocal exista în două școli.
- f. *În protopopiatul Vașcău*, cu 40 de comune bisericești matre și 19 filii, au fost semnalate 41 de școli cu 36 de învățători. Șase posturi didactice erau vacante. Dintre învățători, 14 erau definitiv pe post, iar 22, provizori. În ceea ce privește calificarea, doar 16 învățători erau absolvenți de școală preparandială, în timp ce 20 nu aveau pregătire didactică. Copiii obligați

să meargă la școală au fost în număr de 2.193 (1.209 băieți și 984 de fete). Dintre aceștia au frecventat școlile populare ortodoxe 1.311 copii (809 băieți și 502 fete), iar 164 de copii au ales să frecventeze școli străine. Frecvența școlară a fost de 67 la sută. Școala de repetiție s-a ținut în doar 9 școli, iar pomăritul a fost predat în 36 de școli. Din totalul școlilor, 31 au fost corespunzătoare, iar 10, necorespunzătoare. Rechizite școlare au existat doar în 19 dintre școli, biblioteci – în 21 de școli, iar cor, în 6 școli¹⁷.

Așadar, sub jurisdicția Consistoriului Ortodox din Oradea s-au aflat, în anul 1901, 238 de școli, cu 216 învățători. Un număr de 22 de posturi erau vacante. Dintre învățători, 94 erau titulari pe post, în timp ce 122 aveau statutul de „provizori”. În ceea ce privește calificarea, proporția era inversă: în timp ce 122 de învățători erau calificați, ceilalți 94 nu aveau calificare. În total, în comitatul Bihor, au fost 19.994 de copii români ortodocși obligați să meargă la școală (10.624 de băieți și 9.370 de fete). Doar puțin peste jumătate, însă au frecventat școlile populare românești. Cifra exactă a celor care au mers la școală a fost de 10.919 copii (6.389 de băieți și 4.530 de fete). La școli străine au „umblat” un număr de 1.902 elevi. În procente, 64 % dintre copii au frecventat școala, în timp ce 36 % nu au mers deloc la școală, îngroșând rândurile analfabeților din satele românești ale Bihorului. Numărul școlilor corespunzătoare a fost de 179, în timp ce un număr de 59 de școli erau necorespunzătoare. Rechizite școlare au existat în 136 de școli, în timp ce 102 școli nu aveau rechizite. Au fost consemnate biblioteci în 49 de școli și coruri vocale în 21 de școli. De remarcat e faptul că numărul școlilor confesionale ortodoxe a fost sporit cu una, la Tulca, unde protopopul de Tinca a înființat școala cu număr III din localitate, cu mențiunea „pentru fete”¹⁸.

Datele prezentate de Vaile Mangra au fost completate cu numărul elevilor români ortodocși care erau înscriși la școlile secundare de stat, astfel:

Gimnaziul superior din Oradea.....	8
Școlile reale superioare de stat din Oradea.....	12
Școlile comerciale din Oradea.....	2
Gimnaziul superior din Debrețin.....	3
Școlile reale superioare din Debrețin.....	3
Gimnaziul superior din Beiuș.....	153
Gimnaziul inferior din Salonta.....	28
Total:.....	209 ¹⁹ .

Una din problemele reale ale învățământului confesional ortodox din Bihor, la început de secol XX, a reprezentat-o lipsa acută de învățători calificați, așa după cum se poate vedea și din datele prezentate mai sus. Un număr

¹⁷ *Ibidem*, p. 169 – 173.

¹⁸ *Ibidem*, p. 173.

¹⁹ *Ibidem*, p. 174.

considerabil de școli au rămas cu învățători provizorii sau chiar fără învățători, deși au fost publicate concursuri, dar, în lipsă de concurenți calificați, acestea nici nu au mai fost organizate. Pentru creșterea numărului de învățători calificați, Consistoriul orădean a venit cu propunerea ca 11 tineri să fie primiți gratuit în internatul diecezan din Arad, cu obligația ca, după absolvire, să accepte să fie instalați la una din școlile confesionale ortodoxe din Bihor²⁰.

Raportul despre starea învățământului, prezentat de Vasile Mangra la sinodul eparhial de la Arad, în 1903, nu este cu mult deosebit față de raportul din anul precedent. Într-o abordare sumară, raportul a surprins, în cifre, starea de fapt din acel moment. Astfel, în 294 de comune bisericești subordonate Consistoriului orădean au existat 235 de școli confesionale, cu trei mai puține față de anul precedent. Copii obligați să meargă la școală au fost: între 6 – 12 ani, 19.587 (10.555 băieți și 9.032 de fete); între 12 – 15 ani, 8.753 (4.627 de băieți și 4.126 de fete). Au frecventat școala: între 6 – 12 ani, 9.863 de copii (5.928 de băieți și 3.935 de fete); între 13 – 15 ani (școala de repetiție), 1.590 de copii (888 băieți și 702 fete). Dintre cei obligați să urmeze școala au mai frecventat alte școli elementare 1.856 de copii ortodocși (1.013 băieți și 843 de fete). Din cele 235 de școli, 175 erau corespunzătoare, iar 60 nu corespundeau normelor legale. Două dintre aceste unități de învățăm erau școli speciale pentru fete. Au existat 233 de posturi învățătoresți, dintre care două posturi au fost rezervate pentru învățătoare, o noutate pentru învățământul confesional ortodox bihorean. Dintre învățători, 109 erau definitiv pe post, 196, provizori, iar o învățătoare era, de asemenea, definitivă pe post. „Dintre aceștia, 129 au avut cualificațiunea recerată, iar 77 au fost fără cualificațiune, aplicați numai din necesitatea supremă, în lipsă de indivizi cualificați. Salariile învățătoresți variază între 600 – 1200 coroane. Iar suma totală a salariilor au fost 130.912 coroane”²¹.

Numărul elevilor români ortodocși care erau înscriși la o școală secundară era extrem de mic față de numărul elevilor înmatriculați la școlile elementare populare, după cum reiese din statistica următoare:

1. Gimnaziul din Oradea-Mare.....	12 (băieți)
2. Școlile reale superioare din Oradea-Mare.....	15
3. Gimnaziul din Debrețin.....	3
4. Școli reale superioare.....	2
5. Gimnaziul greco-catolic din Beiuș.....	168
6. Gimnaziul din Salonta.....	18
7. Gimnaziul din Hajdu-Böszörmény.....	1
8. Gimnaziul din Karcag (Carțaș).....	2
În total:.....	
9. Școlile comerciale din Oradea-Mare.....	4
10. Școlile civile și normale din Oradea-Mare.....	157 (76 de băieți și 86 de fete)

²⁰ *Ibidem*, p. 176.

²¹ *Ibidem*, 1903, p. 142 – 143.

11. Școlile normale din Beiuș.....	28
12. Școlile civile și industriale din Beiuș.....	45 (14 băieți și 31 de fete)
13. Școala de stat din Vașcău.....	71 (31 de băieți și 40 de fete)
14. Școlile civile din Törökszentmiklós.....	1
15. Școlile normale din Salonta.....	22
16. Școlile de stat elementare din comunele rurale.....	1.509 (913 băieți și 696 de fete)

Consistoriul a luat măsuri speciale pentru catehizarea acestor elevi ortodocși de la școlile enumerate mai sus²².

Raportul școlar din anul 1904 nu a adus nimic nou în evoluția învățământului confesional ortodox din Bihor. De altfel, până la apariția proiectului de lege apponyan, rapoartele au fost formale. E vorba de rapoartele din anii 1905, 1906 și 1907. Vasile Mangra a subliniat faptul că școlile elementare din subordinea sa au fost vizitate de protopopii – inspectori școlari, unele chiar de două ori. Vicarul a anunțat că, pentru „întărirea școalelor”, a dat mai multe circulare. Într-unul dintre circulare, „învățătorii au fost îndrumați sub greumântul răspunderii a urma planului de învățământ, a propune obiectele prescrise și a stăruii spre a produce rezultat practic și real din toate obiectele de învățământ”²³.

Venirea lui Vasile Mangra la președinția Consistoriului Ortodox din Oradea a dus la o creștere a interesului pentru școala confesională ortodoxă. Ca șef al școlilor confesionale ortodoxe din Bihor, Vasile Mangra a luat măsuri menite să asigure o mai bună desfășurare a procesului de învățământ, a urmărit cu mare atenție, prin rapoartele primite de la inspectorii școlari (protopopii), modul în care funcționau școlile și a încurajat învățătorii să se implice în activitatea școlilor de pomărit, pe care vicarul le numea, așa cum am arătat, „instituții culturale economice”. Vicarul era convins că, numai prin școală, poporul se putea ridica, din punct de vedere cultural, dar și economic.

²² *Ibidem*, p. 143 – 144.

²³ *Ibidem*, 1904, p. 117.

Diana IANCU

DIN CORESPONDENȚA LUI IOAN CIORDAȘ CU TATĂL SĂU, MIHAI CIURDARIU

Ioan Ciordaș s-a născut la data de 25 decembrie 1877, în Betfia. Este fiul lui Mihai Ciurdariu (preot în Betfia și Sfârnaș, protopop în Dob) și al Emiliei Farcaș de Péterfalva¹. Diferența de nume provine din faptul că, pe când studia la Liceul Premostratens din Oradea, profesorii i-au schimbat numele din Ciurdariu în Ciordaș, exemplu concret al politicii de maghiarizare.

Militantul național dr. Ioan Ciordaș a avut un model vrednic de urmat în persoana propriului său tată, care a dat dovadă de un puternic spirit național, luptând pentru apărarea limbii și a bisericii românești.

Prin prezentul articol, ne propunem să contribuim la cunoașterea, cât mai exactă, a realităților din mijlocul credincioșilor sătmăreni, într-o perioadă extrem de dificilă, când s-a procedat la alipirea forțată a parohiei Dob – unde părintele Mihai Ciurdariu slujea ca și protopop – la episcopia ungurească de Hădjudorog, creată prin bula papală *“Christifideles graeci”*².

Prin urmare, introducem în circulația științifică trei scrisori (inedite) trimise de către Ioan Ciordaș tatălui său.

În prima scrisoare Ioan Ciordaș își încurajează tatăl să nu renunțe în fața samalvnicilor întreprinse de autoritățile ungurești și să lupte, în continuare, pentru dreptatea cauzei românești, pentru apărarea parohiei pe care o conducea. Autoritățile dominatoare au întreprins diverse acțiuni menite să anexeze parohia Dob la episcopia ungurească de Hădjudorog, act care constituia un atentat la adresa locuitorilor români. În pofida acestui fapt, Ioan Ciordaș era convins că românii mai aveau încă suficiente forțe pentru a nu renunța la apărarea ideii naționale. Preoților le revenea rolul de a călăuzi poporul în aceste vremi tulburi.

Cea de-a doua scrisoare este adresată lui Mihai Ciurdariu, pe când acesta își ispășea pedeapsa în temnița de la Seghedin. A fost osândit la 3 luni de închisoare, pentru faptul că a militat pentru apărarea credinței românești și s-a împotrivit, cu energie, planului autorităților ungurești, care presupunea crearea unei episcopii ungurești, prin dezbinarea românilor și maghiarizarea acestora prin biserică.

¹ Teodor Neș, *Oameni din Bihor, 1848-1918*, Ediția a -II-a, Biblioteca Revistei Familia, Oradea, 2006, p. 510

² Vasile Stoica, *Suferințele din Ardeal*, Editura Vicovia, Bacău, 2008, p. 317.

Bătrânul preot și-a început pedeapsa la 25 aprilie 1913, chiar în Vinerea Paștilor, în închisoarea de la Seghedin³. Ioan Ciordaș îi amintea tatălui său dragostea și considerația de care se bucură în mijlocul enoriașilor cărora le-a insuflat sentimente patriotice înălțătoare și care au învățat de la preotul Mihai Ciurdariu să lupte pentru apărarea ființei naționale și a bisericii românești. Reține atenția faptul că, în ciuda suferințelor îndurate din pricina autorităților ungurești, față de acestea Ioan Ciordaș nu este stăpânit de sentimente de ură, ba, mai mult, în numele acestora, cere iertare și îndurare de la Dumnezeu: „Să-i ierte și pe cei mai mari răufăcători!”.

În cea de-a treia scrisoare, Ioan Ciordaș consemnează chestiuni legate de modul de prezentare a actelor către autorități. Îl sfătuia pe tatăl său să nu semneze nici un document în limba maghiară, deoarece prin aceasta ar recunoaște limba maghiară drept limbă oficială a parohiei Dobului și a diecezei.

ANEXE DOCUMENTARE

1

Beiuș, la VII/19 1912

Scumpul meu Tată!

Peste măsură ocupat fiind, numai din grabă mare și numai din fuga condeului am răgaz să răspund la scrisorile DVoastre!

Răspunsul meu e: să nu deserați! Lupta e pierdută, suntem învinși – dar nu suntem înfrânți. În sufletele noastre zac încă atâtea forțe strălucite, atâtea energii și calități nobile, – încât aceasta nici prin o bulă papală nu se pot șterge și desființa. Dela noi depinde cum vom fi tratați din partea învingătorului. Dacă vom tremura înaintea loviturii și amenințărilor dușmănoasă, – și vom lăsa să se reslătească oastea noastră – de bună samă vom fi nimiciți! DVoastre, preoți din parohiile pierzante, acum vi se deschide teren larg de manifestări nobile și de conducere a turmei prigonite! Dacă Ve’ți părăsi-o, i-am pierdut cu desăvârșire pe toți. Eu sunt deci de părerea să nu da’ți în retragere, – ci să stați și mai departe în fruntea poporului. Paroh fiind – nime nu Vă poate amova din postul ce’l ocupați, - afară de cale disciplinară. Eu zic să nu vă ocupați în ideia de a-i părăsi pe dobeni, căci programul viitorului împreună trebuie să’l faceți. Biserica din Dob acolo în Dob trebuie să o apărați. Și cine să o apere, dacă nu acela, sub a căruia ocrotire a ajuns astăzi puternică și înfloritoare?

Să-i încurajați pe oameni, că cea din urmă trăsătură de condeiu nu s’a făcut încă. Episcopia ungurească nu există încă numai pe hârtie, – iar dacă va

³ Petru E. Papp, *op. cit.*, p. 110.

veni vremea, să se traducă în fapte, vom intra și noi, – vor intra și dobeni pe ogașul faptelor. De fapte mari însă nu's capace numai suflete mari. Las' să'l lărgească, să'l crească, sufletul dobenilor sentimentul de indignare! Tata trebuie să învețe grecește ca poporul acela, care v-a auzit pân'aci povățuindu-l românește, – și trimițând pentru el rugăciuni la cer în limba lui românească, să nu Ve mai înțeleagă, – să î-i răscoale astfel toate sentimentele față de o astfel de liturgie. Mai bine grecește Tată, – decât ungurește un alt preot! Pregătiți-vă însă pentru fapte mari, căci stăm în pragul unor evenimente mari. Să nu ne găsească nepregătiți! Naționalitatea noastră trebuie s'o o apărăm dac'am ști chiar că cu dracul trebuie să ne aliăm pentru apărarea ei. Nu desperați, căci, desperarea nu'i sentimentul luptătorului, – ci adunați-Vă toate energiile sufletului și ale voinței, – adunați-le pentru a putea săvârși fapte mari. Ochii tuturor românilor plutesc acuma deasupra poporului sătmărean! Grijiti, să nu zărească aici o ceată de oameni neputiincioși și lamentatori, – ci să afle o oaste gata la orișice pentru apărarea limbei sale!

După seceriș î-mi voi rupe vreme să merg acasă, atunci vom vorbi mai pe larg.

Vă sărută mânila a Dvoastre iubitor
Ionel⁴

2

Beiuș, la 14 VII 1913

Scumpul meu Tată!

Primind numai astăzi de la tălmaci recursul Tatei, vi' renapoiez numai acuma, rugându-Vă să-l așteptați numai decât la Ungvár.

Îmi pare bine, că sosește cu pași repezi vremea când în sfârșit se va putea elibera Tata în închisoarea lungă și'l laud cu glas tare pe Dumnezeu că v-a dăruit tărie să suportați nehibzuit și neînfrânt această strașnică lovitură. Dreptatea, cu DVoastre fiind, a'ți avut razim puternic în lupta purtată cu singurătatea, asupra căreia neconținut a planat dragostea noastră și a credincioșilor, cari au învățat de la DVoastre a lupta și a suferi pentru biserică și neam!

În *Românul* a apărut ancheta ținută din raportul Românului prin Sătmar. Acuș o să apară în publicitate și procesul Tatei, - scoțând la lumina zilei nedreptatea, ce vi s'a făcut și absurditatea juridică a sentinței. Cred î-mi va succede să le plasez judecățile acestea și în ziare ungurești, - fiind cauza justiției cauză comună, și pângărită fiind în mod nerușinos această justiție prin judecățile din procesul Tatei. Sper, că vom putea mai apoi înnoi procesul, în urma căruia v'ați pierdut congrua pe 3 ani, și ne va succede să v-io recăstigăm această

⁴ Arhivele Naționale-Serviciul Județean Bihor, *fond Parohia Ortodoxă Română Beiuș*, dos. 26, f. 41-42.

congruă bine meritată prin o muncă pastorală, răsplătită prin cea mai desăvârșită dragoste a credincioșilor DVoastre!

Mama actualmente se află la noi și se pregătește la Dob prin 20 Iulie, - când v-a însoți'o Gusti. Eu pe ziua, când Vă ve'ți elibera voi fi în Seghedin, - sosind încă din preseara zilei de scăpare, adică în 29 Iulie.

Știu, c'ar trebui să vă trimit iarăș parale pentru întreținere, dar vă rog să așteptați câteva zile, căci chiar acum m-au stors multele afaceri din toți banii, peste 4-5 zile însă sper să-mi pot satisface datorinței, ce o am.

Încolo suntem sănătoși, dar trăim vremuri grele. Potop și sărăcie mare e pretutindeni. Gândești că-i pedeapsă de la Dumnezeu asupra țării noastre pentru atentatul, ce li s-a comis oamenilor contra libertății de conștiință prin Hajdudorog, căci prin Sătmar e mai mare și mai primejdios puhoiul. Să ne rugăm lui Dumnezeu. Să-i ierte și pe cei mai mari răufăcători!

Vă sărută mâinile cu toată dragostea
Ionel⁵

3

Beiuș, la X 3 1913

Scumpul meu Tată!

Ieri, când v-am scris, eram foarte mâhnit și preocupat de gândul că Tata a fost la Sătmar, la Gönczy, și că, în urma conferirii cu dînsul, s'a hotărât a nu înainta răspunsul de apărare până nu va fi gata și în limba ungurească. Am ajuns la acest gând și ordine de idee, văzând pe plicul Tatei timbrul poștei din Sătmar. Am scăpat însă din vedere posibilitatea, că hotărârea Tatei se poate basa și pe o neînțelegere și neaprofundare în diferența ce este în faptul, că de bună voie ori că de silă să fac scrisorile ungurului în limba ungurească. Cred, că atrăgându-i atenția mea Tatei asupra diferenței acesteia, nu va insista pe lângă înaintarea răspunsului în limba ungurească, - ci vom aștepta, până ce vom fi constrânși la aceasta, când apoi se va înainta și textul unguresc, tradus de tălmaci, care însă nu va fi iscălit prin Tata, fiind numai o traducere autentică. Vă puteți convinge deci, căci că e mare diferență, să înaintați un răspuns unguresc neiscălit de DVoastre și unul, ce contemplați a-l iscăli. Prin iscălire a lui a'ți recunoaște de limbă oficioasă a parohiei Dobului și a diecezei limba ungurească, - iar la aceasta nu sunteți obligat, - și nu vă vi-Ți supune, până ce nu vi se va da ocasiune, să provocați prin vre-o apelată judecata Romei! E drept că e costisitor lucrul, folosindu-vă de tălmaci, - dar spesele acestea eu le suport, și primind cei de la Ungvar traducere autentică, neiscălită de Tata, prin acestea ei indirect cad în cursă, pentru că ei de fapt primesc corespondările românești ale Tatei, - căci

⁵ *Ibidem*, f. 43-44.

traducerile sunt numai acte ajutătoare, cari nu influențează starea *de drept* a cauzei!

Vă rog însă să fi-Ți consecvent și ori-ce scrisoare să o dați în limba românească și de câte ori vi se va re'napoia, să mi-o trimite-ți mie, să o traduc prin tălmaci. Și vă rog cu insistență, să conferați orice afacere cu mine. Sunt convins că voi avea atâta tact, să le putem rezolva împreună toate afacerile fără a ceda din principiul rezistenței pasive, – care însă nu va trece marginile permise de constituția bisericeii! Vă rog încă o dată să-l iscăliți răspunsul și să-l trimiteți neschimbat la adresa lui Gönczy.

Și vă rog, să mă scuzați, dacă v-am procurat prin scrisoarea mea necăjită supărare.

Vă sărută mâinile iubitorul fiu
Ionel⁶

---

⁶ *Ibidem*, f. 45-46.

Dr. IOAN CIORDAȘ

ADVOCAT

:: :: telefon 11 :: ::

Beiuș,

la 14/ VII.

1913

 43
 6
 cinu

Scumpul meu Tată!

Primiind minimele arhăși de la tălmăci recursul
 Tătei, - vi'l renapoiez nu mai acum,
 rugându-vă să'l expediați numai de-
 căs la Ungvár.

Îmi pare bine, că merge cu pași
 repede vremea, când în sfârșit se va
 putea elibera Tata în închirarea lui
 și îl dădă cu glas tare pe Duma-
 meșu, că tot dăruie țările să repu-
 năți nedreptăți și neînfrântă această
 strănuică lovitură. Dreptatea
 cu Dvoastre fiind, a'ți avut ra-
 zim puternic în lupta purtată
 cu singurătatea, asupra căreia
 ne conștient a planat drăgoș
 nouătră și a credințelor, cari
 ne învârtă de la Dvoastre la

Prima pagină din scrisoarea trimisă de Ioan Ciordaș tatălui său Mihai Ciurdariu,
 la 14.VII.1913.

acceptați câteva șile, căci chiar
acuma mi-au scris multe a.
faceri din toți banii; peste
4-5 șile ruse sper să mi pot
satisface datorințele, ce s
am.

Încolo tuncem răuătră; de
trăim averuri grele. Potop și să-
răre nune e pretotindeni. Gânduri
cu-i predeapăn dela bun nener
atrapora furiu noastre pentru
atentatul, ce li s'a comis ra-
menilor contra libertății de
conștiință prin Hajdu drag
cui prin tăturar e mai mare
și mai primejdios pericoul.
Să ne rugăm lui Dumnezeu.
Să-i ierte și pe cei mai mari
răufăcători!

Nu tăria mâinile ar
Arată drag
furi

Ultima pagină din scrisoarea trimisă de Ioan Ciordaș tatălui său Mihai Ciurdariu,
la 14.VII.1913.

DR. IOAN CIORDAȘ
ADVOCAT

telefon 11

Charles

Beiuș, 11/3.

1913

Scumpul meu Tata!

Tei, când v'ami scris eram foarte mîhnit,
și preocupat de gîndul, că Tata a fost
la Sătmăr, la Gîncay și că în urma
conferinței cu d'nsul n'a hotărît a nu
înmînta răspunsul de apărare pînă
nu va fi gata și în limbă maghiară.
Am ajuns la acest gînd și ordine de
idee, vîsînd pe plicul Tăsei tractul
portei din Sătmăr. Am scăpat însă
din vedere posibilitatea, că hotărî-
rea Tăsei ră poate bun și pe neîn-
țelegere și neaprofundare în dif-
ferența ce este în faptul, că de
dumii voie ori că de tîlă să fac în-
vite Ungureșului în limbă maghiară.
Cred, că atrîgîndu-i atenția non Tăsei
asupra diferenței acestora, nu va
înmînta pe lîngă înmîntarea răspunsu-
lui în limbă maghiară, ci vom aștepta
pînă ce vom fi constrinși la aceasta,

Prima pagină din scrisoarea trimisă de Ioan Ciordaș tatălui său Mihai Ciurdariu,
la 3.X.1913.

Mă rog încă odată să lăsați
 răspunsul și să îl primiți în mână
 la adresa lui Gomer.
 Și mă rog, mă, să nu uitați
 dacă v-ați procurat prin ter-
 minarea mea necăjită - nu
 uitați.
 Mă vărută mîna
 și bîtașu fin
 Ioan

Ultima pagină din scrisoarea trimisă de Ioan Ciordaș tatălui său Mihai Ciurdariu,
 la 3.X.1913.

PAGINI DIN ISTORIA CULTURALĂ A JUDEȚULUI SATU MARE ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

Unirea din 1918 a găsit părțile sătmărene supuse unui îndelungat și eficient efort de deznaționalizare a românilor din zonă. Limba română aproape nu se mai vorbea în orașul Satu Mare: "... nu se auzea un cuvânt românesc, nu apărea o pagină scrisă în graiul nostru" – afirma, câțiva ani mai târziu-scriitorul G.M. Zamfirescu¹.

Atmosfera, menținută și după Unire era de "... plictis provincial, cu o societate pretins înaltă, trândavă, fără preocupări spirituale, cu sporovăieli, cancanuri, viață închisă de club... nici o bibliotecă publică, nici un muzeu ..." ².

Anul 1918 ne arată tabloul unui Sătmar în care nu se vorbea românește decât accidental, în care comunele din jurul orașului au căzut deja pradă deznaționalizării, în care populația românească deținea poziții marginale din punct de vedere economic, social-politic și cultural. O cauză importantă a acestei stări de lucruri a fost lipsa unei tradiții a cuvântului scris și a presei în limba română.

Înainte de 1918, singura publicație periodică sătmăreană a fost, pentru scurt timp, *Revista catolică*, scrisă de V. Lucaciu. După 1918, noile autorități ar fi trebuit să intervină pentru ridicarea național-culturală a românilor din această zonă. Adesea, însă, ele și-au uitat menirea de reprezentanți ai statului român și s-au angrenat în rețeaua de interese locale, atitudine aspru criticată în revista *Săgeata*: "... noi ascundem în mijlocul nostru Iude ce vând, de dragul arginților, interesele unui neam întreg" ³.

Satu Mare avea o nevoie acută de cuvânt românesc scris. De oameni care să vorbească o limbă românească frumoasă și care să aibă îndeletnicirea scrisului, pentru a o răspândi și a crea cultură scrisă românească. Dacă astfel de oameni erau puțini în Satu Mare, ei trebuiau să vină din altă parte. Și au venit, astfel că la baza culturii sătmărene vor sta tineri intelectuali veniți din alte regiuni ale țării: Darius Pop, Anton Davidescu, G.M. Zamfirescu, George A. Petre, D. Hinoveanu, Eugen Seleș, Al. Nicorescu, Octavian Ruleanu, Vasile Scurtu și alții.

Învățător pe meleagurile natale bistrițene, Darius Pop⁴ se refugiază înainte de primul război mondial la București, merge pe front, iar după Marea Unire este trimis inspector pentru învățământul primar în județul Satu Mare. Aici desfășoară o vastă activitate. Deschide peste o sută de școli românești, în special în sate.

¹ *Icoane maramureșene*, Satu Mare, 1923, p. 11-12.

² Octavian Ruleanu, *Amintiri de la revista Afirmarea*, în *Școala sătmăreană*, Satu Mare, 1972.

³ *Săgeata*, Satu Mare, 1923, nr. 2, p. 18.

⁴ Claudiu Porumbăcean, Bujor Dulgău, *Oameni din Sătmar*, Satu Mare, 2000, p. 164-165.

Colaborează la primul ziar românesc (*Satu Mare*), publică poezii, teatru, scrie despre folclor, istoria și geografia Sătmărulei, este compozitor, dirijor, pictor. Importantă este activitatea sa de pionierat în presa sătmăreană. În februarie 1921, Dariu Pop scoate revista *Țara de Sus*, care va apărea lunar, până în iunie 1921. În total, cinci numere de format mic, tipărite mai întâi la Baia Mare, apoi la Satu Mare. Directorul revistei a fost revizorul școlar Dariu Pop.

Ideea apariției revistei, care are scris pe copertă subtitlul “Revistă pentru toți”, trebuie căutată într-o tradiție existentă deja a revistelor “de familie” (*Familia, Familia Română, Cosânzeana*) așteptate la vremea lor și de sătmăreni⁵. O revistă de cultură scrisă pentru toți, era necesară și pentru a umple un mare gol al publicisticii românești. În Satu Mare apărea doar bisăptămânalul *Satu Mare*, care, deși alocă spațiu și pentru știri culturale, nu acoperea setea de cultură românească a unei pături de intelectuali români existentă deja în oraș. *Țara de Sus* a fost rodul colaborării intelectualilor sătmăreni și a celor sosiți aici după război. Semnează, alături de Dariu Pop, A. Davidescu, G. Tutoveanu, G.V. Botez, E. Seleș, D. Deleanu. Dintre colaboratori “externi” trebuie amintit numele lui Șt.O. Iosif.

Revista publică articole și studii de istorie, istorie literară, proză, filologie, versuri, recenzii; sunt semnalate reviste care apăreau în alte orașe. *Țara de Sus* găzduiește o interesantă dezbatere (interesantă, ținând cont de împrejurările care cereau cu insistență afirmarea românismului în zonă) asupra numelui orașului: Satu Mare sau Sătmăr⁶. Revista își propune să se încadreze într-un lanț de reviste ce au ca țel propășirea culturală a noilor provincii. Totodată, are “grija dezvoltării culturale a păturilor de jos și dezgroparea legendelor pline de farmec ale acestui popor”⁷. *Țara de Sus*, ca revistă de provincie, își îndeplinește un dublu rol: să facă operă culturală pentru această zonă și să prezinte restului țării, unde regiunea este foarte puțin cunoscută, viața de aici.

În paginile ei își găsesc loc relatări despre viața culturală românească a comunelor din jurul orașului: doine românești, întreceri între coruri conduse de învățători, dansuri naționale. ASTRA găsește în *Țara de Sus* o tribună de lansare a propriilor proiecte; astfel, se anunță organizarea unui concurs pentru cea mai bună lucrare scrisă în românește pe tema *Revoluțiunea din 1918 și Unirea Ardealului cu România*⁸.

În deceniul patru, Dariu Pop editează primul cotidian românesc al Sătmărulei: *Granița*. El apare la 8 aprilie 1934 și își încetează apariția la 16 ianuarie 1935. Director al ziarului a fost Dariu Pop iar redactor-responsabil Horea I. Gheorghiișă și apoi Liviu Popa. Redacția și administrația se aflau pe str. M.

⁵ Nae Antonescu, *Mărturii revuistice sătmărene: Țara de Sus și Afirmarea*, în *Limbă și literatură*, 1968, p.148.

⁶ *Țara de Sus*, Satu Mare, 1921, nr. 1-3.

⁷ *Ibidem*, nr. 5.

⁸ *Ibidem*, p.142.

Viteazul. Primul număr a apărut în șase pagini iar următoarele în patru pagini. Colaboratorii principali au fost O. Ruleanu, Ion Giurgea, Alex. Olteanu, Liviu Seleș, Sever Stoica, Mihai Bălaj, Valeriu Cîrdu, Felician Zăciu.

Din 1918 până în momentul apariției cotidianului *Granița* trecuse destul de mult timp; în acest interval au apărut mai multe publicații, politice și culturale, dar apariția unui cotidian nu a fost posibilă.

Apariția ziarului se leagă de atmosfera antirevizionistă existentă în vestul și nord-vestul țării, de preocupările de consolidare a statului român. Subtitlul cotidianului este “ziar de afirmație românească”. În articolul-program, semnat de Dariu Pop, se arată că ziarul va sprijini viața națională la granița de nord-vest a țării; ziarul își propune să fie difuzat și în comunele județului. Antirevizionismul va fi o componentă principală a activității ziarului⁹. Apariția ziarului a fost bine primită de oficialități. De la început, el a avut corespondenți în comunele mari ale județului. Cotidianul a încercat să nu facă partizanat politic, să fie deasupra partidelor. O. Ruleanu scria într-un articol: “noi nu facem politica nici unui partid. Facem însă politica românismului”¹⁰. Mihai Bălaj, alt colaborator al ziarului scria: „*Granița* este aparatul prin care respiră acest colț de țară”¹¹.

Granița s-a bucurat și de aprecierile lui O. Goga, A. Gociman, (redactor principal al ziarului *Universul*) și M.G. Samarineanu, (directorul revistei *Familia* din Oradea)¹². Ziarul avea, în cuprinsul său, un editorial, unul sau două articole de orientare generală, știri politice importante ale momentului, sport, cinema, anunțuri economice, reclame, mica publicitate, informații bursiere, reportaje din orașe și județ, articole pe probleme culturale și școlare, știri de politică externă sau locală.

Țara Oașului a avut parte de o atenție deosebită. În paginile acestui ziar, O. Ruleanu scria: “Oșanul e un român sărac dar bogat cu duhul. Are deci nevoie de sfaturi potrivite. ASTRA se angajează. Și o va face cu cele mai mari sacrificii în numele dreptului la cultură”.

Ziarul a apărut aproape un an. Divergențele dintre românii sătmăreni, dezbinarea dintre ei este principala cauză a încetării apariției primului cotidian românesc din Satu Mare. Cauza concretă o constituie gestul lui Dariu Pop, directorul ziarului, de a-l transcrie la tribunal pe numele său. Redactorii protestează, tipăresc chiar o broșură, iar Dariu Pop este destituit de la conducerea cotidianului¹³. Mai mulți redactori demisionează, Dariu Pop revine și redactează singur ultimul număr al ziarului anunțând o scurtă suspendare. Ziarul, însă, n-a mai reușit să apară.

⁹ *Granița*, Satu Mare, 1934, nr. 1, p. 1.

¹⁰ *Ibidem*, 1934, nr. 4, p. 1.

¹¹ *Ibidem*, 1935, nr. 213, p. 1.

¹² Nae Antonescu, *Bibliografia presei românești sătmărene*, în *Satu Mare. Studii și comunicări*, Satu Mare, XI-XII, 1994 - 1995, p. 378.

¹³ R. Furtună, *Cine este Dariu Pop și de ce au demisionat cei trei redactori de la “Granița”*. *Rânduri către conștiința românească*, Satu Mare, 1935, p. 46.

Anton Davidescu și George A. Petre vin din sudul țării. Înainte de a ajunge la Satu Mare ei au colaborat la săptămânalul *Cuvântul*, din Turnu-Măgurele. Amândoi au renunțat la regiunea natală și au venit în Satu Mare cu gândul de a servi poporul român și cultura lui. Anton Davidescu scria: “Subsemnatul, venisem în Ardeal plin de gânduri mărețe și ... cu multe iluzii. După ce am stat o lună în învățământ, am renunțat la această carieră, pentru care am o deosebită dragoste și am intrat în redacția unui ziar românesc, ce-mi oferă o plată mai omenească”¹⁴. Este vorba despre ziarul *Satu Mare* la care, în martie 1920, A. Davidescu devine “colaborator intern” iar din septembrie va fi redactor-responsabil al bisăptămânalului sătmărean. În ziar, A. Davidescu scrie despre publicații școlare și publică texte literare fără mari pretenții dar într-o limbă curată și expresivă¹⁵.

Ziarul publică o scrisoare a lui N. Iorga, adresată lui A. Davidescu, în care marele istoric se pronunță pentru forma *Sătmărean*, nu *Satu Mare*, vis-à-vis de numele orașului¹⁶.

A. Davidescu scrie și publică lucrări de geografie și filosofie, precum și un almanah al județului Satu Mare¹⁷. De asemenea, devine corespondent, în 1925, pentru Satu Mare, al revistei orădene *Cele trei Crișuri*.

George A. Petre vine în Satu Mare pe urmele prietenului său A. Davidescu și începe o laborioasă colaborare la ziarul *Satu Mare*. Petre participă la șezători literare, scrie versuri și le recită cu ocazia diverselor adunări școlare, scrie proză melancolică. După cum recunoaște într-un articol, “încă de când am învățat să silabisesc primele cuvinte, mi s-a pomenit de cuvântul Ardeal”¹⁸.

Un moment important în afirmarea culturii românești în Satu Mare, după 1918, a fost sosirea lui G.M. Zamfirescu, în vara anului 1922, la sugestia lui A. Davidescu. Încă din aprilie 1922, ziarul *Satu Mare* îi anunță sosirea. G.M. Zamfirescu este încadrat la Casa Cercuală și ajunge colaborator de frunte al ziarului *Satu Mare*. Articolele scrise de G.M. Zamfirescu, în *Satu Mare*, se referă la teme diverse: ridicarea satelor, material și spiritual, sprijinirea școlilor, înființarea de biblioteci sătești, șezătorile literare, articole de orientare politică.

Teatrul a fost una dintre marile pasiuni ale lui G.M. Zamfirescu. Neexistând un teatru românesc în Satu Mare, G.M. Zamfirescu a mobilizat o serie de tineri entuziaști și a înființat Cercul cultural al tinerilor români din Satu Mare, acesta propunându-și, pe lângă jucarea unor piese de teatru și ridicarea unui bust al lui V. Lucaciu, desfășurarea unei intense propagande în favoarea limbii române, susținerea de conferințe populare¹⁹.

¹⁴ Gheorghe Toduț, *Cultură sătmăreană în presa interbelică*, Satu Mare, 2003, p. 14.

¹⁵ Nae Antonescu, *Literatura română în părțile sătmărene (1918-1940)*, în *Satu Mare. Studii și comunicări*, VII-VIII, 1986-1987, p. 294.

¹⁶ *Satu Mare*, 1922, 27 septembrie.

¹⁷ George Vulturescu, *Cultură și literatură în ținuturile Sătmăruului. Dicționar 1700 – 2000*, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 2000, p.75.

¹⁸ George A. Petre, *Din durerile trecute*, în *Satu Mare*, I, 1920, nr. 45, p.2-3.

¹⁹ *Săgeata*, Satu Mare, 1923, nr. 1, 2.

O contribuție deosebită a avut G.M. Zamfirescu pe tărâmul presei culturale, prin editarea revistei *Icoane maramureșene*. Apărută în noiembrie 1923, ea își va continua apariția lunar, până în august 1924. În total zece numere, sub conducerea lui G.M. Zamfirescu. Revista mizează pe colaborarea unor nume consacrate, cum ar fi Ștefan Meteș (membru corespondent al Academiei Române), Al. Macedonski, Ion Marin Sadoveanu, Ion Pas, Elena Farago, dar apariția ei a fost asigurată de colaboratori locali: “Acesta ne-a fost gândul: să strângem în jurul nostru colaboratori locali”, avea să mărturisească G.M. Zamfirescu²⁰.

Pentru a-i da revistei o anumită anvergură, redactorii înființează o subredacție la București, sub conducerea lui Ion Mehedințeanu, și una pentru Sighet, sub conducerea lui C. Ionescu-Olt²¹.

Deși titlul revistei conduse de G.M. Zamfirescu ne duce cu gândul la alt spațiu istoric, ea a fost prin realizatori și problematica abordată o revistă sătmăreană. Revista a publicat poezie, proză, informații și puncte de vedere despre teatru, panseuri, traduceri, folclor, critică literară. Pe coperta a trei numere apar fotografii sugestive pentru scopurile revistei: Gh. Lazăr, Mănăstirea din Bixad, Liceul “M. Eminescu” din Satu Mare. Scopuri care nu puteau fi altele decât răspândirea limbii române și a scrisului românesc în zonă.

Semnificativ este articolul *O luptă culturală*, semnat de A. Davidescu, însoțit de o notă a redacției, prin care, practic, articolul este însușit ca adevărat program: “publicăm cu drag articolul, ... A. Davidescu ..., o veche cunoștință și bun camarad..., în orașul în care alții câștigă milioane fără cea mai mică osteneală iar lepădăturile de pretutindeni ajung factori de seamă, A. Davidescu muncește pentru alții ... ziarist ... pedagog ... Gândul nostru se îndreaptă spre tinerii intelectuali; la hotare, hrăpăreții ne pândesc ...Din casa nici unui frate să nu lipsească revista ...”²².

Articolul-program constată evoluția situației etnice, politice, culturale a zonei față de 1918: “N-au trecut nici cinci ani de când în Satu Mare nu se auzea un cuvânt românesc, de când nu apărea o pagină scrisă în graiul nostru. Azi ..., Satu Mare ... cu școli românești primare și secundare, cu biblioteci, Casina Română, ziare numeroase și reviste, cu cafenele pline de români; acum cinci ani, prin largile și zgomotoasele străzi nu se auzea graiul românesc; magistratura, oficiile publice și toate celelalte instituții erau exclusiv în mâna ungarilor. Nu se putea vorbi de nici o viață culturală românească ... În 1919, școlile și-au deschis larg porțile ... și elementul românesc a năvălit în templele de cultură”.

Câțiva idealiști au scos ziarul *Satu Mare*, au pus baza câtorva societăți. Tendința generală: afirmarea spirituală. Pătrunși de convingerea că numai o luptă culturală intensă și sistematică ne poate forma ca națiune... oricât de scurtă ar fi viața unei reviste aici, la graniță, tot rămân în urmă foloase... Pleiade de idealiști

²⁰ G.M.Zamfirescu, *Negustorii literaturii*, în *Icoane maramureșene*, 1923, nr. 4, p. 59-60.

²¹ Nae Antonescu, *Bibliografia presei românești sătmărene*..., p. 375.

²² *Icoane maramureșene*, 1924, nr. 1, p. 11-12.

care dau bănuțul câștigat cu trudă, care pun tot sufletul în serviciile acestei culturi. Va veni timpul când serviciile lor pentru românism vor fi prețuite. Și răsplata nu va consta în bunuri materiale, ci din o aducere aminte pentru generațiile viitoare ...”²³.

Acest articol-program (din primul număr) va fi urmat de altul, în numărul patru, semnat de G.M. Zamfirescu: “Pe lângă grija de a trezi în inimă dragostea pentru scrisul românesc revista *Icoane maramureșene* să fie oglinda valorii noastre intelectuale; prinosul pe care-l aduc părțile crișene și maramureșene pe treptele strălucitorului altar al literaturii românești”²⁴. Există, însă, și persoane care nu se pot sustrage spiritului mercantil, trezind astfel revolta autorului și a colaboratorilor, care “... ne luăm pâinea de la gură, facem economii, cerem în dreapta și în stânga, ne-am lăsat prinși de iarnă fără suman în spinare și lemne în casă”²⁵.

Data fiind pasiunea lui G.M. Zamfirescu pentru teatru, articolele și relatările despre teatru ocupă un loc privilegiat în paginile revistei, acesta fiind considerat de către G.M. Zamfirescu cel mai important factor de propagandă culturală. Dacă teatrul este, totuși, gustat de publicul sătmărean (care avea o frumoasă sală de spectacole, dar fără trupă locală permanentă), alte activități culturale sunt în gravă suferință.

O nouă scumpire a hârtiei, în 1924, oferă ocazia unor constatări amare: “...Azi ar fi trebuit să ne găsim în plină ofensivă culturală națională pentru a încheia unirea înfăptuită cu atâtea jertfe; Statul, Biserica Națională, marile instituții de cultură, toți ceilalți factori fac prea puțin. Patrimoniul nostru cultural trebuie sporit fără zăbavă și cu orice jertfe pentru că independența politică chiar a unei individualități etnice e în vădită dependență de independența ei culturală”, va scrie profesorul Ioan Dongorozi. Cărțile românești sunt puține, nu prea bine selectate și prin urmare aproape nimeni nu le cumpără. Cu totul alta este situația cărților în limba maghiară, frumos colorate și păstrate cu sfințenie și care își îndeplinesc menirea”.

Revista *Icoane maramureșene* a fost o manifestare culturală importantă a tinerilor sătmăreni la începutul perioadei interbelice. Apariția ei, timp de un an, a fost o reușită într-o vreme în care nu exista un Ateneu popular (o casă de cultură), care să strângă la un loc pe toți cei dornici să se adape de la izvorul intelectualității.

Un astfel de așezământ, însă, este dificil de a fi înființat într-un oraș ca Satu Mare: “Sătmarul e încă departe de vremea când se va putea spune cu siguranță că reprezintă sufletul românesc la hotare; veniți de pe alte meleaguri, ori născuți sub cerul Crișanei, toți am pornit o foame nebună după afaceri. Timpul liber ni-l petrecem cu intrigi, cu joc de cărți, cu petreceri. Singurul semn de viață

²³ *Ibidem*.

²⁴ G.M. Zamfirescu, *Negustorii literaturii*, în *Icoane maramureșene*, 1923, nr. 4, p. 59-60.

²⁵ *Ibidem*.

al Sătmarului sunt certurile religioase. În singurul ziar românesc... au început să apară polemici între cele două biserici oficiale”²⁶.

Activitatea culturală a acestor mânăuitori ai condeului românesc și a altora care i-au urmat a pus bazele noii culturi sătmărene și a contribuit esențial la afirmarea național-culturală a acestei zone.

Reviste culturale

Câteva ilustre personalități au dus adevărate bătălii, la sfârșitul sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea, pentru câștigarea dreptului de a vorbi și scrie românește în această zonă de interferență etnică și culturală. Forța cuvântului scris era cunoscută de autorități, care au încercat prin orice mijloc, să-l împiedice, dar și de mințile înaintate ale românilor care, întâmpinând de multe ori chiar și ostilitatea conaționalilor dezrădăcinați, au reușit să facă posibilă existența cuvântului tipărit în zona Sătmarului: Moise Sora Novac (care tipărește studii de istorie, geografie, ortografie²⁷), protopopul Petru Bran (autorul unui volum de versuri în limba română și cel care a înființat Societatea de lectură a studenților români și catedra de limba română de pe lângă liceul regesc din Satu Mare)²⁸, protopopul Ioane Marcu (care a publicat *Declarațiune în cauza limbii române din partea inteligenței române în comitatul Satu Mare*²⁹), V. Lucaciu (care publică *Revista catolică*, mai întâi la Satu Mare, apoi la Baia Mare, precum și câteva volume de filosofie³⁰).

Anul 1918 ne arată tabloul unui Sătmar în care nu se vorbea românește decât accidental, în care comunele din jurul orașului au căzut deja pradă deznaționalizării, în care populația românească deținea poziții marginale din punct de vedere economic și social. Viața culturală românească în 1918 aproape dispăruse, în contextul anilor de război. Și aceasta în condițiile în care românii reprezentau majoritatea populației și după recensământul din 1900 și după cel din 1920³¹.

În aceste împrejurări neprielnice, aproape fără o tradiție a cuvântului scris și, evident, fără o tradiție în domeniul presei, de multe ori fără sprijinul noilor autorități, dar beneficiind de entuziasmul unor tineri intelectuali, își începe odiseea presa sătmăreană românească interbelică. Diversă ca aspirații, inegală ca prezentare și valoare, născută întotdeauna din cele mai bune intenții puse în slujba idealului național, presa interbelică sătmăreană stă sub semnul nestatorniciei, a profesionalismului adesea modest al redactorilor, a greutăților financiare din care

²⁶ Icoane maramureșene, 1924, nr. 7-8, p. 91.

²⁷ Viorel Faur, Moise Sora Novac – un cărturar transilvănean mai puțin cunoscut, în *Crisia*, Oradea, 1978, p. 235-236.

²⁸ Vasile Scurtu, Petru Bran – un luptător al trecutului românesc din Satu Mare, Satu Mare, 1939.

²⁹ Gheorghe Toduț, *op.cit.*, p. 23.

³⁰ Valeriu Achim, A. Socolan, Dr. Vasile Lucaciu, Baia Mare, 1968, p. 25.

³¹ D. Radosav, V. Ciubotă, 1918 în Sătmar, Cluj Napoca, 1996, p. 29.

decurg aparițiile sporadice. Periodicitatea apariției, înscrisă în caseta redacțională, era greu de respectat, tipografiile erau des schimbate, prea puține ziare și reviste primeau subvenții de la stat. Redacțiile cunoșteau o mare fluctuație, în funcție de adeziunile politice ale redactorilor, dar și de salariile mici.

Multe apariții s-au oprit la primul număr, sau după câteva numere, din cauza lipsurilor bănești. Unele întrețineau o atmosferă tensionată, intrând în diferite polemici. Meritorie este activitatea învățătorilor și profesorilor, colaboratori constanți ai ziarelor și revistelor interbelice³². Alături de *Țara de Sus*, *Icoane Maramureșene* și *Viața Școlară* (despre care s-a vorbit mai sus) în Satu Mare au apărut, în perioada interbelică, și alte reviste culturale.

Deși nu este o revistă culturală propriu-zisă, menționăm periodicul *Săgeata*, pentru raritatea ei și pentru faptul că a fost realizarea aproape exclusivă a lui G.M. Zamfirescu. Unirea a adus Sătmăruului administrație românească, dar problemele economice, sociale și culturale erau numeroase și greu de soluționat. Ele se suprapuneau peste o realitate moștenită care consta în dominația economică, socială și culturală, iar în orașe, și numerică, a populației maghiare.

Autoritățile au fost nevoite să facă eforturi pentru românizarea zonei, sub aspect cultural. În această acțiune s-a implicat un grup de tineri intelectuali sosiți din alte părți. Între ei se remarcă G.M. Zamfirescu (chemat de către A. Davidescu, el vine, în 1922, din capitală. Ziarul *Satu Mare* anunța sosirea sa în data de 16 aprilie 1922. Alături de această știre, ziarul publica și o poezie al lui G.M. Zamfirescu³³.

Ajuns în Satu Mare, este angajat la Casa Cercuală. G.M. Zamfirescu stă doi ani la Satu Mare. Colaborează la ziarul *Satu Mare*, înființează cercul cultural al tinerilor români, o trupă de teatru, scoate revista *Icoane maramureșene* și *Săgeata*³⁴.

Revista *Săgeata* apare la 15 martie 1923. Cele două numere, câte au apărut, sunt scrise aproape în întregime de G.M. Zamfirescu, care semnează cu diferite pseudonime³⁵. În spatele satirei la care recurge revista se disting realitățile politice, economice, sociale, culturale ale orașului și județului Satu Mare, în primii ani după unire. În chiar primul număr, articolul program al revistei oferă un tablou al societății sătmărene a timpului: corupție, parvenitism, căpătuire, intrigi, scandaluri, evrei în poziții economice dominante, maghiari care formează o elită, de multe ori neîmpăcată cu realitățile de după unire, oficialitățile române privind adesea la interese de grup, în dauna interesului național, limba română auzită foarte rar, lipsa cadrelor³⁶.

³² Nae Antonescu, *op.cit.*, p. 371.

³³ *Satu Mare*, 1922, 16 aprilie, p. 3.

³⁴ Nae Antonescu, *G.M. Zamfirescu și revista Săgeata*, în *Limbă și literatură*, XVII, București, 1968, p. 234.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Săgeata*, 1923, nr. 1, p. 1.

Desigur, acest tablou, aproape dramatic, prin prisma interesului național, poate fi subiectiv, avându-se în vedere idealurile tânărului G.M. Zamfirescu, sosit în Satu Mare, asemeni altor tineri români, mânați de sentimentele lui 1918 și deziluzionați de realitățile vieții cotidiene, în care idealul național nu le mai este de nici un folos.

Realizarea unirii a schimbat raporturile politice în teritoriile alipite, inclusiv într-un județ ca Satu Mare, dar nu au putut schimba realități ca structura profesională și socială. Elita locală, ca de altfel în toate orașele Transilvaniei, era formată din maghiari sau alți “străini”. *Săgeata* percepe această realitate socială prin prisma națională: “La noi străinul e stăpân / și tu, române, slugă”³⁷.

În timp ce maghiarii din Satu Mare au teatru și ziare³⁸, românii, aflați pe trepte sociale inferioare, frecventează localuri nesănătoase: “Ungurii sânt mulți, frăție, și ne bate de ne zvântă / Au o trupă cum se cade, au și ziare / Noi umblăm și bem pălincă prin dughenele murdare”³⁹. Astfel, o serie de români, chiar după unire, învață limba maghiară și o folosesc chiar și între ei, din dorința de a depăși anumite bariere sociale și a intra în rândul elitei locale.

Consultarea revistei *Săgeata* nu lasă loc de dubii: “pe aici toți românii vorbesc ungurește”⁴⁰. Omul de rând, țăranul român care a așteptat și dorit unirea, este profund dezamăgit: “...pentru noi, ori sub unguri, ori acum, tot așa... Tot ungurește mă suduie birăul, tot noi stăm cu căciula în mână... Nu s-a făcut nimic pentru ținuturile dezrobite”⁴¹. În fața acestei situații, revista îndeamnă, repetat, prin lozinci: “vorbiți, scrieți românește, pentru Dumnezeu!”⁴².

Revista *Săgeata* face constatări realiste; aduce o serie de acuze; înfierează activitatea autorităților și delăsarea unor concetățeni îndepărtați de idealul național. G.M. Zamfirescu nu înțelege, însă, că racilele societății sătmărene sunt ale întregii societăți românești, și nu numai, că în funcționarea societății nu poate interveni zi de zi argumentul național. Ceea ce se propune, este o reînviere a spiritului românesc în zonă și, totodată, o întoarcere la o ipotetică viață idilică românească, în care casa miroase a pelin și sulfină, femeile poartă costume naționale lucrate de propriile mâini iar în conferințe publice combat luxul și militează pentru întronarea cinstei și adevărului⁴³. Bănuim că acesta era modelul de societate propovăduit de Cercul Cultural al Tinerilor Români din Satu Mare, asociație culturală înființată la începutul anului 1923 și care a editat și revista *Săgeata*. Cert este că, la sfârșitul lunii februarie, se încheia organizarea Cercului, prin completarea secțiilor. Cercul preconizează obținerea de fonduri din vânzarea unor cărți poștale cu fotografia părintelui Lucaciu, pentru ridicarea unui bust al

³⁷ *Ibidem*, p. 3.

³⁸ *Ibidem*, p. 8.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 9.

⁴¹ *Ibidem*, p. 10.

⁴² *Ibidem*, p. 6, 13.

⁴³ *Ibidem*, p. 15.

marelui patriot⁴⁴. Totodată, Cercul hotărăște să desfășoare o intensă propagandă pentru ca românii să vorbească între ei numai românește. Modalitățile preconizate sunt conferințele populare în toate comunele și excursiile în regiunile istorice ale județului⁴⁵. De asemenea, spectacolele de teatru, al căror suflet era G.M. Zamfirescu, erau considerate mijloace ideale de propagandă românească. *Săgeata* anunță, în ambele numere programul spectacolelor, atât în Satu Mare, cât și în Baia Mare. Conferințe se țin atât la Liceul “M. Eminescu”, cât și în comune.

Intenția era ca, în fiecare duminică sau zi de sărbătoare, Cercul să țină la sate conferințe și să întemeieze biblioteci populare⁴⁶. Revista *Săgeata*, o raritate azi în România, deși a avut o scurtă apariție, a reușit să facă observații acide și să disece cu nerv problematica societății sătmărene. Ea este, azi, un important izvor istoric pentru cunoașterea unei epoci în care idealul național se estompează, odată scopul atins, iar mulți dintre promotorii săi cunosc o dezamăgire profundă, trăiesc o inadaptare la regulile noi ale societății.

Un alt periodic cultural a fost citat de Societatea Culturală a studențimii și tinerilor intelectuali din comuna Sanislău. Primul număr al acesteia, cu numele *Sentinela de Nord*, vede lumina tiparului în iunie 1925; în total, vor apărea șapte numere, până în decembrie același an. Revista a apărut lunar, sub conducerea unui comitet și a fost tipărită mai întâi la tipografia “Patria” din Carei, apoi, ultimul număr, la tipografia “Convorbirilor Literare” din București⁴⁷.

În primul număr, în editorial, Gr. Pop, redactorul șef al revistei, face un apel incitant: “veniți toți cei ce simțiți românește și vă alăturați steagului desfășurat de *Sentinela*, spre a munci pentru popor. Îndeplinind cu sfințenie chemarea ce-o avem față de acei din care suntem, vom îndeplini o muncă sfântă ce trebuie să aibă un puternic ecou”⁴⁸. Tot Gr. Pop scrie în primul număr: “*Sentinela de Nord* este mândră în comuna Sanislău, urmărind peste o sută de membri, care au la dispoziție o bibliotecă bogată, organizată din propriile puteri. Azi cărțile cu filele bătrâne, o parte din lumina lor, și-o răsfrâng asupra noastră și apoi asupra poporului. De ce nu s-ar putea face lucrul acesta în fiecare comună?”⁴⁹.

Activitatea revistei se înscrie în tendința unei ofensive culturale care viza cultivarea limbii române, a literaturii, educația în general. Delegați ai societății orădene *Cele Trei Crișuri* înființau biblioteci populare în satele sătmărene, Gh. Bogdan-Duică vorbea la Carei despre activitatea lui Simion Bărnuțiu, teatrul din Satu Mare primea numele “C. Nottara”⁵⁰. Ziarul *Satu Mare* aprecia, în coloanele sale, activitatea celor de la *Sentinela de Nord*; cu ocazia apariției ultimului număr

⁴⁴ *Ibidem*, p. 24.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*, nr. 2, p. 31.

⁴⁷ *Cultură sătmăreană în presa interbelică*, p. 30.

⁴⁸ *Sentinela de Nord*, 1925, nr. 1, p. 1.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 2.

⁵⁰ *Cultură sătmăreană în presa interbelică*, p. 30-31.

se scria: “Dacă în multe orașe românești nu vezi decât o modestă publicație, comuna rurală Sanislău poate servi ca exemplu”⁵¹.

De aprecieri elogioase s-a bucurat *Sentinela de Nord* și din partea publicistului A. Davidescu: “Într-o comună nu prea mare, tocmai aproape de frontieră, Sanislău, de câteva luni apare o revistă modestă, *Sentinela de Nord*, organul societății cu același nume, în parte formată din studenți. Într-o comună rurală, unde ne plăcea să credem că sunt mai mulți analfabeți ca oriunde, tânăra înjghebare este ca o rândunică-sol prevestitoare a unor zile mai bune”⁵².

Printre subiectele abordate, promovarea limbii române ocupă un loc important. Ioan Naghi semnează un articol intitulat *Limba română în județul Satu Mare*, cu observații asupra pronunției locale și propune îmbunătățiri fonetice.

Și Casa Școalelor din București apreciază revista și activitatea societății și, drept urmare, îi trimite 200 de volume pentru bibliotecă. De-a lungul celor șapte numere revista i-a avut colaboratori pe Gr. Pop, I. Maghiaru, G.P. Văleanu, V. Rusu, Ion Anghel, G. Miclăuș, G. Mocanu, G.P. Dobanu, G.A. Petre. Revista *Sentinela de Nord* a fost o reușită culturală, cu atât mai mult cu cât ea a apărut ca revistă a unei comune.

Revista *Mustul care se limpezește* apare în 1928, sub conducerea lui At. I. Bălănescu. intitulată “revistă pedagogică și culturală”, ea nu reușește să apară decât într-un singur număr. Prin articolul – program, revista își propune să se ocupe cu “... nevoile culturale ale acestui ținut și vom înfățișa problema culturalizării satelor și românizării orașelor pe toate fețele sale”. Numele revistei a fost prilej de dispută în presă, At. I. Bălănescu fiind acuzat că l-a preluat, într-un mod incorect, fără a fi el autorul acestuia.

Revistă culturală *Muguri*, ce a apărut, sub conducerea poetului Al. Nicorescu, în 1929. Fără bani și fără nume importante care să susțină revista, ea nu a putut apărea în mai multe numere. Meritul ei este de-a fi rodul dorinței unor foarte tineri intelectuali. Poetul Al. Nicorescu avea doar 21 de ani.

Cea mai importantă publicație culturală interbelică sătmăreană a fost revista *Afirmarea*. Apare între martie 1936 și august 1940, sub conducerea lui Constantin Gh. Popescu și Octavian Ruleanu. Redacția și administrația erau pe str. Moldovei. Imprimarea se făcea la tipografia “Gloria”. Pe frontispiciu apar mențiunile “literară-socială” și “editată de despărțământul Satu Mare al ASTREI”. Alături de fondatorii săi, revista i-a avut colaboratori pe Ștefan Andercău, Augustin Baci, Horia I. Gheorghită, Ion Luca, Corneliu Mezea, Alexa Nanu, Zeno Spârchez, Petru Țiucra - Pribeagul, Felician Zăciu, Lucian Bretan, Al. Nicorescu, V. Scurtu, Ioan Șugariu și alții. Revista este rodul inițiativei unui grup de intelectuali cu aplecare înspre literatură și istorie. Articolul de fond din primul număr insistă pe specificul local: “ne zbatem într-o promiscuitate de confesiuni, de ambiguități, de duplicități, cei câțiva kilometri ce ne despart de granița

⁵¹ *Satu Mare*, 1926, nr. 3., p. 3.

⁵² *Cultură sătmăreană în presa interbelică*, p. 30-31.

revizioniştilor nu ne fac nici mai prevăzători, nici mai solidari, nici mai scrupuloși. Suntem aceiași de oriunde: năuciți de griji, de intrigi și de promisiuni, robi ai intereselor materiale, subjugați tuturor veleităților, relațiile ne fac să ne credem și nobili și instruiți”⁵³.

Tot în primul număr, Petru Țiucra-Pribeagul publică un articol despre vlahii nordici și un altul despre vechimea românilor în Sătmăr. Apariția revistei *Afirmarea* nu a fost privită de toți cu bunăvoință. *Afirmarea* a stârnit scepticism și invidie. „Ce altceva ne-ar putea interesa decât promovarea scrisului cinstit și-a gândului curat, puse în slujba unui ideal național? Nu pentru noi cerem sprijin ... Cerem sprijin românesc, sprijinul ideilor pentru a le pune în slujba intereselor culturale românești din acest ținut înstrăinat și uitat. Atât”⁵⁴.

Const. Gh. Popescu face o prezentare a orașului Satu Mare, în care există viață industrială și comercială, dar foarte palidă viață culturală: “toate inițiativele de culturalizare, de stimulare a sentimentului național, de promovare a cauzelor românești își curmă avântul la Oradea ca și cum încă trei ore cu trenul ar fi un sacrificiu... Satu Mare, dacă l-am aprecia după auz..., pe corzo..., am zice că nu ne prea aparține. Cei 14000 de români (din 60000 locuitori) sunt împărțiți pe tabere, pe partide, pe interese, pe credințe ...”⁵⁵.

O. Ruleanu își continuă croticile la adresa vieții românești nesănătoase din orașul Satu Mare și în articolul *Sătmărul cultural*: “Satu Mare lăncezește într-o apatie condamnabilă; manifestările culturale sunt sporadice și fără urme; distracții de suprafață ... Conferințele publice nu sunt la modă azi. Singura ASTRA a ținut un ciclu ... Intelectualii noștri abia s-au sesizat ... Cartea în Satu Mare este ostracizată, dacă nu chiar boicotată ... Satu Mare este complet văduvit de o bibliotecă publică, de-un muzeu sau de reuniuni literare ... Munca intelectuală este, deci, absentă”⁵⁶. În acest context, era de așteptat ca “Săptămâna cărții să treacă neobservată”⁵⁷. Astfel, *Afirmarea* își asumă rolul de “... deschidere de sufet în vederea primenirii culturii românești ... Mai degrabă a inițierii în cultura românească. Și când am ajuns în acest punct, misiunea ni s-a terminat”⁵⁸. În acest sens, cei 600 de abonați pe care *Afirmarea* îi avea la un moment dat sunt o dovadă a reușitei⁵⁹.

În ordine cronologică, revista *Datina* este ultimul periodic cultural apărut în anii interbelici. Ea apare la 1 aprilie 1938, ca revistă pentru literatură, artă și știință, condusă de fondatorul ei, Th.I. Țucanovici. Misiunea revistei era “de a lumina conștiința băștinașilor de la fruntarii; când la orizont se arată din plin prefacerile sociale ... Menținerea prestigiului limbii noastre este o datorie sfântă a

⁵³ *Afirmarea*, 1936, nr. 1, p. 1.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 31.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 33-35.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 37.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 42.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 48.

⁵⁹ *Ibidem*, 1937, p. 39

oricărui bun român deoarece sunt români din tată-n fiu și din moși strămoși care încă nu știu românește”⁶⁰. Tot în același număr este publicată și scrisoarea lui N. Iorga către Gh. I. Țucanovici, directorul revistei, în care îi scria: „mai mult decât oriunde la granița de apus a neamului trebuie mare priveghere și multă muncă a tuturor. E cu atât mai rău, cu cât azi toate interesele noastre nu ne îndeamnă a ne prinde pe drumurile fără sfârșit ale Astrei și a ne apropia de vechea vatră din Apus și de națiile surori. *Orice silință românească acolo e înzecit mai prețioasă decât oriunde aiurea*”⁶¹. Revista amintește despre necesitatea unei Case Naționale, cu bibliotecă publică pusă la dispoziția poporului. Și în numărul 2 se accentuează asupra necesității unei biblioteci publice, precum și a unei serate culturale, pe care revista o și organizează⁶². Cu revista *Datina* se încheie șirul periodicelor sătmărene interbelice. Aproximarea războiului a stopat inițiativele de acest gen.

Conservatorul de muzică și mișcarea corală

Tradiția muzicală sătmăreană este una destul de veche, păstrată și azi în condiții foarte bune. Muzeul Județean Satu Mare deține în colecțiile sale instrumente muzicale din perioada sec. al XVIII-lea când se atestă începutul tradiției muzicii culte sătmărene. Primele societăți care au cultivat acest gen au fost Societatea de lectură a studenților din Satu Mare, Societatea corală (1875), Societatea corală de cântări și muzică (1903), care avea orchestră și școală de muzică. În 1920 se înființează un Conservator orașenesc (al cărui conducător a fost profesorul Adrian Demian), care, din anul 1924, devine Reuniunea de cântări „Vasile Lucaciu”, cu o formație orchestrală „Societatea filarmonică”, înființată în 1922 de Augustin Ferenciu (avocat și om politic, primar al orașului Satu Mare în perioada 1919-1929)⁶³. Unele concerte aveau loc chiar în casa acestuia și apoi în Sala Urania (azi Cinema Popular). Au concertat la Satu Mare, printre alții, Bela Bartok (în 20 noiembrie 1922) și George Enescu (în 19 noiembrie 1923). Din anul 1925, în cadrul Conservatorului au funcționat secțiile pian, vioară, flaut și studii teoretice, cu 6 cadre didactice. În anul școlar 1934-1935 s-a înființat și secția canto și instrumente de suflat (flaut și clarinet), ajungându-se la 145 de elevi.

În jurul acestor societăți se dezvoltă o amplă mișcare corală sătmăreană care funcționează chiar și în zilele de astăzi. Corurile sătmărene se nasc din dorința legitimă de afirmare a forței spirituale de care dispunea poporul român într-un moment al efervescenței sale culturale, a revirimentului impus de dezvoltarea învățământului românesc. Unele coruri apar înainte de 1900 (Roșiori, Seini, Pomi, Ardusat, Craidorolț etc), altele la începutul secolului al XX-lea (Tămaia, Pișcari, Sătmărel, Lipău, Mădăras, Tătărești), ca răspuns la politica de

⁶⁰ *Datina*, 1938, nr. 1, p. 1

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² *Idem*, nr. 2.

⁶³ Claudiu Porumbăcean, Bujor Dulgău, *op. cit.*, p. 98-99.

deznaționalizare a guvernului ungar, care atinsese apogeul în această perioadă. Nu erau întruniri românești în localitățile mai însemnate din județ la „care să nu participe vestitele coruri de odinioară ale Sătmarului... Așa se aduna pătura intelectuală cu pătura de jos, de a-și încheaga dorul în slobozenia speranței ce ne-a hărăzit ziua de astăzi”⁶⁴.

După unire, numărul corurilor a crescut simțitor: Halmeu, Valea Vinului, Doba, Medieșu Aurit, Portița, Cicârlău ș.a. Dintre acestea se distinge activitatea Reuniunii de cântări „Vasile Lucaciu” din Satu Mare, întemeiată de revizorul școlar Darius Pop, la 1 decembrie 1920⁶⁵. La conducerea reuniunii este ales în 1921 unul dintre cei mai mari dirijori ai Sătmarului dintre cele două războaie mondiale, profesorul Adrian Demian⁶⁶, viitorul director al Conservatorului de muzică din oraș, mare iubitor al muzicii corale, inițiator al multor acțiuni ce au determinat o substanțială creștere calitativă a corurilor din județ. El este acela care a organizat concursuri, instruire de dirijori, manifestări cultural-artistice, concerte corale etc, sub egida „Astrei”.

Reuniunea „Vasile Lucaciu” și-a îndeplinit misiunea pentru care a fost creată. Înfara multiplelor acțiuni de propagandă a muzicii corale românești, prin numeroase concerte susținute pretutindeni (atât în județ cât și înafara lui), corul s-a impus ca o veritabilă forță artistică a vremii. Arta sa era audiată și gustată deopotrivă de mulți iubitori de frumos iar varietatea repertoriului său îi dădea posibilitatea susținerii unor concerte din care nu lipseau piese românești dar și din creația corală universală⁶⁷.

Adrian Demian a condus această reuniune timp de aproape două decenii și s-a implicat în organizarea unor întreceri de coruri țărănești la Baia Mare, Satu Mare sau în alte localități ale județului. În 1935 corul pregătește și prezintă opereta *La șezătoare*, de Tiberiu Brediceanu, ceea ce demonstrează valoarea artistică la care s-a ajuns⁶⁸. Corul sătmărean va rămâne în memoria artei interpretative locale ca un moment de vârf al mișcării corale din zonă.

Curând orașul Satu Mare va deveni un centru de promovare și stimulare a întregii activități corale din zonă. Anual au loc concursuri ocazionate de sărbătorile naționale (cu deosebire la 1 decembrie), festivaluri și reuniuni de mai mare sau mai mică însemnătate artistică dar, în egală măsură, stimulatoare. Acestor acțiuni li s-au alăturat și Revizoratul (Inspectoratul) școlar județean prin implicarea celor doi conducători ai săi: Darius Pop și Paul Benea (Cherecheș)⁶⁹. Astfel de manifestări au avut loc în mai multe rânduri (1921, 1924, 1932, 1936), fiind amplu relatate în presa locală. Ele au avut darul de a propulsa arta corală din județ pe un drum ascendent valoric, emulativ și de mare rafinament artistic.

⁶⁴ Ștefan Mărcuș, *Teatrul românesc în Ardeal și Banat*, Timișoara, 1944, p. 66.

⁶⁵ George Sbârcea, *Orașele muzicii*, București, 1976, Vol. III, p. 117.

⁶⁶ Claudiu Porumbăcean, Bujor Dulgău, *op. cit.*, p. 232.

⁶⁷ Valentin Băințan, *Arta corală din Maramureș*, Baia Mare, 1982, p. 60-61.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ Claudiu Porumbăcean, Bujor Dulgău, *op. cit.*, p. 27-28, 164-165.

O contribuție remarcabilă la dezvoltarea mișcării corale sătmărene au avut-o absolvenții Școlii Normale din Satu Mare (1922-1928), la conducerea căreia se afla Victor Matei. La catedra de muzică se aflau profesori cu o pregătire profesională de o înaltă clasă, dirijori talentați care au știut insufla elevilor lor dragostea pentru arta corală ca mijloc de educație a celor mulți. Viața culturală a Sătmărului a fost întregită de apariția, la 24 ianuarie 1930, a „Societății tinerilor sătmăreni”, născută în avântul declanșat de spiritualitatea românească de aici.

Criza învățământului, generalizată în întreaga țară, s-a resimțit tocmai acolo unde era mai mare nevoie de școală românească: în Sătmăr, Maramureș și Sălaj. Această criză a început cu desființarea școlilor normale sătmărene, apoi cu neachitarea salariilor dascălilor pe mai multe luni (septembrie 1931 – mai 1932), cu suprimarea posturilor devenite vacante prin transfer, astfel că la 1 septembrie 1933 sunt reduse 36 de posturi pe județ.

Cu toate acestea, mișcarea corală n-a avut prea mult de suferit, dascălii continuând să-și facă datoria cu prisosință. Iată, spre edificare, un citat din presa vremii: „Am relatat în mai multe rânduri activitatea ce o desfășoară în special învățătorii din județele Sălaj și Satu Mare, în jurul înființării corurilor țărănești... Județul Satu Mare stă ceva mai bine în această privință. Aici numărul corurilor a ajuns la 153. Afară de aceasta mai avem o mulțime de coruri școlare și coruri formate din intelectuali. Spre exemplu corul *Dr. Vasile Lucaciu* al intelectualilor din Satu Mare înființat de dl. Darius Pop e condus de dl. Adrian Demian, directorul Conservatorului de muzică din localitate. Un alt cor este cel al societății de cântări Doina sătmăreană, condus de prof. P. Pavelca, iar al treilea cel al personalului interior C.F.R. din localitate, condus de dl. Vasile Sepeși – învățător. Coruri țărănești avem în aproape toate comunele din județ...Cor bine organizat, care a concertat la Satu Mare, este de asemenea corul țărănesc din Odoreu. Tinerii din această comună, care nici azi nu exprimă un cuvânt românesc în anturajul familiilor lor, au fost instruiți în câteva luni de destoinicul învățător Mihai Bălaj, în așa fel încât acest cor a pus în uimire pe intelectuali din acest oraș, care au asistat la concert. Activitatea acestui dascăl e un exemplu și merită laude”⁷⁰.

În relatarea de mai sus, corespondentul din Sătmăr al ziarului *Universul* se ocupă de activitatea corului „Doina sătmăreană” al cadrelor didactice din oraș și din împrejurimi. Cu privire la această formație scrie cuvinte de laudă și un alt ziar sătmărean, din care cităm: „Corul corpului didactic sub conducerea d-lui revizor școlar a executat a executat cântece clasice și populare care au fost frenetic aplaudate și bisate”⁷¹.

În 1934, din inițiativa președintelui Asociației învățătorilor din județul Satu Mare, Gheorghe Medan, învățător din Baia Mare, la dorința expresă a mai multor învățători, s-a pus baza unui cor al învățătorilor din județ, pentru a concerta la 24 iunie același an la Baia Mare, cu prilejul adunării generale anuale. Din anul

⁷⁰ Valentin Băințan, *op. cit.*, p. 63-64.

⁷¹ *Țara de Sus*, nr. 5, 1921.

1935 va adopta vechea denumire de „Doina sătmăreană”, sub care generic va trăi o intensă activitate artistică. Precipitarea evenimentelor premergătoare celui de-al doilea război mondial, cât și participarea tot mai anevoioasă la repetițiile generale, duce la destrămarea corului în anul 1939⁷².

Revizoratul școlar județean ajunsese să controleze întreaga mișcare corală, obligând conducerea școlilor să raporteze periodic despre existența corurilor (vechi și noi), cât și despre activitățile desfășurate de acestea. Permanenta preocupare în acest domeniu a dus la o creștere valorică a corurilor sătmărene și la sporirea numărului lor la peste 150⁷³.

În această atmosferă de entuziasm artistic are loc cel mai puternic concurs județean de coruri țărănești organizat în perioada interbelică, în zilele de 29 și 30 august 1936.

Până atunci concursurile erau stimulate numai de acțiunile „Astrei”, de sărbătorile naționale, de manifestările din cadrul „Lunii Sătmarului”, sau de adunări și întruniri ale asociațiilor învățătoresci. Apelul de participare, semnat de revizorat și Primăria orașului, invită „toate organizațiunile culturale și corale din cuprinsul județului ca săs e prezinte la acest concurs în număr cât mai mare, dând prilej de a face din el o adevărată demonstrațiune națională”⁷⁴. Competiția a fost de un ridicat nivel, datorită numărului mare de participanți și a bunei lor pregătiri. Menționăm că prin prezentarea la nivel ridicat, învățătorii puteau spera la acordarea unor grade didactice. Concursul a fost câștigat de corul din Medieșu Aurit, înființat în 1934, de învățătorul Vasile Tarța⁷⁵.

Puternic stimulat de numeroasa participare la concursul din august 1936, Adrian Demian lansează, la 4 septembrie 1936, un apel tuturor corurilor din județ pentru a se înființa „Asociația de coruri țărănești din Sătmar”, prima organizație de acest gen din istoria mișcării corale locale. Apelul lansat de Conservatorul de muzică din Satu Mare, prin directorul său Adrian Demian, arată motivele constituirii acestei asociații, și anume „...intensificarea mișcării și autorității de propagandă culturală românească peste tot cuprinsul județului. Scopul acestei Asociații va fi coordonarea muncii și străduințelor reuniunilor răzlețe din diferitele comune ale județului, dând posibilități de progres atât din punct de vedere artistic, cât și al manifestărilor românești...”⁷⁶. Mai curând decât se spera, la 11 octombrie 1936, în sediul Conservatorului din Satu Mare, are loc adunarea de constituire în prezența mai multor notabilități ale orașului și județului. În unanimitate de voturi, președinte al Asociației este ales Adrian Demian.

Viața culturală a Sătmarului a cunoscut în această perioadă o reală dezvoltare, organizându-se manifestări artistice de amploare, periodic, în toate

⁷² *Viața școlară*, XI, nr. 8, 1934, p. 17-18.

⁷³ *Ibidem*, XIII, nr. 6, 1936, p. 21.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 44.

⁷⁵ Valentin Băințan, *op. cit.*, p. 66.

⁷⁶ *Viața școlară*, XIII, nr. 8, 1936, p. 21.

centrele urbane ale județului cu prilejul sărbătorilor naționale. Din 1937 se vor ține și cursuri de instruire pentru dirijori, alocându-se fondurile cuvenite acoperirii cheltuielilor.

Învățământul

Deși, din punct de vedere cronologic, subiectul tratat se referă la perioada interbelică, nu putem să ne referim la învățământul sătmărean fără a trece în revistă principalele succese din acest domeniu, vital pentru cultura românească, de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor. Dacă în paginile anterioare ale acestei lucrări am amintit eforturile făcute de Petru Bran pentru inaugurarea primei catedre de limba și literatura română din Satu Mare, continuată de Vasile Lucaciu și de alte personalități marcante ale acestor meleaguri, în cele ce urmează vom prezenta atât eforturile depuse pentru continuarea și dezvoltarea învățământului românesc din această zonă, cât și aspecte ale activității organizatorice ale acestuia.

Reuniunea învățătorilor români din Sătmar a luat ființă la 2 decembrie 1882, odată cu adoptarea statutelor, pentru ca, doi ani mai târziu, să se organizeze în filiale. Reuniunea are 8 districte teritoriale: Baia Mare, Baia Sprie, Mireșu Mare, Oaș, Sătmar, Seini, Turț și Șomcuta Mare. După unire, reuniunile învățătoresci s-au reorganizat în funcție de împărțirea teritorială a României, continuându-și opera de culturalizare a satelor și de consolidare a muncii didactice în școli. Confirmarea ne-o dă oferă următorul citat extras dintr-un discurs rostit de Darius Pop, la 17 iunie 1938, cu prilejul adunării generale a Asociației învățătorilor din Județul Satu Mare: „În 15 mai 1919, aflând că învățătorimea acestui județ era împărțită în două ... am convocat într-o adunare cele două și, cu această solemnă ocaziune, s-a declarat fuzionarea celor două reuniuni într-o singură asociație, unită pentru totdeauna”⁷⁷. La întemeierea ei au participat 83 de învățători sătmăreni. Fiecare membru plătea o anumită taxă anuală din care, până la constituirea fondului de pensionare de către stat, sumele au fost folosite în acest scop, precum și pentru ajutorarea învățătorilor și familiilor lor ajunse la necazuri. În acest sens, la 1 octombrie 1926 se deschide un cămin internat pentru copii de învățători, în majoritate bursieri, iar în anul 1927 ia ființă Banca Învățătorilor din Satu Mare.⁷⁸

Având sediul central în Satu Mare, această societate s-a constituit conform statutelor aprobate la adunarea generală de constituire, ținută la 26 iunie 1927, firma urmând a fi înregistrată la Tribunalul Județean Satu Mare, în data de 27 septembrie 1927.

⁷⁷ Școala sătmăreană, 1938, nr. 6, p. 12.

⁷⁸ Arhivele Naționale – Serviciul Județean Satu-Mare, *fond Tribunalul Județean Satu Mare, seria Dosare și registre de firme*, reg. S VII, f.296, dos. 436.

Scopul societății era “să dezvolte între învățători și alți cetățeni spiritul de economie și să le procure credite solide; să înființeze și să susțină o librărie și o papetărie centrală în Satu Mare; să organizeze ajutoare și asigurarea reciprocă a învățătorilor și a altor acționari pentru cazuri de boală îndelungată sau moarte; să achiziționeze și aranjeze pavilioane în câteva localități balneare pentru învățătorii și acționarii suferinzi; să ajute casa învățătorilor din localitate; să înființeze sucursale și agenții în diferite localități din județ pentru a facilita accesul învățătorilor.

Societatea va funcționa pe o perioadă de timp nehotărât. Capitalul fundamental se cifrează la 1.000.000 lei, compus din 2.000 acțiuni a câte 500 lei.

Anunțurile băncii se vor publica în presa locală.

Consiliul de administrație se compune din 10-20 membri, primul consiliu fiind format din: Alexe Pocol (președinte de onoare), Ilea Petru (președinte), Ungur Augustin (director), Medan Gheorghe și Cherecheș Paul (vicepreședinți), Pop Ștefan, Pop Dariu, Manu Alexandru, Mihalea Vasile, Cherecheș Adrian, Nistor Iosif, Costin Vasile, Nogdaș Anania, Chiș Toma, Nicoară Ambrozie și Pustai Ioan (membrii). De notat că mare parte din conducerea acestei bănci au fost personalități marcante ale vieții politice și culturale sătmărene.

În perioada interbelică, banca a avut o funcționare normală, situația schimbându-se după 30 august 1940, când Sătmarul (ca și celelalte județe din nord-vestul României) au intrat în componența Ungariei. Astfel, la 22 aprilie 1942 este convocată o adunare generală extraordinară pentru o reevaluare a operațiunilor bancare efectuate până în acel moment, iar la 27 iunie 1942 întreaga conducere a băncii de la înființare își încetează activitatea, banca intrând în lichidare. Ultima mențiune este înregistrată la 26 octombrie 1943, odată cu alegerea unor noi lichidatori Neubauer Elemér, Tóth István și Duli Laszló.

În vara anului 1927 se desfășoară, la Satu Mare, lucrările Congresului învățătorilor din Ardeal, manifestare de prestigiu, care onorează asociația sătmăreană. Tot în acest an, Casa Școalelor și a Culturii Poporului din București, prin decizia nr. 3387/1927, dispune înființarea *cercurilor culturale*, ca mijloc de propagandă a culturii în rândul țărânimii, sub conducerea învățătorilor de la sate⁷⁹. Cercurile culturale au fost, pentru o lungă perioadă de timp, singurele mijloace de răspândire a culturii la sate. Aici prindeau viață cele mai generoase planuri și acțiuni concrete privind alfabetizarea adulților, înființarea de biblioteci populare, de bănci și reuniuni de într-ajutorare etc. Alături de dezvoltarea vieții culturale și artistice, cercurile au contribuit, în mare măsură, și la ridicarea economică a satelor. Meritul de necontestat al învățătorilor de atunci a constatat în faptul că au înțeles, poate mai mult decât ceilalți intelectuali ai vremii, să nu se mărginească la obligațiile profesionale, ci să-și dăruiască întreaga energie și capacitate intelectuală luminării satelor.

⁷⁹ Valentin Băințan, *op. cit.*, p. 47.

Organizate în funcție de criterii geografice, economice și administrative, ținându-se seamă și de căile de acces, cercurile învățătoresci au realizat în perioada lor de vârf a activității lor, prestigioase manifestări ale muncii educative și culturale (1933 – 1940). Anual, fiecare cerc avea obligația organizării a cinci adunări, după următorul program: „Dimineața – lecția deschisă și discutarea ei ... apoi masa comună obligatorie. Vizitarea muzeului local, a expoziției, a unor gospodării model, concursuri sportive. Se va ține și o conferință bine pregătită, după care, seara, va urma serbarea populară cu următorul program: producțiunile corului învățătoresc și ale școlii respective și cu adulții (cor, recitări, piesă de teatru)”⁸⁰.

Desigur, un program atât de precis nu putea rămâne fără acoperire faptică, mai ales că venea din partea ministrului Dimitrie Gusti, o marcantă personalitate a culturii românești. Circulara ministerială stipula obligațiile dascălilor, consemnându-le astfel: „... cum e învățătorul așa e și școala și cum e școala așa e satul... Nu mai e o taină pentru nimeni că neștiința de carte, cu toată obligativitatea învățământului, se păstrează urcată ... pentru că nu sunt săli de clasă și destui învățători”⁸¹. Pentru stimularea învățătorilor se instituie un sistem de acordare anuală a câte 10 premii de fiecare județ, care au constatat în bani, diplome, cărți, calificări în statutul profesional. Așa cum era firesc, rezultatele acestui program a dat roade, satul românesc cunoscând dezvoltare cultural – artistică și educativă remarcabilă.

Revizorul școlar Dariu Pop este și inițiatorul revistei *Viața școlară*, care apare o lungă perioadă de timp ca revistă a învățătorilor din județul Satu Mare (1924 - 1940). Revista se difuza doar pe bază de abonament, colaboratorii nefiind plătiți. Fiind, însă, cadre didactice, aveau satisfacția înfăptuirii unui lucru necesar: o revistă care să trateze atât aspectele profesionale pedagogice, cât și să reprezinte un loc de manifestare a propriilor creații literare sau opinii.

Comitetul de redacție a cunoscut fluctuații de-a lungul timpului. Redactor-responsabil a fost Flore Zinveliu apoi Augustin Pinte. Redactori: I. Cucu, Gh. Medan, A. Magdaș, Aug. Olteanu, Petre Nagy, At. I. Bălănescu, Aug. Ungur, A. Davidescu, Nicolae Zamfirescu și alții. Frecvent publică versuri poetul D. Hinoveanu. Redacția și administrația se aflau în clădirea Revizoratului Școlar Satu Mare. Tipărirea se făcea la tipografia “Corvin” (“singura tipografie românească”).

Problemele strict pedagogice tratau subiecte legate de începutul anului școlar, noile directive ale pedagogiei, îndrumări metodice, opera lui Ioan Comenius; un loc important îl ocupa, așa-numita “parte oficială” care cuprindea circularele, ordinele, dispozițiile, regulamentele Ministerului Instrucțiunii Publice.

⁸⁰ *Viața școlară*, 1933, nr. 9, p. 25 - 28.

⁸¹ *Ibidem*.

Pe lângă acestea, revista are și un rol cultural general. Ea militează pentru susținerea de conferințe pe teme naționale, cum ar fi *Portul românesc* sau *Iubirea de neam, limbă și țară*⁸². De asemenea, se solicita colectarea unui bogat material folcloric: povestiri, snoave, cântece, doine, strigături, balade⁸³.

Odată cu apropierea de anii '40 se schimbă tonul și subiectele revistei. Un loc aparte îl ocupă activitatea străjerească, educația morală. Revista se constituie într-un bogat material informativ despre învățământul sătmărean interbelic.

În continuare vom urmări câteva repere evolutive ale învățământului sătmărean din perioada interbelică⁸⁴. Primul război mondial găsisse învățământul sătmărean pe drumul modernizării. Procesul era însă frânat de politica imperială care întreținea numeroase îngrădiri naționale și sociale și, mai ales, de persistența sistemului învățământului confesional. Dezintegrarea imperiului în 1918 și unirea Transilvaniei cu România au adus schimbări remarcabile, în sensul modernizării sistemului de învățământ. Principala schimbare intervenită imediat după 1918 a fost introducerea limbii române ca limbă de stat în școlile orașului și județului nostru.

Prima instituție de învățământ care revine la predarea în limba română a fost Liceul „Mihai Eminescu”, în 15 iulie 1919, datorită tradiției de peste o jumătate de secol de învățământ românesc. În 1922 s-a înființat Liceul de Stat pentru fete sub numele de Liceul de fete, „Domnița Ileana”, aflat în actualul local al Liceului „Doamna Stanca”.

Constatăm preocupări intense pentru reorganizarea sistemului de învățământ profesional dictate de noile realități economico-sociale. Astfel, la Liceul Comercial și Industrial predarea în limba română a început în 1919-1920, iar în anul școlar 1923-1924 s-a ajuns ca toate clasele să învețe în limba română. Faptul a avut urmări favorabile, pentru că, într-un scurt interval de timp, s-a ajuns la ridicarea nivelului școlarizării și la o mai bună organizare a învățământului sătmărean.

Este perioada în care Școala de Arte și Meserii cunoaște cele mai frumoase realizări, ca și Școala Comercială Superioară care, în 1934-1936, se transformă în licee cu cursuri de nivel mediu (clasele V – VIII). Tot în acest interval are loc trecerea Școlii de ucenici industriali și comerciali de la Ministerul Instrucțiunii Publice la Ministerul Muncii, în scopul unei bune organizări și coordonări. Într-un scurt interval de timp s-au obținut rezultate notabile.

În 1935, în orașul Satu Mare existau 4 licee teoretice, din care 2 de fete și 2 de băieți și 2 școli de specialitate, iar în județ, pe lângă școlile existente, se întemeiază altele noi, majoritatea de stat. Începând din anul 1930, la Carei funcționează liceul pedagogic. Realizări importante s-au obținut în domeniul

⁸² *Ibidem*, 1927, nr. 2, p.35.

⁸³ *Ibidem*, 1926, nr. 5-7, p.29.

⁸⁴ *Coordonate al învățământului sătmărean, sub egida Inspectoratului Școlar al Județului Satu Mare, Satu Mare, 1995, p. 8-12.*

învățământului elementar. De exemplu, în 1935, în orașul Satu Mare, existau 5 școli primare de stat. La acestea se adaugă școlile confesiunilor religioase. Între anii 1919 – 1940 crește considerabil numărul școlilor elementare de stat la nivelul Județului Satu Mare dar cu toate acestea localurile erau numeric sub minimul necesar fără a mai vorbi despre condițiile de spațiu și dotare existente⁸⁵.

„ASTRA”

Urmând ideile revoluției de la 1848, fruntașii intelectualității românești din Transilvania, printre care Gheorghe Barițiu, Timotei Cipariu și Andrei Șaguna, continuă activitatea pentru dezvoltarea culturii românești. În aceste împrejurări s-a constituit la Sibiu în 4-7 noiembrie 1861, Asociația pentru literatura română și cultura poporului român din Transilvania (ASTRA).

Sporadicele știri din presa vremii despre cultura românească din Sătmar afirmă că singurele prilejuri de întruniri erau „petrecherile populare”, cu prilejul cărora erau susținute concerte corale, recitări sau piese de teatru. Această situație, datorită împrejurărilor, s-a menținut până spre sfârșitul secolului trecut, când „Astra” și-a pus amprenta pe întreaga mișcare culturală din Sătmar. Într-o scrisoare adresată Asociațiunii, în numele românilor din aceste părți, Mihail Pavel⁸⁶ (episcop greco-catolic, o mare personalitate a acestor meleaguri) cere „Astrei” extinderea activității și asupra comitatelor Maramureș și Satu Mare. Prin hotărârea nr. 187/1897, Comitetul central al „Astrei” încredințează organizarea unui asemenea despărțământ în Sătmar lui George Pop de Băsești⁸⁷. Astfel, la 16 februarie 1898 ia ființă despărțământul Sătmar-Ugocea, cu sediul la Seini, ca director fiind ales Gavril Lazăr de Purcăreți⁸⁸, din Sanislău.

Adunările generale, adevărate sărbători ale culturii românești, au avut darul de a trezi simțământul pentru cultura noastră, de a răspândi ideile de continuitate a luptei naționale. Centrele unde se desfășurau (schimbate în fiecare an) deveneau locuri de adevărat pelerinaj cultural (Seini, Șișești, Ioșib, Turț, Pomi etc).

În 1912, la adunarea de la Ardud s-a hotărât împărțirea marelui despărțământ Sătmar-Ugocea în cinci (Sătmar, Seini, Șomcuta Mare, Baia Mare și Carei) pentru a putea cuprinde și coordona mai bine întregul avânt cultural ce luase naștere. Ca urmare a contribuției „Astrei”, vor apare în 1900 biblioteci populare (la Seini, Săsar, Ioșib, Șișești, Mofinu Mic, iar peste 10 ani numărul acestora va ajunge la 30)⁸⁹, cu o mare contribuție la dezvoltarea culturii de pe aceste meleaguri.

⁸⁵ În *serviciul patriei...*, p. 183-205.

⁸⁶ Claudiu Porumbăcean, Bujor Dulgău, *op. cit.*, p. 153-155.

⁸⁷ Valentin Băințan, *op. cit.*, p. 57.

⁸⁸ Claudiu Porumbăcean, Bujor Dulgău, *op. cit.*, p. 114-115.

⁸⁹ Viorica Bilț Ursu, *Din activitatea despărțământului Sătmar al Astrei, în Satu Mare. Studii și comunicări*, II, 1972, p. 255-259.

Din anul 1907, Chioarul va fi încorporat despărțământului sătmărean, iar din 1908 se generalizează în întreg județul Satu Mare cursurile de alfabetizare pentru adulți. Apar societăți de consum, bănci populare, grânare pentru ajutorarea celor nevoiași ș.a.⁹⁰. Inițiatorul acestor acțiuni a fost dr. Vasile Lucaciu. Din 1913, Sătmarul devine un despărțământ se sine-stătător, avându-l în frunte pe Ludovic Mărcuș din Mădăras⁹¹.

După unire, prima adunare cercuală a despărțământului are loc în 1 decembrie 1920, la Satu Mare, când se reorganizează după noua împărțire administrativ-teritorială a țării. Urmează o perioadă mai puțin semnificativă în realizări, datorită deselor schimbări survenite în conducerea despărțământului. După un șir de directori (dr. Ilie Carol Barbul, în 1920, Ioan Savaniu, în 1921, dr. Mihai Pop, în 1922 etc), din 9 decembrie 1925 este ales președinte profesorul Eugen Seleș, un om de aleasă cultură, bun organizator, cu rezultate remarcabile. Despărțământul se reorganizează, având 5 membri fondatori, 17 pe viață și 90 activi, subordonând 38 de comune în care activează 7 agenturi și 16 biblioteci⁹². În fiecare ultimă sâmbătă din lună se organizează „o șezătoare culturală” la Satu Mare. Din 1926 primește denumirea de Despărțământul central județean Satu Mare, urmând ca fiecare plasă să aibă un despărțământ al său.

Pentru a veni în sprijinul culturii sătmărene se încearcă constituirea unei societăți economico - financiare care să sprijine acest domeniu, intitulată Casa Națională S.A. Satu Mare⁹³. În cele ce urmează vom face câteva referiri la această instituție care s-a constituit conform statutelor aprobate în adunarea generală de constituire, ținută la 15 martie 1935, cu sediul în Satu Mare.

Scopul acesteia este “procurarea unui loc potrivit în centrul orașului pentru construirea unui Palat Cultural pentru a putea adăposti toate societățile existente sau viitoare cu scop cultural, social sau național. Societatea va administra Palatul Cultural în bune condiții având dreptul spre acest scop a întreprinde orice afacere singură sau în asociație cu terțe persoane. Societatea va putea face orice operațiuni lucrative, pentru realizarea scopului său de bază, care este promovarea culturii naționale românești. Pentru procurarea fondurilor necesare societatea va putea face emisiuni de capital, împrumuturi și va putea primi și donațiuni”.

Așadar, Casa Națională S.A. Satu Mare este prima societate care îmbină activitatea financiar-bancar cu cea culturală, filantropică, națională pentru promovarea culturii românești. În acest sens, în conducerea instituției a fost captată întreaga elită a politicii sătmărene.

⁹⁰ Valentin Băințan, *op. cit.*, p. 58.

⁹¹ Viorica Bîlț Ursu, *op. cit.*, p. 265.

⁹² *Ibidem*.

⁹³ AN-SJSM, *fond Tribunalul Județean Satu Mare, seria Dosare și registre de firme*, reg. S VIII, f.144, dos. nr. 469 I și 469 II.

Durata de funcționare a societății este nelimitată, iar capitalul social este de 1.000.000 lei compus din 2.000 acțiuni a câte 500 lei fiecare.

Consiliul de administrație era compus din 9-21 membri și după 3 ani o pătrime din numărul total al membrilor se va reînnoi prin tragere la sorț.

Primul Consiliu este format din: dr. Ștefan Cherecheș (președinte – primarul orașului Satu Mare), Emil Tișcă (vicepreședinte), dr. Ioan Pogăciaș, dr. Octavian Ardelean (prefectul județului Satu Mare), dr. Ilie Carol Barbul, dr. Titu Demian, Alexandru Doroș, dr. Alexandru Dumbrăviceanu și dr. Eugen Seleș. La 31 august 1936 este înregistrată schimbarea numelui dr. Cherecheș Ștefan în Benea Ștefan.

Informațiile despre societate vor fi date publicității.

La un an de la înființare, adunarea generală alege în Consiliul de administrație noi membri: Pop Nicolae, Aurel Dragoș, dr. Valeriu Bota, Mircea Sorescu, dr. Emil Cacoveți, Vasile Scurtu, Arda Focșa și inginer Flaviu Suluțiu, în timp ce I.C. Barbul și Titu Demian își pierd calitatea de membru, urmați în 1938 de Octavian Ardelean, Arda Focșa, dr. Ioan Pogăciaș și ing. Flaviu Suluțiu.

La 5 februarie 1939, adunarea generală extraordinară decide înregistrarea firmei în stare de lichidare, fiind aleși ca lichidatori Alexandru Doroș și Emil Tișcă, iar la 12 iunie 1943 va fi radiată din Registrul firmelor sociale.

Se poate afirma că toate acțiunile culturale se desfășurau sub egida „Astrii” care, cu toate mijloacele modeste de care dispunea, n-a precupețit nimic pentru sprijinirea culturii românești, contribuind chiar la apariția unei prestigioase reviste de cultură la Satu Mare, intitulată sugestiv *Afirmarea* (1936 – 1940), condusă de Octavian Ruleanu.

Filiale sătmărene ale Asociației „Șoimii Carpaților”

Sub egida „Astrii” și sub patronajul regelui Carol al II-lea, s-a înființat la Cluj în 1 decembrie 1928, asociația „Șoimii Carpaților”. Inițiatorii săi, dr. Iuliu Hațieganu și dr. Iuliu Moldovan, conștienți de necesitatea unei instituții profilate pe educația integrală a tineretului de la sate, i-a atribuit, încă de la început, un caracter educativ și artistic pentru toți cei care doreau să devină membri, fără deosebire de naționalitate ori convingeri religioase. Ei au insistat pe necesitatea educației fizice, intelectuale și morale, laturi esențiale pentru emanciparea tineretului sătesc.

La Cluj se creează o puternică bază materială (Iuliu Hațieganu a donat un milion de lei pentru construirea unui sediu al organizației) și se formează un comitet de acțiune care, printr-o susținută propagandă, reușește să trezească un interes uriaș față de asociație, tineretul satelor transilvănene îmbrățișând cu entuziasm noua idee. Peste tot unde ia ființă câte o organizație a „Șoimii Carpaților”, se construiesc stadioane, cămine culturale, se înființează ansambluri artistico-sportive, coruri, echipe de dansuri pentru valorificarea tradiției locale în

port, datină și obiceiuri, se întocmesc monografii, se culeg creații orale ale satelor, se confecționează costume populare, se construiesc drumuri, poduri, se asanează lacuri și bălți, se fac pepiniere pentru pomi fructiferi etc, toate prin munca voluntară a tineretului⁹⁴. Sub deviza „totul pentru binele neamului”, profesorul Iuliu Hațieganu, bucurându-se de un mare prestigiu, a reușit în câțiva ani să întemeieze organizații județene și sătești răspândite în toată Transilvania.

În județul Satu Mare, organizația județeană apare abia în 1934, sub conducerea inginerului silvic Zeno Spârchez, fratele secretarului general al organizației, dr. Tiberiu Spârchez. Cu toate acestea, organizația sătmăreană devine una din cele mai prolifiche și mai puternice. Șoimiadele, manifestări organizate pe centre de comună sau județ, erau adevărate sărbători naționale. Spre exemplu, cea de la Baba Novac, din 23 aprilie 1937, onorată de prezența președintelui și secretarului general al organizației, ce s-a desfășurat cu participarea a 600 de tineri din cinci sate. În 1938 existau 16 centuri (organizații) sătești, răspândite pe întreg cuprinsul județului Satu Mare, cu peste 1000 de membri⁹⁵. Activitatea lor se extindea și asupra străngerii fondurilor necesare asigurării bazei materiale a instituțiilor de cultură. Din cotizațiile săptămânale se contribuie la instituirea fondurilor pentru cămine și case de cultură, la ridicarea de troițe și monumente închinat eroilor, la confecționarea de costume naționale. Organizația sătmăreană a realizat în scurt timp confecționarea a 2000 de costume naționale.

Un moment de referință din istoria acestei organizații îl reprezintă participarea acesteia la Praga, la invitația președintelui Cehoslovaciei Eduard Benes, în iulie 1937, unde a avut loc un spectacol extraordinar la care au participat și membri ai centurilor sătmărene.

Prin întreg sistemul de cultură propagat, „Șoimii Carpaților” a fost una dintre organizațiile de frunte ale spiritualității românești din Transilvania între cele două războaie mondiale ce a cultivat tinerilor adevăratele valori naționale⁹⁶.

Teatrul

Una din cele mai importante instituții de cultură sătmărene a fost teatrul. Cu mult înainte de anul 1947, când s-a înființat Teatrul de Stat Satu Mare, au existat în orașul nostru oameni de valoare, care au făcut tot posibilul ca Satu Mare să aibă parte de un teatru. S-a început prin înființarea „Societății pentru crearea unui fond de teatru român în Ardeal” (S.T.R.). Această societate a luat ființă în anul 1870, ca urmare a unei îndelungate activități culturale, în școli îndeosebi, dar și prin străduința unor vrednici animatori, entuziaști slujitori ai Thaliei care „în orele de repaus înjghebau echipe de amatori, de diletanți, ce cutreierau orașele și

⁹⁴ Valentin Băințan, *op. cit.*, p. 79.

⁹⁵ În *serviciul patriei...*, p. 277-278.

⁹⁶ *Ibidem*, p.181.

satele provinciei transilvane”⁹⁷. Asemenea preocupări au existat în aproape toate orașele și județele transilvănene.

Înființarea, în anul 1870, a S.T.R., a contribuit la gruparea forțelor culturale românești într-un front programatic și s-a asigurat un cadru organizat luptei pentru o instituție teatrală românească. Un împătimit al acestei mișcări în Satu Mare a fost Alexandru Ferențiu. În casa acestuia are loc, în anul 1872, prima adunare generală a Societății pentru teatru român din Transilvania, fapt care explică dorința românilor sătmăreni de a iniția și aici o mișcare teatrală. Cu ocazia acestei adunări se organizează un program artistic teatral și muzical, urmat de un bal, iar înaintea deschiderii manifestărilor, în sala vechii primării, Iosif Vulcan ține conferința *Schiță din istoria teatrului*⁹⁸. Din păcate, eforturile românilor de a constitui o scenă teatrală în Satu Mare și-au atins destul de târziu scopul, iar dorințele autentice ale populației române din zonă au rămas, încă multă vreme, neîmplinite, deși un reviriment al activității culturale s-a făcut simțit.

După 1 decembrie 1918, mișcarea teatrală română sătmăreană se leagă de numele lui George Mihail Zamfirescu, care, între anii 1922 – 1924, organizează spectacole teatrale cu trupe de tineri amatori din acest oraș. Printre piesele de teatru montate de G. M. Zamfirescu la Satu Mare se pot enumera: *Patima roșie* (de Mihail Sorbul), *Ariciul și șobolanul* (de Victor Eftimiu), *Se face ziuă* (de Zaharia Bârsan) ș.a. G. M. Zamfirescu a fost și regizor și actor în aceste piese. Totodată, el inițiază o intensă campanie de presă pentru înființarea unei trupe profesioniste de teatru românesc. Primele reprezentații de teatru au avut loc în hanul de pe locul actual al „Casei Albe”. În revista *Săgeata*, G. M. Zamfirescu afirma că „...facem teatru pentru țară cu dragoste pentru limba românească, nu facem teatru ca să ne distrăm...”⁹⁹.

Data fiind pasiunea lui G.M. Zamfirescu pentru teatru, articolele și relatările despre teatru ocupă un loc privilegiat în paginile revistei *Icoane maramureșene*. Teatrul este considerat, de către G.M. Zamfirescu, cel mai important factor de propagandă: „Actorii vin să ne învețe a șopti și în graiul strămoșilor noștri cuvântul binecuvântat al luminei...”¹⁰⁰. Scurte note anunță turneele Teatrului Național din București, care a jucat, pe scena teatrului din Satu Mare, *Hamlet*, *Vlaicu Vodă*, *Moartea lui Fulger* și comediile lui Alecsandri. „*Nici un român să nu lipsească de la această sărbătoare a graiului românesc*”, se scria în paginile revistei¹⁰¹. După câteva luni are loc un nou turneu al Teatrului Național din București; densitatea turneelor face parte din politica noii conduceri a teatrului de a cutreiera ținuturile alipite recent României. Interviuurile luate marilor actori și publicate în revistă sunt o expresie a primirii bune de care se bucură teatrul în

⁹⁷ *Cronica*, nr. 1229 din 5 februarie 1972.

⁹⁸ *Satu Mare. Ghid cultural*, Satu Mare, 1998, p. 9.

⁹⁹ Andrada Circa, *50 de ani de teatru românesc la Satu Mare*, în *Satu Mare. Studii și comunicări*, XV-XVI, 1999-1999, p. 455.

¹⁰⁰ *Icoane maramureșene*, nr. 2, p. 19.

¹⁰¹ *Idem*, nr. 1, p. 2.

oraș¹⁰². *Icoane maramureșene* apreciază că teatrul este singurul așezământ cultural din orașul Satu Mare, alături de un cinematograf, societate pe acțiuni¹⁰³.

Astfel, constituirea unei trupe locale de teatru, inițiată de G.M. Zamfirescu, vine, oarecum, în mod firesc. Dacă turneele teatrelor din București sau Cluj se bucură de succes, reprezentațiile trupei locale, conduse de G.M. Zamfirescu, au parte de un public mai restrâns. Așa s-a întâmplat când trupa a jucat, la 20 martie 1924, *Patima roșie*¹⁰⁴. Fiind puțin înțeles de public și nesprijinit de autorități doar de foarte puțini prieteni, G. M. Zamfirescu a trebuit să părăsească orașul, după ce-i oferise, prin eforturi deosebite, ceea ce românii doriseră cu mult timp înainte.

Marele actor și fondator al teatrului român, Constantin I. Nottara, în 1925, prezintă la Satu Mare piesa lui Barbu Ștefănescu Delavrancea *Apus de soare*, jucând rolul principal. Marele actor, cât și spectacolul în sine, au lăsat urme neșterse în oraș. La propunerea lui Darius Pop și a lui Alexandru Ferenciu, teatrul amator din localitate va purta de aici înainte numele marelui artist Constantin Nottara¹⁰⁵.

Un alt moment important pentru istoria teatrului sătmărean se petrece în anul 1932, când Teatrul Național se află în turneu la Satu Mare, sub conducerea lui Ion Marin Sadoveanu, dând reprezentații cu *Hamlet* (de Shakespeare), rolul principal fiind interpretat de renumitul actor Aristide Demetriad, „luceafărul scenei românești”.

Chiar dacă rezultatele obținute nu au fost cele scontate, totuși teatrul românesc din Sătmar și-a făcut simțită existența în rândurile sătmărenilor și să-și continue activitatea (sub diferite denumiri) până în zilele noastre.

¹⁰² Idem, nr. 2, p. 23.

¹⁰³ Idem, p. 50.

¹⁰⁴ Idem, nr. 5-6.

¹⁰⁵ Valentin Băințan, *op. cit.*, p. 62.

ASPECTE ALE VIEȚII ECONOMICE A JUDEȚULUI SATU MARE ÎN ANII INTERBELICI

Făurirea statului național unitar, expresie a voinței întregului popor român, a reprezentat, în procesul dezvoltării istorice a națiunii române, o etapă nouă, care a permis acumulări de substanță în toate ramurile de activitate, a înmănunchiat într-un singur tot resursele țării, energiile creatoare ale unei națiuni angajate pe calea progresului, a afirmării libere și independente.

Noile realități istorice marcate de Marea Unire din 1918 au creat condiții favorabile pentru dezvoltarea economiei naționale, în toate compartimentele sale, premisă necesară progresului general al României întregite.

Procesul refacerii economiei se desfășura însă cu greutate, ca urmare a faptului că țara noastră avea o slabă înzestrare tehnică, o industrie puțin dezvoltată și deficitară, mai ales în sectoarele hotărâtoare pentru progresul economic. Provinciile românești mai industrializate (Banatul, Transilvania și Bucovina), unite cu România, n-au schimbat în mod fundamental caracterul predominant agrar al economiei naționale, în agricultură lucrând aproximativ 80% din populația activă a țării.

Agricultura, deși constituia principala ramură economică, se găsea într-o situație grea, datorită slabei înzestrări tehnice și a lipsei vitelor de muncă. La aceasta se adăugau nedreapta împărțire a pământului și persistența unui sistem anacronic în relațiile dintre marii proprietari și țărani. Este semnificativ faptul că, în anul 1921, un număr de aproximativ un milion de familii țărănești dețineau abia 46,7% din terenul cultivabil al țării, în timp ce numai 1.171 de mari proprietari stăpâneau 42,5%.

Toate acestea au făcut ca problema agrară să constituie principala problemă a societății românești în anii imediat postbelici, rezolvarea ei impunându-se ca o necesitate ce nu mai suferea amânare.

Reforma agrară din 1921, cea mai mare din istoria modernă a României și una din cele mai ample din Europa timpului, a avut urmări benefice pentru țărănime, contribuind la dezvoltarea generală a țării, la consolidarea statului național, la modernizarea agriculturii, producând schimbări, în același timp, în viața social-politică.

Volumul capitalului investit în industrie a sporit de la 19 miliarde lei (în 1924) la 46 miliarde lei (în 1928).

Un fenomen asemănător s-a petrecut în domeniul bancar, unde capitalul, a crescut, în 1929, la 10 miliarde lei, printre cele mai mari bănci remarcându-se:

Banca Națională a României, Banca Românească, Banca de Credit-Român și Banca Comercială.

Dezvoltarea economiei românești a fost afectată, în perioada 1929-1933, de o puternică criză economică de superproducție care a lovit multe țării ale lumii. Prin manifestările și consecințele sale, criza s-a dovedit cea mai mare din istoria modernă.

Această situație a determinat mari mișcări sociale, instabilitate politică, scăderea forței economice a țării, precum și controlul unor importante sectoare de activitate de către capitalul străin.

Între anii 1934-1938, întreaga viață economică a României a cunoscut o sensibilă înviorare, ajungându-se, în anul 1938, să se înregistreze cel mai ridicat nivel al producției *României interbelice*.

În cadrul activității economice a țării, industria a cunoscut o pondere crescândă, mai ales ca urmare a dezvoltării, într-un ritm accelerat, a sectoarelor metalurgiei, chimiei, materialelor de construcție, energeticii și industriei textile. Spre sfârșitul intervalului, România era a șasea țară din lume și prima din Europa în producția de petrol (Fără U.R.S.S.), a doua producătoare de gaze naturale de pe continent, se afla pe locul al doilea în privința producției de aur și al patrulea din Europa în privința producției de grâu.

Un domeniu care a reflectat nivelul dezvoltării economice a României a fost acela al *transporturilor și telecomunicațiilor*. S-a modernizat rețeaua de drumuri și șosele, și de asemenea, a transporturilor auto.

Apreciind, în general, evoluția economică a României după Marea Unire, se constată că, deși nu au fost valorificate pe deplin condițiile și posibilitățile favorabile oferite de făurirea statului național unitar român, s-a înregistrat un curs ascendent în dezvoltarea tuturor ramurilor economice, s-a asigurat o creștere a producției bunurilor materiale ceea ce s-a reflectat în sfera vieții sociale, politice și culturale¹.

Din punct de vedere economic, județul Satu Mare ocupa – în primii ani după unire – o pondere destul de scăzută în ansamblul economiei naționale. La o populație de circa șaiszeci de mii de locuitori, cât avea în acea vreme Satu Mare, circa 4500-5000 de persoane lucrau în fabricile și uzinele din zona orașului, în transporturi, precum și în ateliere tipografice, de încălțăminte, croitorie². Date fiind condițiile economice ale vremii, producția era extrem de scăzută. Lipsa materiilor prime era resimțită la fiecare pas, ceea ce se rasfrângea asupra nivelului de trai al oamenilor, datorită întreruperii procesului de producție care afecta în mod dureros salariile muncitorilor. Fabrica „Princz”, de exemplu, care lucra la repararea materialului rulant de la C.F.R., pentru minele din Baia Mare și pentru morile din localitate, datorită lipsei

¹ M. Botez, *Românii despre ei însisi*, București, 1992.

² Szamos, 1920, nr. 189, p. 6.

cărbunilor în vara anului 1920, aceasta era în pragul de a-și închide porțile și a concedia muncitorii³. Aceeași situație exista și în cazul celorlalte întreprinderi din oraș, grav afectate de lipsa de materii prime și utilaje, precum și a mașinilor necesare.

Ca urmare a eforturilor de ridicare pe plan economic a țării, perioada care a urmat anului 1921 s-a caracterizat prin dezvoltarea forțelor de producție, lărgirea relațiilor de producție capitaliste. Sub raport economic, județul Satu Mare a cunoscut o perioadă de avânt. Are loc, față de perioada anterioară, o diversificare a producției, în anii 1922-1928 fiind create noi întreprinderi, realizându-se totodată modernizarea și înzestrarea celor existente.

Cele mai importante întreprinderi industriale din județ în această perioadă erau: Fabrica de vagoane „Unio” S.A., Turnătoria de fier și Fabrica de mașini „Frații Princz” S.A., prima fabrică de giulgiuri și flori artificiale din Transilvania, Fabrica de țesut panglici „Frații Veisz”, Fabrica de țigle și cărămizi, Moara „Elisabeta” (proprietatea lui Dezideriu Princz), Moara „Lászlo” (proprietatea lui Leiblinger și Erdelyi), Uzina electrică municipală din Satu Mare, Stația de triere a semințelor „Fred Samuil și fiul” S.A., Fabrica de bomboane și ciocolată „Adalbert Reiter și fiul” S.A., Fabrica de pălării de paie „David Grosz”, prima fabrică de mașini agricole din Satu Mare, Fabrica și depozitul de spirt „Fii lui Elek Márkovits” S.A., întreprinderea de gatere Oaș Satu Mare, Fabrica de prelucrarea lemnului de la Ghilvaci, Fabrica de ulei „Ardealul” din Carei⁴.

Cele mai renumite întreprinderi din județ au fost: Fabrica de vagoane Unio și Fabrica de mașini „Frații Princz”. Fabrica de vagoane Unio (proprietatea Băncii „Casa noastră”) a fost înzestrată cu cele mai moderne mașini și instalații necesare fabricării vagoanelor.

Numai în perioada anilor 1922-1927 în fabrică s-au realizat investiții în valoare de 40 de milioane lei primiți sub formă de credite de la stat, din care 25 de milioane de lei au fost investiți în mașini și diferite instalații. Primind din partea C.F.R.-ului, în anul 1923, o comandă în valoare de 33.600.000 lei, Unio s-a situat pe locul al III-lea între cei 79 de furnizori ai căilor ferate, fiind întrecută doar de uzinele Reșița, și „Astra” din Arad, care aveau o comandă în valoare de 135.841.000 lei, din totalul comenzilor în valoare de 900.000.000 lei⁵.

În anul 1927, aceeași fabrică încheie un nou contract cu Direcția Generală C.F.R., pe 20 de ani, prin care s-au început, pe lângă reparațiile vagoanelor, fabricarea de noi tipuri de vagoane cu patru osii de tip Pullmann, cu încălzire electrică. Este de menționat că, încă de la 21 decembrie 1927, fabrica livrase C.F.R. 20 de vagoane de tip Pullmann, realizate în Întreprinderea Unio la 5 luni de la primirea comenzii, „toate piesele și cele mai greu de executat s-au confecționat

³ *Satu Mare*, 1920, nr. 84, p. 3.

⁴ *Szamos*, 1920, nr. 282, p. 20-21.

⁵ *Ibidem*, 1927, nr. 65, p. 5.

în atelierele fabricii și încă în cele mai bune condiții”⁶ se arată în *Gazeta Sătmarului*, din 8 ianuarie 1928. Prin acest succes al industriei sătmărene s-a limitat, în mare măsură, importarea vagoanelor din Cehoslovacia, Germania și Italia.

Pentru anul 1928, „Unio” primise comanda pentru încă 12 vagoane de călători și fabricarea altor 50 de vagoane pentru marfă deschise, menținându-se, de asemenea, și reparațiile contractate pentru C.F.R., ca urmare a creșterii comenzilor din partea statului pentru fabrică, aceasta a trebuit să hotărască, în adunarea generală din 28 iunie 1927, majorarea capitalului social de la 20 milioane lei la 40 milioane lei, emițându-se 40.000 de noi acțiuni, în valoare fiecare de 500 lei⁷. Se fac în această perioadă mari lucrări de investiții, fabrica extinzându-se pe o suprafață de 14.000 m², crescând și numărul salariaților de la 100 de lucrători (în anul 1913) la 1.400 de lucrători (în anul 1928⁸). Paralel cu creșterea producției și investițiilor au sporit și profiturile nete ale fabricii ajungând în anul 1926 la 6.018.183 lei, iar în anul 1927 la 8.711.595 lei, ceea ce a permis plățirea unor dividende de 6.000.000 lei din venitul net⁹. Societatea „Unio” era una din cele 80 de societăți existente în industria metalurgică a țării.

Cealaltă mare fabrică din oraș, Turnătoria de fier și fabrica de mașini „Frații Princz” era axată pe fabricarea de instalații pentru morărit, utilaje pentru fabricile de ulei, mașini agricole, precum și reparații de vagoane pentru calea ferată.

Din anul 1928, în urma contractului încheiat cu firma vieneză „Warschalavski, eisse et Co”, fabrica a trecut la producerea de vase emailate, producția ei fiind de 600 de vagoane anual permițând satisfacerea aproape în întregime a nevoilor interne. Această fabrică a făcut importante lucrări de investiții, urmate de creșterea numărului angajaților de la 200 în anul 1923 la 800 în anul 1928¹⁰.

Evoluția economiei românești a fost întreruptă de marea criză economică din anii 1929-1933 ce a cuprins toate sectoarele vieții economice. Formele ei de manifestare au avut în România urmări deosebit de grave asupra economiei și implicit asupra situației cetățenilor. Declanșarea crizei economice a survenit într-un moment când economia națională, în ansamblul ei, se caracteriza printr-un proces de dezvoltare accentuată a forțelor de producție.

Trebuie menționat că efectele crizei economice au fost influențate în România de anumite particularități de ordin intern și extern: nivelul de dezvoltare scăzut al forțelor de producție, predominarea în cadrul economiei a agriculturii, rămase în urmă, care ocupa 78% din populația activă a țării.

⁶ Un mare succes al industriei românești, în *Gazeta Sătmarului*, 1928, nr. 2, p. 3.

⁷ Szamos, 1927nr. 161, p. 8.

⁸ Szamos, 1928, nr. 40, p. 3, și nr. 65, p. 6.

⁹ *Ibidem*, nr. 135, p. 4 și nr. 65, p. 5.

¹⁰ *Hétfői Friss Ujság*, 1924, nr.8, p. 3.

Împletirea crizei industriale cu cea agrară, începută din anul 1928, a contribuit la agravarea crizei. Puternica scădere a prețurilor produselor agricole a avut consecințe deosebit de grave pentru economia națională. Existența unui mare volum de împrumuturi făcute de țărănime la bănci și cămătari și care trebuiau plătite în condițiile prețurilor scăzute a produselor agricole pe care le obțineau țărani, a contribuit la agravarea crizei. Nivelul coborât al salariilor muncitorilor și a câștigurilor țărânilor s-au repercutat în reducerea considerabilă a puterii de cumpărare și a pieții interne în perioada crizei. Scăderea catastrofală a prețurilor produselor românești exportate (predominau cerealele și petrolul), concomitent cu menținerea la un nivel relativ ridicat al prețurilor produselor importate de țara noastră, a constituit un factor de agravare a crizei economice.

Deținerea unor poziții puternice de către capitaliștii străini în economia țării, volumul mare al datoriei publice externe au favorizat dependența economică și politică a țării față de monopolurile internaționale¹¹.

Principalele manifestări ale crizei s-au reflectat în scăderea catastrofală a producției industriale în toate ramurile, cu excepția celei petroliere, reducerea prețurilor produselor industriale și, îndeosebi, a celor agricole, falimentul a numeroase întreprinderi, reducerea salariilor, creșterea numărului șomerilor, reducerea volumului operațiilor comerciale, scăderea cursului acțiunilor bancare și industriale.

Încă din anul 1928 și-a făcut apariția în economia județului Satu Mare fenomene de criză manifestate mai ales în construcții și metalurgie. În primul rând, se constată în acești ani scăderea catastrofală a veniturilor județului. Astfel, încasarea impozitelor în anul 1932 „a mers foarte greu”, reușindu-se să se încaseze, până la 1 septembrie 1932, doar 37% din prevederile bugetului¹². Nici la sfârșitul anului, situația nu era mult mai bună, deoarece, după cum reiese din raportul prezentat în ședința din 19-21 martie 1933 a Consiliului Județean pentru verificarea gestiunilor financiare ale județului, în anul 1932 s-au încasat doar 77 milioane lei, rămânând o restanță de 132 milioane lei neîncasate din venituri locale¹³. La fel și veniturile vămii Satu Mare care, înainte de criză, se ridicau la peste un sfert de miliard de lei, au ajuns în anii 1930-1931 la câteva zeci de milioane de lei¹⁴.

Anii crizei economice au însemnat pentru industria sătmăreană o reducere masivă a capacității de producție a întreprinderilor. În iulie 1930, ziarul *Szamos* scria: „fabricile din Satu Mare se reduc treptat, la fabrica „Princz”, din considerente economice, s-a trecut la timpul de lucru de 5-6 ore pe zi”¹⁵.

¹¹ N. Marcu, I. Puia, *Istoria economică*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1979, p. 213-224.

¹² *Satu Mare*, 1932, nr. 54, p. 3.

¹³ *Ibidem*, 1933, nr. 14, p. 2; *Plugul*, 1933, nr. 6, p. 3.

¹⁴ *Ibidem*, 1931, nr. 17, p. 3.

¹⁵ *Szamos*, 1930, nr. 159, p. 1.

La fabrica de vagoane „Unio”, în lunile de iarnă aproape toți muncitorii au fost concediați, pe când vara, forța de muncă fiind ieftină, fabrica lucra cu întreaga capacitate¹⁶. Cu toate acestea, bilanțul general încheiat la 30 decembrie 1930 al fabricii „Unio” arăta următoarea situație: capital social 40 milioane lei, rezerve 10.691.295 lei, beneficii 9.652.688 lei. Cu alte cuvinte, fabrica „Unio” realiza în acel an aproape 25% beneficii raportat la capitalul ei social¹⁷.

Unitatea sătmăreană a industriei Forestiere Lomaș a concediat majoritatea funcționarilor și peste 100 de muncitori – scria Szamos – înseamnă, de fapt, că unitatea din Satu Mare a Lomașului e redusă la sistare totală a activității și aici rămâne doar un cadru restrâns, care are numai obligația de a se ocupa de valorificarea comercială a stocurilor existente”¹⁸.

Din cele de mai sus se poate constata că toate întreprinderile industriale din județ treceau prin greutăți determinate de criza economică, lucru reflectat și în numărul mare de șomeri existenți în capitala județului. Conform statisticilor existente la Inspectoratul Muncii la Satu Mare erau, în aprilie 1930, 3.328 de șomeri, iar în mai 6.551 oameni fără lucru. În 16 iulie, gazeta *Szamos*, care a publicat aceste date în numărul anterior, constata: „Am greșit, numărul șomerilor nu e de 6.509 ci de aproape 11.000”¹⁹. Cert e, arată același ziar, că la Satu Mare, șomajul reprezintă o tendință ascendentă, deoarece în datele statistice referitoare la șomeri nu figurează mici meseriași fără lucru²⁰.

Începând cu anul 1934, industria județului a cunoscut o depășire a efectelor negative provocate de criză și se constată un avânt economic în toate domeniile de activitate, concretizate printr-o seamă de realizări, foarte importante, amplu reflectate în presa vremii. Astfel, sunt reprezentate în județ următoarele ramuri industriale în perioada amintită.

1. Industria chimică: „Frații Freud” (rafinărie de petrol), cu un capital de 3 milioane lei, Samuël Waisz”, cu un capital de 1.580.000 lei și alte opt rafinării mai mici, cu un capital de 5 milioane lei.

2. Industria ceramică: Fabrica de cărămizi, cu un capital de 4.115.000 lei; „Ceramica”, cu un capital de 1.024.420 lei și „Welingher Eugen” cu un capital de 6.139.000.

3. Industria metalurgică: Fabrica „Frații Princz”, cu un capital de 12.154.000 lei, „Pap și Levai”, cu un capital de 1.449.422 lei. Dintre întreprinderile metalurgice lipsește Uzina „Unio”, care, în anul 1937, este demontată, rămânând 3.000 de șomeri în oraș.

4. Industria textilă: I.T. „Ardeleana”, cu un capital de 19.448.000 lei, „Bumbacul țărănesc”, cu un capital de 3.816.000 lei, „Fiul Hajtajer”, cu un capital

¹⁶ *Ibidem*, 1930, nr. 281, p. 4.

¹⁷ *Știri*, în *Satu Mare*, 1931, nr. 9, p. 5.

¹⁸ *Szamos*, 1931, nr. 225, p. 2.

¹⁹ *Ibidem*, 1931, nr. 158, p. 7.

²⁰ *Ibidem*, 1930, nr. 159, p. 1.

de 3.834.000 lei, precum și alte nouă firme mai mici, cu un capital de 3.000.000 lei. La aceste întreprinderi se adaugă alte unități industriale, care completează industria județului²¹.

Se poate observa că zestrea industrială a județului Satu Mare a crescut considerabil după anul 1934, având un rol însemnat și o pondere relativ mare în economia județului. Anii 1934-1940 au însemnat, pentru industria sătmăreană, o perioadă de modernizare, prin înzestrarea întreprinderilor cu mașini de mare randament produse în țară. Așa se întâmplă la Uzina electrică, în care sunt instalate turbogeneratoarele produse de Uzinele Malaxa din București²².

În agricultură, problema majoră dominantă în viața satelor sătmărene a fost, în această perioadă, fără îndoială înfăptuirea reformei agrare, care și în această parte a țării s-a desfășurat de multe ori anevoie, generând multe nemulțumiri, tărăgănându-se uneori până în deceniul IV²³. Aceste fenomene sunt receptate permanent în presa locală. Într-un articol intitulat *Împroprietărirea țăranilor*, unul din ziarele locale, referindu-se la problema agrară, sublinia faptul că exista o stare de profundă nemulțumire în lumea satelor²⁴. Printre cazurile de neaplicare la timp și corectă a prevederilor reformei aflate se numără și cele ale țăranilor din Gherța Mică, nemulțumiți de exproprierea limitată a moșiei baronului V. Vecsei din Livada²⁵.

Țăranii din localitatea Târșolț se plâneau, într-un memoriu adresat prefecturii județului, „că nu au primit nici una din pădurile aflate în hotarul satului”²⁶.

Locuitorii din Cărășeu erau profund nemulțumiți de faptul că erau purtați de mai bine de un an de zile de la o localitate la alta pentru aplicarea Legii privind reforma agrară²⁷. Nemulțumiți erau și țăranii din jurul orașului Cărei a căror cerere de împroprietărire fusese respinsă de autorități, motiv pentru care, în ziua de 31 august 1925, a organizat o adunare de protest față de neajunsurile aplicării reformei agrare²⁸. Întârzieri în înfăptuirea reformei agrare s-au înregistrat și în cazul locuitorilor din Piscari, țărani exasperați de nedreptățile suferite, care au ieșit la câmp, pentru a-și împărți singuri pământul²⁹.

²¹ *Studiu documentar asupra realizărilor românești în județul Satu Mare de la unire și până azi*, în *Colecția Muzeului Județean, Satu Mare*, nr. inv. 11.045, p. 45.

²² Szamos, 1932, nr. 76, p. 4.

²³ Bujor Dulgău, *Aspecte ale aplicării reformei agrare din anul 1921 în județul Satu Mare*, în *Satu Mare, Studii și comunicări*, vol. V-VI, 1981-1982, p. 419-427; Dumitru Șandru, *Cu privire la aplicarea reformei agrare în Munții Codrului*, în *Satu Mare, Studii și comunicări*, IV, 1980, p. 258-259.

²⁴ *Neamul nostru*, 1924, nr. 3, p. 2.

²⁵ *Satu Mare*, 1923, nr. 10, p. 2.

²⁶ *Ibidem*, 1922, nr. 87, p. 3.

²⁷ *Ibidem*, 1923, nr. 84, p. 2.

²⁸ *Neamul nostru*, 1925, nr. 35, p. 2.

²⁹ *Satu Mare*, 1924, nr. 24, p. 3.

În numeroase cazuri exproprierea nu s-a efectuat până la limitele stabilite de lege. În acest sens, putem aminti că numai în plasa Satu Mare, la finele anului 1924, existau încă 46 de moșii de peste 200 de iugăre fiecare. Țăranii din Lazuri, Bercu, Botiz și Vetiș erau neliniștiți că nu au fost împrorietăriți cu locuri de casă, iar cei din Atea, Agriș, Nicula, Sătmărel, Livada și Ambud, pentru că proprietarii foloseau în continuare pământurile expropriate de la ei prin lege.

Societatea forestieră „Beltiug” deținea suprafețe întinse de pădure în comunele: Socont, Cuța, Bolda, Beltiug, Dobra. Prin diferite mijloace legale, deși societate absenteistă, ea a reușit să se salveze de la expropriere 7.244 de iugăre³⁰.

Baronul Vasile Vecsei deținea peste 14.000 de iugăre de teren arabil, pășuni și fânețe în localitățile Livada, Iojib, Medieș, Cămârzana, Călinești, Orașul Nou, Târșolț.

Numai din pădurile expropriate au fost împrorietărite 27 de comune cu păduri comunale, totalizând 4.449 iugăre. Până ce aceste comune să intre în posesia pădurilor comunale, baronul Vecsei a reușit să defrișeze 1.400 de iugăre de pădure în comuna Livada. Astfel, proprietarul oferea comunelor împrorietărite teren arabil în loc de pădure, autoritățile fiind nevoite să facă o redistribuire a pădurilor comunale la care se adaugă și faptul că: „țăranii au primit pământul cel mai rău din moșiile expropriate”³¹.

Cu toate aceste întârzieri și neajunsuri, până la începutul anului 1925 numai în plășile Satu Mare, Cărei și Ardud s-au împărțit 12.145 de iugăre, la un număr de 1.532 de îndreptățiți la teren arabil și 1.310 locuri de casă în localitățile Tătăraști, Giungi, Craidorolț, Resghea, Piscari, Istrău, Moftinu Mare, Pișcolț, Vezendiu, Tiream, Ghenci, Petrești și Peleșu Mare³².

Începând cu anii 1924-1925, după evaluarea cu aproximație a rezervelor de stat, în paralel cu împrorietărirea îndreptățiților s-a desfășurat și acțiunea de împrorietărire a locuitorilor noilor localități din zona de graniță, fapt ce a complicat și mai mult aplicarea în practică a reformei agrare. Documentele vremii ilustrează cât se poate de elocvent faptul că lucrările de expropriere, și mai ales cele de împrorietărire au fost efectuate în județul Satu Mare, din motivele amintite numai după două decenii.

În temeiul Legii din iulie 1921, în județul Satu Mare au fost expropriate în total 120.306 hectare, din care au fost împrorietărite 20.242 de famili, cu o suprafață de 34.395 hectare, pentru locurile de casă, distribuindu-se 2.524 hectare.

Din rezervele de stat constituite, 13.795 iugăre de teren au fost destinate împrorietării celor 722 de familii colonizate.

³⁰ Dumitru Șandru, *op. cit.*, p. 258-259.

³¹ *Satu Mare*, 1923, nr. 63, p. 3.

³² Bujor Dulgău, *op. cit.*, p. 423.

Reforma agrară aplicată în județul Satu Mare, a contribuit la consolidarea gospodăriilor țărănești, la creșterea producției agricole în ansamblul economiei locale.

Anii crizei economice își vor pune amprenta și asupra producției agricole, care a cunoscut o scădere evidentă, mai ales la cultura grâului. În anul 1932, producția de cereale a scăzut cu 30-50%, producția de fructe cu 80%, în comparație cu anii 1922-1928, fiind nevoie după mulți ani a se importa grâu din alte părți ale țării sau chiar din străinătate. La agravarea situației din agricultură au contribuit și calamitățile naturale. „Situația economică grea, scria ziarul *Satu Mare*, a fost adâncită și de multe calamități, de care au trebuit să sufere locuitorii acestui județ: iarnă grea și lungă, omizi, inundații, grindină, secetă și apoi diferite boli la animale”³³. La acestea s-au adăugat inundațiile catastrofale din luna aprilie 1922, care au distrus drumuri, linii telefonice. „Orașul Satu Mare, timp de 4-5 zile a fost cu totul izolat de restul lumii...Inundațiile acestea o să mărească și mai mult mizeria în care ne găsim. Nu au fost destule alte necazuri, ci a trebuit să vină și elementele naturii ca să ne îngrămădească amărăciunea”, se arăta în ziarul *Satu Mare* din 16 aprilie 1932³⁴. În anul 1934 asistăm încă la o serie de greutăți în agricultură, generate de slaba recoltă a anului 1933: „recoltele de grâu au fost în județul nostru atât de compromise ca nici pentru însemnările din anul curent nu se dispun de cantitățile necesare. Astfel că au trebuit să fie achiziționate 50 de vagoane de grâu și de 30 de vagoane de porumb din zona Corăbiei”³⁵.

Treptat, aceste greutăți ale începutului au fost depășite, astfel încât, în anul 1939 producția medie de grâu la hectar atingea 1.359 kg, față de cea obținută înainte de 1918 pe mari latifundii, de 990 kg la hectar. Au existat, în acest an, următoarele surprize de cereale: 305 vagoane grâu, 63 vagoane de porumb, 276 de secară, 6 vagoane de ovăz³⁶.

Statul a intervenit, acordând o serie de ajutoare pentru agricultori și pentru stimularea producției. Astfel, numai între anii 1934-1937 s-au distribuit în satele din județ 392,680 kg grâu, 321,594 kg ovăz și 8.834.254 porumb selecționat³⁷.

Printre realizările în domeniul agricol din această perioadă se numărau: cea mai mare fermă de cai lipițeni din Ardeal, aflată la Odoreu, și cea mai mare crescătorie de oi Caracul din țară, aflată la Ardud. Tot în această direcție se reușește, în a doua jumătate a anului 1939, înlocuirea rasei de vite „Podolica”, puțin productivă, cu vite din rasa „Algau și Simenthar”³⁸. Începând cu anul 1923, pentru stimularea producătorilor din județ s-au organizat anual expoziții agricole de fructe, vinuri, grâu, porumb, animale, precum și concursuri ale bunurilor

³³ Știri, în *Satu Mare*, 1932, nr. 54, p. 2.

³⁴ *Ibidem*, nr. 16, p. 2.

³⁵ Dr. I. Tibil, *Nevoile agriculturii*, în *Gazeta Sătmărulei*, 1934, nr. 117, p. 1.

³⁶ *Studiu documentar asupra realizărilor românești în județul Satu Mare de la unire și până în prezent*, Colecția Muzeului județean Satu Mare, nr. inv. 11.045, p. 34.

³⁷ *Ibidem*, p. 35.

³⁸ *Ibidem*, p. 13.

gospodari , acordându-se premii anuale în valoare de 120.000 lei³⁹. În anul 1939 s-a înființat în Satu Mare „Lăptăria agricultorilor”, cu capital românesc, înzestrată cu aparatură modernă, cu o capacitate zilnică de prelucrare a 50.000 litri lapte.

Eforturile specialiștilor locali în direcția ridicării agriculturii județene au fost concretizate în apariția unui organ de presă, care se adresa țăranimii, intitulat sugestiv *Brazda*, în paginile căreia s-au publicat sfaturi practice pentru agricultori⁴⁰.

Agricultura județului rămâne, alături de industrie, ramura economică de bază, cunoscând în perioada analizată un curs ascendent, marcat însă de efectele crizei economice, integrându-se în evoluția generală a agriculturii românești.

Anii care au urmat după Unirea de la 1918 a însemnat o dezvoltare deosebită a sistemului de credit apărând instituții bancare noi, printre care enumerăm: „Banca Românească”, „Banca Română”, înființată în anul 1921 cu concursul „Băncii Agricola” din București, pentru a veni în ajutorul agricultorilor. De la un capital social de 1.000.000 lei, Banca Română a ajuns în anul 1925 la 3.000.000 lei, deținând depozite de 10.000.000 lei și plasamente în valoare de 18.000.000 lei și având sucursale la: Cărei, Sighetul Marmăției, Arduș⁴¹. Cea mai mare bancă din județul Satu Mare în perioada interbelică a fost banca „Casa Noastră”, creată la 30 decembrie 1919, cu un capital social de 1.000.000 coroane⁴².

Acest capital a fost urcat la 2 iunie 1920, la 3.000.000 coroane, iar în octombrie 1920, după schimbarea coroanelor în lei, la 5.000.000 lei, pentru ca, în anul 1922, capitalul băncii să se ridice la 10.000.000 lei⁴³.

În afară de operațiunile financiare specifice unei bănci (împrumuturi, depuneri), banca a participat la finanțarea mai multor întreprinderi industriale și comerciale din Satu Mare: Fabrica UNIO, Fabrica de Porțelan, D.A.C, Cinematograful Urania, Hotel Dacia, Societatea pentru import de fierărie din Satu Mare⁴⁴.

În domeniul sistemului de credit, cu toate greutățile crizei și cu toate că unele bănci au dat faliment⁴⁵, principala bancă românească din această zonă, „Casa Noastră”, s-a consolidat în continuare. În 1931 reușește să preia sucursala din Carei a Băncii: „Ardeleana” și Casa de economii din aceeași localitate. Capitalul social al băncii ajunge la 50.000.000 lei în anul 1932, banca dând avansuri unor întreprinderi sătmărene în valoare de 217.853.016 lei. Ca o dovadă a creditului și încrederii de care se bucura, banca avea depuneri de 124.315.966

³⁹ *Brazda*, 1939, nr. 4-5, p. 17.

⁴⁰ *Ibidem*, 1938, nr. 3-4, p. 18.

⁴¹ *Almanahul județului Satu Mare*, Satu Mare, 1925, p. 66.

⁴² *Ibidem*, p. 66-67.

⁴³ *Studiu documentar asupra realizărilor românești în județul Satu Mare de la unire până în prezent*, Colecția Muzeului Județean Satu Mare, nr. inv. 11.045, p. 36-37.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 36-37.

⁴⁵ Știri, în *Satu Mare*, 1932, nr. 28, p. 4; nr. 33, p. 2.

lei. Profitul disponibil, care urma să fie acordat ca dividende se ridica în 1932 la suma de 5.609.567 lei, pentru ca în anul 1933 să scadă la 815.197 lei⁴⁶. Aceasta constituie încă o dovadă că, deși criza economică a dus la falimentul multor bănci cu renume în lumea finanțelor, „Casa Noastră” a reușit să traverseze cu bine această perioadă, rămânând principala bancă românească din Satu Mare.

Perioada de după criza economică se caracterizează prin îmbunătățirea sistemului de credit și financiar în general. În acest sens este definitiv faptul că încasările municipiului Satu Mare în anul bugetar 1935-1936 în valoare de 32.824.115 lei, au fost încasate 100%, iar cheltuielile au fost doar de 31.034.855 lei, rămânând un excedent de 1.789.261 lei, dovadă a înviorării activității bancare în județ.

Înainte de anul 1918, Satu Mare era un orașel fără o prea mare importanță economică. Comerțul acestui oraș se mărginea la aprovizionarea populației județului, care, datorită standardului scăzut de viață, nu a reprezentat o pondere deosebită în viața economică a județului.

---

⁴⁶ *Ibidem*, nr. 12, p. 3.

Lucian ROPA

REFERIRI LA SITUAȚIA ADMINISTRATIVĂ A JUDEȚULUI BIHOR ÎNTRE ANII 1944-1948

Județul Bihor a cunoscut între anii 1944-1948 o perioadă zbuciumată din istoria sa, trecând de la ocupația horthystă la reinstalarea administrației românești, iar după 1945 intrând în acțiunea de comunizare, la fel ca întreaga țară.

Județul Bihor a fost împărțit în urma Dictatului de la Viena, din 30 august 1940, astfel, partea nordică și estică a sa (plășile Salonta, Cefa, Seleuș, Sălard, Săcuieni, Marghita, Tileagd, Aleșd, Bratca) a revenit Ungariei horthyste, iar partea sudică (plășile Tinca, Ceica, Beliu, Beiuș, Vașcău) a rămas României. Toate instituțiile administrative, jandarmenești și militare județene s-au transferat la Beiuș, dar, cum orașul era mic, aici au apărut probleme în legătură cu localurile ce trebuiau puse la dispoziția instituțiilor administrative (Prefectura, Tribunalul Județean, Legiunea de Jandarmi, Cercul Militar)¹.

În intervalul 1940 – 1945, partea nordică a județului Bihor, cu reședința la Oradea, s-a găsit sub administrare horthystă, iar partea sudică a acestuia, cu reședința la Beiuș, sub administrare românească. Abia din toamna anului 1944 s-a instalat administrația românească și în partea de nord a județului, însă doar temporar, pentru ca, din vara anului 1945, să funcționeze definitiv pe întreg teritoriul județului².

Din septembrie până în octombrie 1944 armata română, împreună cu armata sovietică, a eliberat nord-vestul Transilvaniei de sub stăpânirea horthystă. Până pe 25 octombrie 1944 unitățile aliate româno-sovietice au eliberat în totalitate teritoriul Transilvaniei, dar în scurt timp a devenit clară intenția sovieticilor de a nu acorda României dreptul de suveranitate asupra acestei provincii³.

Imediat după eliberarea Transilvaniei de Nord-Vest, guvernul român a încercat să-și extindă autoritatea asupra acestui teritoriu prin intermediul unei instituții nou create – Comisariatul pentru administrarea Transilvaniei eliberate, condus de Dr. Ionel Pop. Acesta avea ca și obiective: reglementarea cetățeniei locuitorilor din Transilvania de Nord-Vest, modificarea legii de organizare

¹ Antonio Faur, *Raporturile militarilor sovietici cu populația și administrația din Vestul României (1944 - 1945)*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2002, p. 170.

² Idem, *Destinul tragic al românilor basarabeni și bucovineni aflați pe teritoriul Bihorului (1944 – 1945)*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1998, p. 33.

³ Victor Frunză, *Istoria stalinismului în România*, Editura Humanitas, București, 1990, p. 165.

judecătorească, extinderea legislației române în acest teritoriu, înlocuirea cărților funciare distruse în timpul războiului⁴.

Comisariatul, care își va avea sediul la București și nu la Cluj, cum era firesc, a trecut de îndată la instalarea reprezentanților administrației românești în teritoriile eliberate⁵. Această instituție a reușit să instaleze în județele Ciuc, Mureș, Odorhei și Trei Scaune prefecți români, care au rămas în funcții până la jumătatea lunii noiembrie, iar în județele Sălaj și Someș prefecturile românești n-au putut să funcționeze decât câteva zile.

În luna octombrie 1944, autoritățile românești au reușit să pătrundă în Oradea, dar Legiunea de Jandarmi Bihor, poliția și Cercul Teritorial Bihor s-au lovit de opoziția sovieticilor în dorința lor de a se instala în oraș. Legiunea de Jandarmi a pătruns în reședința județului la doar trei zile de la eliberarea orașului, pe 12 octombrie 1944. Cu toate că șeful Comandamentului Militar Sovietic din Oradea, colonelul Zaițev, n-a permis Legiunii de Jandarmi să se instaleze în oraș fără aprobarea generalului Cernisov, instituția jandarmilor și-a reînstatat toate formațiunile în teritoriu⁶.

În primele zile ale lunii noiembrie 1944, Comandamentul Sovietic din Oradea a cerut Cercului Teritorial Bihor, poliției locale și Legiunii de Jandarmi să se întoarcă la Beiuș. Astfel, la 1 noiembrie 1944 au fost evacuate toate autoritățile românești din nordul Bihorului, cu excepția unui batalion de căi ferate și personalul C.F.R., de care sovieticii aveau nevoie pentru a asigura transportul spre front⁷. Refuzul sovieticilor de a permite reinstalarea administrației românești își găsește explicația în faptul că acest teritoriu urma să fie utilizat ca mijloc de presiune pentru aducerea la putere a partidului comunist. Sovieticii vor declara că Transilvania de Nord-Vest va fi predată României numai în condițiile instaurării unei „democrații adevărate”, înțelegându-se prin aceasta aducerea la putere a comuniștilor români⁸.

În toate cele 11 județe din nord-vestul Transilvaniei, din ordinul Înalțului Comandament Sovietic din România, structurile administrative, civile și militare românești au fost retrase⁹. Astfel, legiunile de jandarmi din județele Sălaj și Satu Mare au trebuit să se retragă la sediile lor anterioare¹⁰. În Oradea, românii au fost obligați de Comandamentul Sovietic să părăsească instituțiile administrative, locul lor fiind luat de elemente maghiare locale, inclusiv ordinea era stabilită de poliția civilă maghiară, ceea ce a făcut să se trezească puternice resentimente în rândul românilor. Administrația maghiară a îndepărtat inscripțiile românești de pe

⁴ Antonio Faur, *Raporturile militarilor sovietici...*, p.171.

⁵ Idem, *Considerații în legătură cu situația administrativă a unor județe din Nord-Vestul Transilvaniei (1944 – 1945)*, în *Pietre de Hotar*, vol. V, Editura Tipo MC, Oradea, 2005, p. 248.

⁶ Idem, *Raporturile militarilor sovietici...*, p. 172.

⁷ *Ibidem*, p.173.

⁸ Victor Frunză, *op. cit.*, p.165.

⁹ Antonio Faur, *Considerații în legătură cu situația administrativă...*, p.250.

¹⁰ Idem, *Raporturile militarilor sovietici...*, p.173.

prefecturi și primării, tricolorul românesc a fost interzis, la fel și manifestările politice ale românilor.

S-au înființat comandamente sovietice atât în partea nordică a județului (Oradea, Salonta, Aleșd, Tileagd), cât și în partea sudică a acestuia (Beiuș, Vașcău, Tinca). Acestea s-au comportat ca niște ocupanți militari, intervenind în buna desfășurare a activității organelor administrative și jandarmerești. Comandamentele sovietice i-au favorizat pe locuitorii maghiari, în dauna românilor, de aceea mulți intelectuali din Ardealul de Nord, aflat sub dominație sovietică, au protestat, cerându-se revenirea elementul românesc în administrație.

Sovieticii au impus în prefectura de la Oradea, și în numeroase primării ale județului, funcționari care manifestau simpatie față de comuniști. Mulți dintre prefecții, notarii și primarii comunelor au fost numiți dintre cei care ocupaseră respectivele funcții în perioada dominației horthyste¹¹. Și în plășile din sudul județului Bihor, care erau sub administrație românească, comandamentele sovietice au acționat după voința lor, neluând în seamă administrația locală. Un exemplu în acest sens îl constituie comandamentul sovietic din Vașcău, care, prin forță, și-a impus dorințele¹².

Județul Bihor a ajuns să aibă, în perioada noiembrie 1944 – vara lui 1945, două administrații: una românească în sudul Bihorului, cu centrul la Beiuș, și una sovietică în nordul județului, cu centrul la Oradea.

La 6 martie 1945, A. I. Vâșinki a impus un guvern condus de Dr. Petru Groza, în componența căruia au intrat reprezentanți ai F.N.D., P.N.L. – Tătărescu, P.N.Ț. – Alexandrescu și P.S.D.¹³. Instaurarea regimului comunist deschidea calea retrocedării Transilvaniei de Nord-Vest către România. Ca răspuns la telegrama lui Petru Groza, I. V. Stalin, în telegrama din 9 martie 1945, își exprima acordul ca nord-vestul Transilvaniei să revină la România¹⁴. Se încheia astfel perioada sumbră cuprinsă între noiembrie 1944 – martie 1945, în care Transilvania de Nord-Vest s-a aflat sub administrație sovietică.

În perioada imediat următoare, administrația românească s-a instaurat în județele Transilvaniei de Nord-Vest. Ministrul Afacerilor Interne, Teohari Georgescu, a dat un decret-lege la 13 martie 1945, prin care sunt înlocuiți prefecții din Ardealul de Nord¹⁵. La 14 martie 1945, același ministru a hotărât înlocuirea primarilor și a ajutorilor de primari din orașele reședință de județ din Ardealul de Nord¹⁶.

¹¹ *Ibidem*, p. 174.

¹² *Ibidem*, p. 162.

¹³ Cristina Păiușan, Ion Narcis Dorin, Mihai Retegan, *Regimul comunist din România. O cronologie politică (1945 – 1989)*, Editura Tritonic, București, 2002, p. 7.

¹⁴ Vlad Georgescu, *Istoria românilor de la origini până în zilele noastre*, Editura Humanitas, București, 1995, p. 252.

¹⁵ *Monitorul Oficial* (în continuare Mon. Of.), 1945, p. 1932.

¹⁶ *Ibidem*, p. 1967.

Reinstalarea instituțiilor administrației românești nu s-a mai făcut cu aceeași rapiditate ca și în octombrie 1944, abia din vara lui 1945 administrația românească va funcționa la capacitate maximă. La 18 martie 1945 a fost numit în funcția de prefect al Bihorului Dr. Virgil Ciacan, fostul prefect maghiar Csillag devenind subprefect. Tot acum și-a încetat activitatea prefectul de la Beiuș, colonelul în rezervă A. Mănăilă¹⁷.

În scurt timp s-a făcut contopirea celor două prefecturi de la Oradea și de la Beiuș, funcționarii prefecturii Beiuș fiind încadrați la Prefectura Oradea, cu excepția a 9 dintre aceștia, iar Inspectoratul de Jandarmi se va muta la Oradea, în data de 5 iulie 1945, astfel că instituțiile administrative, fiind instalate la Oradea, în județul reunit, își puteau începe activitatea de informare a guvernului de la București asupra realităților locale¹⁸.

Din vara anului 1945, în județul Bihor, la fel ca și în celelalte județe ale Transilvaniei de nord-vest, administrația românească și-a intrat în drepturi.

Perioada cuprinsă între 1945 – 1948 a fost una cât se poate de zbuciumată și plină de evenimente, deoarece în acest interval de timp comuniștii români, deja instalați la putere, vor utiliza orice mijloace împotriva celor care militau pentru democrație autentică și pentru drepturi și libertăți cetățenești. Treptat, ei i-au eliminat pe toți adversarii politici, culminând cu desființarea P.N.Ț.-Maniu în august 1947 și au preluat în mâinile lor toată administrația centrală și locală¹⁹.

Politica guvernului comunist de a aduce în administrație elemente fidele este evidentă și în cazul județului Bihor. Printr-un decret dat de ministrul Afacerilor Interne, la 14 martie 1945, a fost eliberat din funcție primarul municipiului Oradea, Augustin Cosma, prin același decret fiind demis și primarul municipiului Cluj, Dr. Laurențiu Flaviu²⁰. Și în Beiuș a fost numit un nou primar în persoana avocatului Augustin Ciavici, care l-a înlocuit pe Aurel Roșu²¹.

După instalarea administrației românești în județul Bihor, s-a trecut la arondarea comunelor unor plăși și, în toamna lui 1945, s-a ajuns la o nouă reconfigurare a județului.

Primpreședintele plășii Beiuș, Vladimir Mușiu, a trimis Prefecturii propunerile în legătură cu noua arondare a comunelor și satelor din plasa Beiuș. În tabloul despre gruparea comunelor și satelor din plasa Beiuș, emis prefectului Virgil Ciacan, la 15 mai 1945²², plasa Beiuș are 17 comune cu 57 de sate, fiecarei comune revenindu-i câte 3-5 sate. S-a ajuns la această nouă arondare a comunelor,

¹⁷ Antonio Faur, *Raporturile militarilor sovietici...*, p. 175.

¹⁸ Idem, *Destinul tragic al românilor basarabeni...*, p. 34.

¹⁹ Catherine Durandin, *Istoria Românilor*, Editura Institutul European, Iași, 1998, p. 274.

²⁰ *Mon. Oficial*, 1945, 27 iunie, p. 1990.

²¹ *Ibidem*, p. 104.

²² Arhivele Naționale- Serviciul Județean Bihor (în continuare AN-SJBh.), *fond Prefectura Jud. Bihor*, dos. 2/1946, f. 8.

deoarece „comunele din această plasă sunt sărace și lipsite de împrejurări materiale, economice și financiare”²³.

În același document, primpretorul plășii Beiuș a adus la cunoștința prefectului că așa cum sunt arondate comunele în prezent, ele nu constituie unități administrative viabile, pentru că, dacă s-ar menține fiecare sat ca și comună individuală, mijloacele financiare de care dispune ar fi prea reduse pentru întreținerea unui aparat administrativ absolut necesar fiecărei comune rurale (ca notar, casier comunal, guarzi de zi și noapte). Soluția la această situație a propus-o tot primpretorul care considera că „este necesar de a se asocia mai multe sate, câte 3-4, ca să înființeze o singură comună rurală”²⁴. În acest fel, comunele vor dispune de mijloace economice și financiare necesare întreținerii aparatului administrativ.

Pretorul plășii Centrale Oradea a înaintat, la 17 mai 1945, prefecturii noua arondare a comunelor și satelor din plasă²⁵. Noua arondare, considera acesta, se face luându-se în seamă atât bunul mers administrativ, cât și situația financiară a comunelor respective. S-a ajuns, astfel, ca plasa Centrală Oradea să aibă un număr de 20 de comune. Pretorul face precizarea că fiecare comună dispune de locuință și birou notarial, de mobilier de cancelarie, arhivă, carte funciară, foi cadastrale, registre de stare civilă, etc., necesare pentru susținerea notariatelor²⁶.

În luna mai a anului 1945, județul Bihor era împărțit în 7 plăși (Beiuș, Beliu, Ceica, Ciumeghiu, Holod, Tinca și Vașcău²⁷), pentru ca în 17 octombrie 1945, în urma deciziei de arondare a comunelor, dată de prefectul Virgil Ciacan, județul Bihor să primească o altă împărțire administrativă. Potrivit acestei reorganizări administrative, se creau 12 plăși în Bihor (Aleșd, Beiuș, Beliu, Ceica, Centrală, Marghita, Salonta, Sălard, Săcuieni, Tinca, Tileagd, Vașcău), două comune urbane (Beiuș, Salonta) și 203 comune, compuse din 419 sate²⁸.

Județul Bihor a cunoscut schimbări administrative și pe parcursul anului 1946. În 26 martie 1946, Prefectura județului Bihor a trimis Direcțiunii Administrației și Finanțelor Locale, din cadrul Ministerului Afacerilor Interne, decizia prin care s-a dat o nouă arondare comunelor din județul Bihor, solicitându-se aprobarea acesteia²⁹. În documentul Ministerului Afacerilor Interne se făcea precizarea că la arondarea comunelor s-a ținut cont de situația geografică, materială și financiară a comunelor și satelor, precum și de dorința populației. În urma arondării s-au desființat 93 de comune, care s-au alipit la alte comune, ca

²³ *Ibidem*, f. 7.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*, f. 9.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*, f. 2.

²⁸ *Ibidem*, dos. 3/1947, f. 117.

²⁹ *Ibidem*, dos. 2/1946, f. 60.

sate³⁰. Au luat ființă două sate noi (Tomnatec și Hidișelul de Jos), iar comuna Buntești a fost trecută de la Beiuș la plasa Vașcău.

Începutul anului 1946 a adus cu sine ieșirea regelui Mihai I din „greva regală” ca urmare a intrării în guvernul condus de Petru Groza a câte unui reprezentant din partea PNT, în persoana lui Emil Hațieganu și a unui reprezentant din partea PNL, anume Mihail Romniceanu³¹. Frontul Național-Democrat și-a continuat activitatea de înstăpânire la conducerea țării, astfel că, în 12 ianuarie 1946, potrivit dispozițiilor articolelor 5 și 7 din Legea nr. 217 pentru purificarea administrației publice, s-a hotărât îndepărtarea din personalul Ministerului Afacerilor Interne a unor funcționari numiți în perioada 6 septembrie 1940 – 23 august 1944³².

Administrația județului Bihor a fost supusă și ea procesului de purificare. La 12 martie 1946, prin decret regal, prefectul județului Bihor, Virgil Ciaclan, a fost înlocuit cu Alexandru Rițiu, tipograf din Beiuș, fără gradații³³, iar prin decizia ministerială nr. 19.159A, din aprilie 1946, s-au numit ca membri ai organelor de control cetățenesc în comuna Săcuieni din județul Bihor: Augustin Krișan, Francisc Kerekeș și Leo Wittenberg³⁴.

Noul prefect al județului Bihor, Alexandru Rițiu, a operat câteva modificări în organizarea administrativă a județului. Astfel, deși inițial se ia decizia, aprobată de Ministerul Afacerilor Interne, de a nu se contopi comuna rurală Mocirla cu comuna Beliu, Serviciul Administrativ din cadrul Prefecturii județului Bihor a hotărât ca și în viitor comuna rurală Mocirla să facă parte din comuna Beliu³⁵. Prefectura județului Bihor a luat decizia ca localitatea Mocirla să nu fie declarată independentă, pentru că, prin aceasta, s-ar fi produs o perturbație nu numai în plasa Beliu – din care face parte repectiva comună, ci și în celelalte plăși : „, azi suntem asaltați de mai multe comune și credem că numărul acestora va spori în mod simțitor, fiindcă în Bihorul de nord toate satele ar dori să fie comune independente, chiar dacă sunt sărace și fiecare găsește un delegat pentru a pleca la București pe cheltuiala comunei respective pentru a interveni și obține declararea satului său drept comună independentă”³⁶. Autoritățile județului Bihor au considerat că, prin declararea acestui sat drept comună, fără avizul Prefecturii Bihor, se va da naștere la interpretări defavorabile regimului politic actual și va fi la știrbit prestigiul Prefecturii, ca autoritate tutelară și a prefectului ca reprezentant al guvernului.

În *Monitorul Oficial*, din 29 mai 1946, s-a publicat noua arondare a comunelor județului Bihor, aprobată la 11 mai 1946 de către Ministerul Afacerilor

³⁰ *Ibidem*.

³¹ Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 254.

³² *Mon. Oficial*, 1946, 12 ianuarie, p. 1206.

³³ *Ibidem*, 1946, martie, p. 2558.

³⁴ *Ibidem*, 1 mai, p. 4413.

³⁵ AN-SJBh., *fond Prefectura Jud. Bihor*, dos. 2/1946, f. 33.

³⁶ *Ibidem*.

Interne. Tabloul de împărțire administrativă a județului Bihor fusese emis de către autoritățile județene autorităților centrale, la 1 aprilie 1946. Potrivit acestei noi arondări a comunelor, județul Bihor are un număr de 204 comune rurale, compuse din 434 sate, un municipiu – Oradea, din care fac parte integrantă și localitățile Ioșia și Lapoș, și două orașe nereședință de județ: Beiuș și Salonta³⁷.

Județul Bihor a fost împărțit din punct de vedere administrativ în 12 plăși, și anume: plasa Aleșd, cu reședința în Aleșd, avându-l pretor pe Andru Silviu; plasa Beiuș, cu reședința în Beiuș, pretor Vladimir Muțiu; plasa Beliu, cu reședința în Beliu, pretor Cornel Roșcan; plasa Ceica, cu reședința în Ceica, pretor dr. Nicolae Fătu; plasa Centrală, cu reședința în Oradea, pretor dr. Mihai Roiti; plasa Marghita, cu reședința în Marghita, pretor Samuil Sabău; plasa Salonta; cu reședința în Salonta, pretor dr. Ioan Pop; plasa Sălard, cu reședința în Sălard, pretor Gavril Opriș; plasa Săcuieni, cu reședința în Săcuieni, pretor Iuliu Pereni; plasa Tileagd, cu reședința în Tileagd, pretor Teodor Durgheu; plasa Tinca, cu reședința în Tinca, pretor dr. Valeriu Jurcă; plasa Vașcău, cu reședința în Vașcău, pretor dr. Cornel Neagu³⁸.

Peste puțin timp s-au produs noi schimbări în configurația județului Bihor. Prin decizia Ministerului Afacerilor Interne, din 9 august 1946³⁹, se aprobă solicitarea prefectului județului Bihor ca unele comune (Hășmaș, Groșeni, Cărand, Ciheiu, Tăgădău și Sâc) să nu fie desființate, așa cum s-a hotărât prin noua împărțire administrativă a județului Bihor din 1 aprilie 1946, ci să fie menținute în continuare, avându-se în vedere cererile locuitorilor și faptul că aceste comune dispun de mijloace materiale suficiente pentru a asigura o bună administrație⁴⁰.

Împărțirea administrativă a județului Bihor, pe care Ministerul Afacerilor Interne a aprobat-o, nu corespundea în actele oficiale cu cea pe care Prefectura a emis-o, deoarece funcționarii de la minister au trecut în documente ca fiind sate un număr de 12 cătune. În nota din 15 iunie 1946, Prefectura județului Bihor a cerut Direcției Administrației de Stat, din cadrul Ministerului Afacerilor Interne, să corecteze eroarea făcută, pentru că, altfel, județul Bihor va figura în acte că are 434 de sate față de 422, câte are în realitate, cele 12 localități care reprezintă diferența, fiind cătune neînsemnate care aparțin unor comune și în care nu există decât personal de pază⁴¹.

Au apărut probleme, după noua împărțire administrativă din aprilie 1946, și în ceea ce privește delimitarea teritoriilor comunelor. Spre exemplu, comunele Borod și Beznea își dispută un teritoriu cu o întindere de 2.377 iugăre timp de mai multe luni, în cele din urmă respectivul teritoriu revine comunei Beznea⁴², fiind publicată și în *Monitorul Oficial*, din 2 august 1946, respectiva hotărâre.

³⁷ *Mon. Oficial*, 1946, 29 mai, p. 5446.

³⁸ *Ibidem*, p. 5451.

³⁹ *Ibidem*, p. 9951.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ AN-SJBh, *fond Prefectura Jud. Bihor*, dos. 2/1946, f. 131.

⁴² *Ibidem*, f. 164.

Alegerile din noiembrie 1946 au fost falsificate de către comuniști, astfel că Blocul Partidelor Democratice (BPD) s-a consolidat la putere⁴³. Administrația județelor a trecut în totalitate în mâna reprezentanților BPD. Sunt înlocuite denumirile localităților din țară care purtau numele oponenților politici țărăniști sau liberali. Spre exemplu, denumirea satului Iuliu Maniu, ce aparținea de comuna rurală Cotu-Lung, județul Brăila, s-a schimbat în aceea de Vameșu⁴⁴. Autoritățile fac mențiunea că schimbarea numelui localității s-a făcut la cererea locuitorilor interesați și cu hotărârea prefectului. De cele mai multe ori însă, „locuitorii interesați” erau doar câțiva activiști de partid, iar prefectul era comunist și el⁴⁵.

Situația internațională a României a înregistrat o turnură majoră pe parcursul anului 1947, deoarece la 10 februarie 1947 a fost semnat Tratatul de pace de la Paris, care a consfințit revenirea Ardealului de Nord la România, iar la 30 decembrie 1947, regele Mihai I a abdicat și a fost proclamată Republica Populară Română⁴⁶.

Elementele maghiare, care se manifestaseră activ, prin orice mijloace, pe parcursul anilor 1945 și 1946, pentru a obține Transilvania de Nord, se vedeau acum rămase fără nici o speranță în a obține acest teritoriu. Totuși, manifestări ale maghiarilor împotriva românilor ardeleni s-au înregistrat și pe parcursul anului 1947, buna funcționare a administrației din Bihor fiind perturbată⁴⁷.

Prin decretul regal din 30 decembrie 1946, publicat în 4 februarie 1947, în *Monitorul Oficial*, s-a primit demisia prefectului de Bihor, Alexandru Rițiu⁴⁸. Tot în ziua în care se primește demisia prefectului Rițiu, prin decizia ministerială nr. 46.885 s-a delegat a îndeplini funcția de prefect al județului Bihor Ioan Gherman, inspector administrativ de la Inspectoratul General Administrativ al Circumscripției Oradea⁴⁹.

Pentru asigurarea unei bune funcționări a administrației s-au făcut transferări de pretori la începutul anului 1947. Ca atare, Pereni Iuliu a trecut de la plasa Săcuieni la plasa Beiuș, Cornel Roșcanu a trecut de la Prefectura județului Bihor la plasa Săcuieni, iar Valer Bejan de la plasa Beliu a fost pus la dispoziția Prefecturii Bihor⁵⁰.

La nivelul județului Bihor s-au făcut, pe parcursul anului 1947, numeroase solicitări din partea locuitorilor ca localitățile lor să treacă de la o comună la alta, sau de la o plasă la alta, doar unele dintre acestea primind, însă, acordul autorităților județene. Locuitorii satului Cărănzul, comuna Miheleu, plasa Ceica,

⁴³ Victor Frunză, *op. cit.*, p. 237.

⁴⁴ *Mon. Oficial*, 1946, 25 octombrie, p. 11408.

⁴⁵ Lucian Ropa, *Contribuții la cunoașterea modificărilor administrative din județul Bihor în perioada 1944-1968*, Editura Primus, Oradea, p. 39.

⁴⁶ Nicolae Baci, *Agonia României 1944 – 1948*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1990, p. 266.

⁴⁷ Lucian Ropa, *op. cit.*, p. 39.

⁴⁸ *Mon. Oficial*, 1947, 4 februarie, p. 817.

⁴⁹ *Ibidem*, 7 ianuarie, p. 93.

⁵⁰ *Ibidem*, 10 ianuarie, p. 146.

prin primarul sătesc Gavrilă Gligor, au solicitat Prefecturii județului Bihor, la 25 februarie 1947, ca satul lor să treacă la comuna Lăzăreni, argumentând că au contribuit cu bani la ridicarea clădirii Primăriei din Lăzăreni, însă Prefectura nu a aprobat solicitarea lor, deoarece s-ar fi ajuns la desființarea comunei Miheleu, din lipsă de venituri⁵¹. Organele administrative județene au dat aviz favorabil solicitării locuitorilor comunei Burzuc, din 24 ianuarie 1947, de a trece de la plasa Sălard la plasa Tileagd. Arondarea comunei Burzuc la plasa Tileagd s-a făcut abia anul următor, pentru că reprezentanții plășii Sălard au făcut eforturi ca să nu piardă această comună⁵².

Anul 1947 a adus pentru județul Bihor înființarea a 3 noi comune și a unui sat. La 28 martie 1947, Ministerul Afacerilor Interne a dat aviz favorabil pentru înființarea comunei Almașul Mare și a comunei Săldăbagiul de Barcău⁵³. Comuna Almașul Mare s-a deslipit de la comuna Balc și era formată dintr-un singur sat iar comuna Săldăbagiul de Barcău era formată din două sate: Săldăbagiul de Barcău, care s-a deslipit de la comuna Balc, și satul Barbă, care s-a desprins de la comuna Abram⁵⁴.

Prin decizia ministerială din 31 mai 1947, publicată în *Monitorul Oficial* în 18 iunie, s-a acceptat înființarea comunei Remetea – Oaș, compusă dintr-un singur sat, iar prin decizia din 8 iulie 1947, publicată în *Monitorul Oficial* pe 4 august, s-a aprobat înființarea satului Podgoria, care să aparțină de comuna Oșorhei⁵⁵.

Prefectura județului Bihor a făcut o solicitare, pe data de 10 februarie 1947, către pretorul plasei Vașcău, în care i-a cerut să găsească o modalitate de a menține comuna Băița, ca administrație independentă⁵⁶. Primpretorul plasei Vașcău, Corneliu Neagu, i-a răspuns subprefectului dr. Gheorghe Bologa că nu poate fi menținută comuna Băița, întrucât nu are mijloacele financiare de a se întreține singură, în consecință această comună se va desființa în aprilie 1947⁵⁷.

Nu s-au făcut propuneri doar pentru înființarea de noi comune și sate, ci și propuneri de înființare a noi plăși. Serviciul Administrativ din cadrul Prefecturii Bihor a propus înființarea a 4 noi plăși, și anume: plasa Cefa, cu 9 comune și sate, comunele urmând a fi luate de la plasa Salonta; plasa Bratca, cu 7 comune, împărțite în 20 de sate, ce vor fi luate de la plasa Aleșd; plasa Centrală Est și plasa Centrală Vest, care se vor forma prin scindarea plășii Centrale și plasa Holod, cu 12 comune, împărțite în 29 de sate de la plășile Beiuș, Tinca și Ceica. Noile plăși nu s-au mai înființat deoarece situația financiară a județului nu permitea acest lucru. Prefectura județului Bihor, în 20 iunie 1947, în răspunsul dat

⁵¹ AN-SJBh, fond Prefectura Jud. Bihor, dos. 3/1947, f. 43.

⁵² *Ibidem*, f. 87.

⁵³ *Mon. Oficial.*, 1947, 7 mai, p. 3596.

⁵⁴ *Ibidem*, 18 iunie, p. 4940.

⁵⁵ *Ibidem*, 4 august, p. 6866.

⁵⁶ AN-SJBh, fond Prefectura Jud. Bihor, dos. 3/1947, f. 5.

⁵⁷ *Ibidem*, f. 3.

Inspectoratului General Administrativ, a precizat că din motive financiare – „apreciind greutatea economico – financiară prin care trecem în prezent și imperativul vremii de a se înfăptui cât mai mari și multe economii” – se renunță la ideea de a mai înființa alte 4 plăși, dar „când împrejurările și situația financiară a țării va îngădui asemenea modificări în organizarea plășilor, să se aibă în vedere motivele invocate de către noi și să se aprobe arondarea propusă”⁵⁸.

O situație particulară și inedită în județul Bihor s-a petrecut în vara anului 1947, când locuitorii satului Călășea au cerut să fie trecuți în zona moșilor⁵⁹. Ei au solicitat acest lucru, întrucât satul lor este un sat sărac („85% fiind munte și stâncă, trăind cu mare greutate din puținele vite pe care le creștem”) și astfel ar avea scutiri la impozite mari, primăria Aștileu punându-le impozite la fel ca și cele pe care le plăteau locuitorii din Aștileu, care au pământ mai bun.

Prefectura județului Bihor a solicitat informații de la Pretura Aleșd în privința acestei situații⁶⁰, astfel, se află din informarea pe care pretorul plășii Aleșd a făcut-o prefectului, că locuitorii satului Călășea au cerut să treacă în regiunea moșească și pentru faptul că notarul comunal Iuliu Hosu nu îi servea corespunzător și deoarece localitatea lor a fost transformată din comună în sat. În cele din urmă, Prefectura a emis o hotărâre, la 27 iunie 1947, către Primăria comunei Aștileu, prin care îi cere să-i informeze pe locuitorii satului Călășea că nu sunt în regiunea moșească⁶¹.

Proclamarea Republicii Populare Române, la 30 decembrie 1947, a adus schimbări de ordin administrativ, pentru că noua putere avea o viziune diferită asupra administrației⁶². Astfel, prin ordinul Circular nr. 110.156, din 20 februarie 1948⁶³, prefecturilor de județ li s-a solicitat ca, în vederea unei rearondări a unităților administrative, pe baze economice viabile, cu excluderea criteriilor de ordin subiectiv și a formelor teritoriale neviabile, ca o etapă pregătitoare a punerii în aplicare a viitoarei reforme administrative, să ia de îndată măsurile necesare pentru întocmirea unei lucrări complete și temeinice de rearondare a comunelor și plășilor. Se atragea atenția ca propunerile de rearondare să fie făcute în lumina principiilor de democrație populară, cu accent predominant pe criteriul economic și pe funcțiunile operative, gospodărești ale unităților administrative. În viitoarea reformă administrativă, plasa va avea personalitate juridică, patrimoniu și buget⁶⁴.

Ca răspuns la acest ordin, Prefectura județului Bihor a înaintat Oficiului de Documentare și Studii Administrative, din cadrul Ministerului Afacerilor Interne,

⁵⁸ *Ibidem*, f. 7.

⁵⁹ *Ibidem*, f. 143.

⁶⁰ *Ibidem*, f. 142.

⁶¹ *Ibidem*, f. 145.

⁶² Gheorghe Zaharia, Ion Alexandrescu, Mihai Făt, *România în anii revoluției democrat-populare 1944-1947*, Editura Politică, București, 1971, p. 231.

⁶³ AN-SJBh, fond Prefectura Jud. Bihor, dos. 4/1948, f. 147.

⁶⁴ *Ibidem*.

pe 13 aprilie 1948, situația rearondării unităților administrative din județ⁶⁵. Propunerile formulate au fost următoarele: satul Cuieșd urma să fie declarat comună independentă, comuna Ortiteag vrea să se anexeze ca sat la comuna Măgești, satele Cacuciul Vechi și Cacuciul Nou vor să formeze împreună o comună, cu sediul în Cacuciul Nou, urmând a se desprinde de comuna Ortiteag⁶⁶. Toate aceste solicitări au fost înregistrate de către organele administrative locale, care le-au înaintat organelor centrale, prefectul Ioan Gheorghe precizând că rearondarea comunelor și plășilor se va face în lumina principiilor de democrație populară⁶⁷.

Din partea preturii plășii Aleșd a venit propunerea ca plasa Aleșd să fie împărțită în două plăși: plasa Aleșd și plasa Bratca, motivul principal invocat fiind acela că comuna Bratca formează mai mult o unitate economică, decât una geografică. Bratca e în zona de deal, iar Aleșd în zona de șes, satele și comunele învecinate cu Bratca se găsesc la o distanță mai mică de Bratca decât de Aleșd, de Bratca fiind legate, prin judecătoria de stat, spitalul de stat și prin circumscripția veterinară⁶⁸.

Ca o consecință a Ordinului Circular din 20 februarie 1948 adresat de Ministerul Afacerilor Interne prefecturilor din țară, prin care se cerea realizarea unei noi arondări a unităților administrative, plasa Valea lui Mihai trece de la județul Sălaj la județul Bihor. Prefectura județului Sălaj a adus la cunoștiința Prefecturii județului Bihor, că în urma hotărârii factorilor responsabili ai plasei Valea lui Mihai se cere realipirea acesteia la județul Bihor, precum și a comunelor Andrid, Sălacea și Pațial și a satelor Pătălușa și Reghia. S-a hotărât ca și comunele Leșmir și Sumal să revină la județul Bihor, dacă se va înființa o nouă plasă cu reședința în Suplacu de Barcău. Comunele Andrid, Sălacea și Pațial vor fi incluse în plasa Marghita, dar, întrucât nu se va înființa plasa Suplacu de Barcău, comunele Leșmir și Sumal vor rămâne județului Sălaj⁶⁹.

La 13 aprilie 1948, regimul comunist a elaborat prima constituție comunistă a României. Aceasta va fi una de tranziție, care urmărea să pregătească terenul pentru preluarea în întregime a frâielor puterii de către comuniști⁷⁰. Sub aspect administrativ, noua constituție menținea împărțirea administrativă a teritoriului țării în comune, plăși și județe, dar introducea o nouă unitate administrativă și anume regiunea⁷¹. Articolul 76 al Constituției stabilea că organele locale ale puterii de stat sunt consiliile populare.

⁶⁵ *Ibidem*, f. 13.

⁶⁶ *Ibidem*, f. 14.

⁶⁷ *Ibidem*, f. 3.

⁶⁸ *Ibidem*, f. 184.

⁶⁹ *Ibidem*, f. 17.

⁷⁰ Adrian Cioroianu, *op. cit.*, p. 101.

⁷¹ Ovidiu Țincă, *Constituții și alte texte de drept public*, Editura Imprimeria de Vest, Oradea, 1997, p. 66.

Noua putere dorea să o rupă cu trecutul, inclusiv prin schimbarea denumirii localităților (localitatea bihoreană Regele Ferdinand va primi numele de Livada de Bihor, iar localitatea Regina Maria, din acelaș județ, va primi numele de Avram Iancu) și, nu peste mult timp, va schimba din rădăcini organizarea administrativă a țării, înlocuind județele cu regiuni și plășile cu raioane, după model sovietic, ceea ce permitea o coordonare directă a administrației locale.

Se poate caracteriza situația administrativă a județului Bihor în perioada 1944 – 1948 ca fiind una complexă, aceasta decurgând din faptul că județul a fost împărțit în 1940, prin Dictatul de la Viena. În evoluția administrativă a județului Bihor, în intervalul 1944 – 1948, se pot delimita două perioade distincte: prima perioadă a ținut din octombrie 1944 până în martie 1945, timp în care partea nordică a județului a revenit în trupul țării, fiind eliberată de trupele româno-sovietice, dar fără a intra sub administrația românească, cu excepția unei scurte perioade din octombrie până la începutul lui noiembrie 1944. A doua perioadă a durat din martie 1945, când guvernul Petru Groza ia sub administrare Transilvania de Nord de la sovietici și astfel se reunește și județul Bihor, până în 1948, când comuniștii deja preluaseră în întregime puterea în teritoriu, administrația slujind interesele lor⁷².

Dacă prima perioadă, deși de scurtă durată, s-a definit ca una agitată, în care s-au succedat evenimente de mare importanță, cea de-a doua perioadă, mai extinsă în timp, a fost una de revenire a lucrurilor la ordinea lor firească, dar acest proces a fost perturbat de elementele comuniste, care au preluat administrația județului.

---

⁷² Lucian Ropa, *op.cit.*, p. 48.

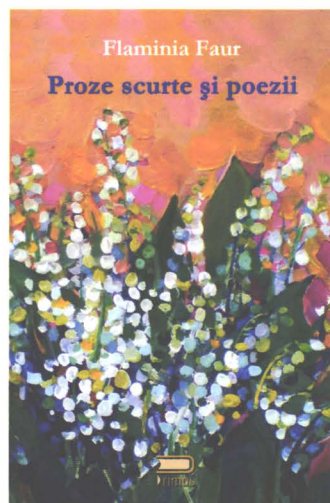
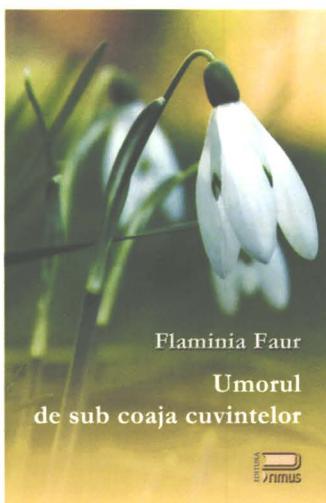
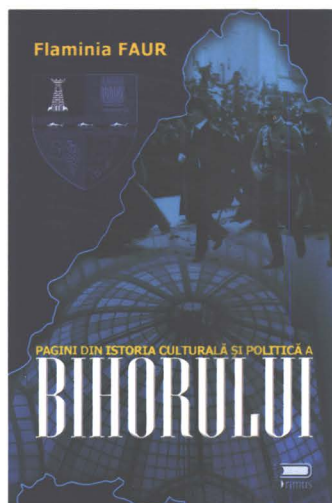

In memoriam: Flaminia Faur
(fost redactor al revistei, care s-a stins prematur din viață)

ISSN-1221-5716

<https://biblioteca-digitala.ro>